

सनातनजैनग्रंथमाला।

५

आचार्यवर्य्य श्रीगुणनंदिविरचिता

जैनेंद्रप्रक्रिया।

६—१२

संपादकः-

श्रीलालजैन व्याकरणशास्त्री।

प्रकाशक -

पन्नालालजैनमन्त्री भारतीयजैनसिद्धांतप्रकाशिनीसंस्था काशी

मुद्रकः-

अलोपीप्रसाद ई जे लाजरसमेडिकलहालयन्त्रालयाध्यक्ष
गौरीशंकरलालश्चन्द्रप्रभायन्त्रालयस्य व्यवस्थापकश्च।

वीरनिर्वाण संवत् २४४१। ईस्वी सन् १९१४।

प्रथमावृत्ति] [मूल्य सार्द्धरूप्यक।

प्रस्ताव ।

सत्स्वपि नैकविधेषु व्याकरणशास्त्रेषु कथंचिच्छब्दसिद्धिमवधारयत्सु पाणिनीयमुग्धबोधादिषु यदिदं प्रकाशपदमानीतन्तत्रास्यापरिशीलितमनीषिप्रयत्नव्यवाखिलाङ्गसौंदर्यादिगुणगणं विहाय नो निमित्तांतरं । तदैनेंद्रं व्याकरणशिरोमणीयमानं व्याकरणं यद्विरचयितृविषये श्रीवोपदेवनिर्मितधातुपाठे दरीदृश्यते वाचोयुक्तिरियं-

इन्द्रश्चंद्रः काशकृत्स्नापिशली शाकटायनः ।
पाणिन्यमरजैनेंद्रा जयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः ॥

अस्ति यथार्थनामास्य शब्दार्णवस्तथाप्यतन्निर्मातुर्देवनंदिपूज्यपादजिनेंद्रबुद्ध्यादिनैकाभिधया प्रकाश्यमानतयैनज्जैनेंद्रमित्याख्यत लोका

यदिदमायाति दृष्टिपथमधुना भवता प्रयत्न, वर्तते तस्यैव जैनेंद्राभिधयाभिधीयमानस्य शब्दार्णवव्याकरणस्य शाकटायनादिप्रक्रियवत्पुरातनतमेय प्रक्रिया । संस्कृतपरिनिष्ठानामल्पमतीनामपि सुकरः प्रवेशोऽध्ययनेनास्याः । लघुरपीयमानन्दयति सामान्यकार्यकरमखिलसूत्रसंदोहभरं । केवलमधीमामनधीयतामाशु भवति सुदुस्तरोऽपि संस्कृतमहोदधिस्सुखेनैव क्षणेकतरः । प्रवेशयति चेयमखिलटीकासु यः तत्रोपलभ्यमानासु शब्दार्णवचन्द्रिकाप्रभृतिषु सारल्येन । कृतश्चाचार्येणास्याः प्रकरणविभागः संधिनामसमासतद्धिताभिधाख्यातच्छदतेति षोढा । तथा चोक्तं—

१ यो देवनंदिप्रथमाभिधानो बुद्ध्या महत्या स जिनेंद्रबुद्धिः ।
श्रीपूज्यपादोऽजनि देवताभिर्यत्पूजितं पादयुगं यदीयं ॥

संधेनोम्न समासस्य ह्विधेर्मिङ्कृतोरपि ।
सक्षेपादव्रसङ्घये प्रक्रियामवतारय ॥ १ ॥

विषयाणामेषामतादृग्यवतारिता प्रक्रियाऽऽचार्यवरेण यथा सत
रनप्रयुज्यमानानां तेषां न कस्यचिदवशेषो यो हि नोदाहृतोऽस्यां।
ई-उपलभ्यते चास्यां प्रक्रियांतरानुपलभ्यमाना सुसमीचीनानर्घा रीतिर्य
ादुदाहृता सौगम्याय संधिषु पूर्वांशस्था षड्लिंगे शब्दोत्पादका धात
ारस्तथाश्चाजतहल्ताशेषशब्दा समासे विग्रहास्तद्धिते सार्थप्रत्यया
-भिक्ते धातून् । सर्वरूपाणि कृदंते चार्थपुरस्सरमुख्यमुख्यविषया ।
नास्ति कश्चिदवशिष्टोऽजन्तेषु हलन्तेषु वा शब्दो यस्य नोदाहृता रूप
नयनरीति । एवमतिहितकारिण्या निखिलव्याकरणाङ्गमुखोभिनाया-
श्चास्या कर्त्ता सुगृहीतनामधेयो महनीयपादो श्रीमदाचार्यवरो गुणनदी
कदा धारामवलमिम मडयामास स्वशरीरमडनेनेति न पार्यते निर्णेतु
जैनेतिहासप्राप्यप्रास्तितयेति महद्दु खेनावचते, पर तथापि नदिसघ-
पट्टावलिलेखमनुसृत्य शक्यते वक्तु यदनेनाचार्यवरेण जैनेंद्रसूत्रपाठ
निमात प्रज्यपात्प्रज्यपादाचार्यशिष्यशिष्येण भाव्य । तदनुसारतोऽस्य
समयोपि ३९४ तमे सवत्सरे सभाव्यते ।

नासीत्सचोत्तरखडे भारतस्यास्या सर्वोपकारिण्या प्रक्रियाया प्राक्
प्रकाशनात् । अलाभ्यत्र सध्यादिपचवस्तुसमन्वितान्वितार्थापचवस्तु
नाम्नी लघीयसी प्रक्रिया सा हि न व्याकरणसर्वस्वप्रदीपिका अत
जनातिहितकारिणीत्यतो नाध्ययनाध्यापने प्राचरत् , नापि प्राचारयत
प्रचारकै । समवलोक्य चेमामेतादृशीमन्याऽन्याचार्यकृतामनुपलभ्यमा-
नामुदिधीर्षुर्जैनेंद्रव्याकरण लब्धवर्णसदोहरसाप्रतिकपडितसाहाय्येना
भिनया प्रक्रियामुदचिकीर्षत् । पर न तत्र सतत निम्नव्यूहव्याहन्यमान
तया साफल्यमुपेयिवान् । अत्रान्तराल एवाश्रान्तपरिश्रमणोद्दिधापरो

८० तमपृष्ठस्य च्युतपाठः ।

शुन । शुना । श्वभ्या । श्वभिरित्यादि । तथा युवन् मघवन् शब्दयोरप्युशि कृते दीर्घेभवत । यून । यूना । युवभ्यामित्यादि । मघोन । मघोना । मघवभ्यामित्यादि नय । करिन्शब्दस्य भेद । तत स्यादय । इहनित्यादौ वतमाने—

२८८(क) सौ । ४ । ४ । १० । इन्नादीना किवर्जिते सौ दीर्घभवति । करी । करिणौ । करिण । हे करिन् । हे करिणौ । हे करिण । करिण । करिणौ । करिण । इत्यादि । तथा हस्तिन् शिखिन् गोमिनित्यवमादय । पथिन् शब्दस्य भेद "सावनडुह" इत्यधिकृत्य—

२८८ (ख) पथिमथ्यृभुक्षणामात् । ५ । १ । ६६ । पथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् इत्येतषामाकारादेशो भवति सौ परत । सोरित्वविसजनीयौ ।

२८८ (ग) एर्द्धे । ५ । १ । ६७ । पथ्यादीनामवयवस्येका रस्याकारादेशो भवति धे परत ।

२८८ (घ) थो न्थः । ५ । १ । ६८ । पथ्यादीनां थका रस्य स्थाने न्थो भवति धे परत । पन्था । पन्थानौ । पन्थान । हे पन्था । हे पन्थानौ । हे पन्थान । पन्थान । पन्थानौ । नसादौ

परिशिष्ट न २

४२ तमस्यच्युतपाठ'

६६ (क) श्यनप्सुद्ध । ११ । ३१ । शिभनप्सुद् च घसञ्ज भवति ।

शुद्धशुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठांका	पंक्तय	अशुद्धि	शुद्धि
६	७	हकाराद्वर्जित	हकाराज्जर्जित
८	८	”	”
१३	६	व्यत्यादचः	व्यत्यायच
१६	९	झय' (वृत्ति)	पदातादुत्तरस्य हकारस्य पूर्वस्व वा भवति
१७	८	कुड्कूशेते	कुड्कूशेते
२१	२१	कष्फडिक	कष्पडिक'
३४	१	जशः शी	जस शी
३९	६	च कृतेऽय	चाकृतेऽय-
”	१८	सर्वशब्दवत्	धर्मशब्दवत्
४३	३	मुनी	मुनि
४४	१७	मृद परस्य	मृद पदस्य
४६	१७	क उप्	क इत् ?
४७	१६	गिनाक्	गिनाक्
५२	१८	एव मात्	एव भ्रात्
५५	१९	ग्गौशब्द	ग्लौशब्द
५७	१८	हे जरसे	हे जरसौ
५८	१२	उत्तर—	अतर—
६१	१३	मोरव—	गौरव —
६६	१२	चमूजम्	चमूजन्

परिशिष्ट न १

८० तमपृष्ठस्य च्युतपाठः ।

शुन । शुना । श्वभ्या । श्वभिरित्यादि । तथा युवन् मघवन् शब्दयोरप्युशि कृते दीर्घस्मरत । यूना । यूना । युवभ्यामित्यादि । मघोन । मघोना । मघवभ्यामित्यादि नय । करिन्शब्दस्य भेद । तत स्यादय । इहन्नित्यादौ वर्तमाने—

२८८(क) सौ । ४ । ४ । १० । इन्नादीना क्विवर्जिते सौ दीर्घभवति । करी । करिणौ । करिण । हे करिन् । हे करिणौ । हे करिण । करिण । करिणौ । करिण । इत्यादि । तथा हस्तिन् शिखिन् गामिनित्यवमादय । पथिन् शब्दस्य भेद "सारनुह" इत्यधिकृत्य—

२८८ (ख) पथिमथ्यृभुक्षामात् । ५ । १ । ६६ । पथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् इत्यतपामाकारादेशो भवति सौ परत । सोरित्वविसर्जनीयौ ।

२८८ (ग) एर्द्धे । ५ । १ । ६७ । पथ्यादीनामवयवस्यका रस्याकारादेशो भवति धे परत ।

२८८ (घ) थो न्थः । ५ । १ । ६८ । पथ्यादीनां थकारस्य स्थाने न्थो भवति धे परत । पन्था । पन्थानौ । पन्थान । हे पन्था । हे पन्थानौ । हे पन्थान । पन्थान । पन्थानौ । शसादौ

परिशिष्ट न २

४२ तमस्यच्युतपाठः

६१ (क) इपनप्युद्ध । १ । १ । ३१ । शिभनप्युद् च घसञ्ज भवति ।

शुद्धाशुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठाङ्का	पङ्क्तय	अशुद्धि	शुद्धि
६	७	हकाराद्वर्जित	हकाराज्जर्जित
८	८	,,	,,
१३	६	व्यत्यादचः	व्यत्यायच
१६	९	झय (वृत्ति)	पदातादुत्तरस्य हकारस्य पूर्वस्य वा भवति
१७	८	कुड्कुशेते	कुङ्कशेते
२१	२१	कष्फाडिक	कष्पडिक
३४	१	जशः शी	जस शी
३९	६	च कृतेऽय	चाकृतेऽय-
,,	१८	सर्वशब्दवत्	धर्मशब्दवत्
४३	३	मुनी	मुनि
४४	१७	मृद परस्य	मृद पदस्य
४६	१७	क उप्	क इट् ?
४७	१६	गिनाक्	गिनाक्
५२	१८	एव मातृ	एव भातृ
५५	१९	गौशब्द	ग्लौशब्द
५७	१८	हे जरसे	हे जरसौ
५८	१२	उत्तर—	अतर—
६१	१३	मोरव—	गौरव —
६६	१२	चमूजमू	चमूजनू

पृष्ठाङ्का	पङ्क्तय	अशुद्धि	शुद्धि
,,	१३	भृमेथेड्—	भ्रमेथ ड्
,,	१५	हे भोरि—	ह् भूरि—
६९	८	अनेक—	नैक
७१	१०	दध्यक्षोऽनद्	दध्यक्णोऽनड्
७५	६	मित्रद्रुक्	मित्रध्रुक्
८२	७	ढकारात प्राड्शब्द	ढकारात प्रौढ् शब्द ।
८३	१	स्रुग्	स्रग्
८५	१०	त्रिक्रिड्	विक्रीड्
,,	,,	क्रड्	क्रीड्
८८	२१	उद उत्तरस्य	उद उत्तरस्य भस्य
९०	१७	नुम् भवति	नुम् अख च न भवति
,,	२०	प्रित्यादि	प्रत्यादि
९१	२०	स्महती	स्महतो
९७	१३	लकारजकारा—	ळकारळकारा—
१०१	१	गर्दप् । गर्दब्	गर्धप् । गर्धब्
१०५	४	भ्यसोऽत्	भ्योऽसोऽत्
१०९	१२	कृतमित्यादिना शिनि	कृकम्यादिना सिनिषेध
११३	१२	गुणोत्कोरु	गुणोत्करु
,,	१४	पृद्ध पृद्धी	पृथु पृथ्वी
११८	९	द्विरुक्तैरधोऽभि	द्विरुक्तैरधोभि
११९	१३	गार्ग	गार्ग्य

श्रीपूज्यपादाय नमः ।

सनातनजैनग्रंथमाला ।

५

आचार्यवर्य श्रीगुणनंदिविरचिता

जैनेंद्रप्रक्रिया ।

सर्वज्ञाय नमस्तस्मै वीतक्लेशाय शांतये ।
येन भव्यात्मनश्चेतस्तमस्तोमश्चिकित्सित ॥ १ ॥

अथ प्रत्याहारक्रमोऽनुवर्ण्यते—

अ इ उ ण् । ऋक् । ए ओ ङ् । ऐ औ च् । ह य व र लण् । ञ म ङ ण न म् । झ भ ञ् । घ ढ ध ष् । ज ब ग ड द श् । ख फ छ ठ थ च ट त व् । क प य् । श ष स अं अः ᳵक ᳵप र् । हल् । इति प्रत्याहारसूत्राणि[1] । उक्त च-

स्युस्त्रयोदशसूत्राणि तावतश्चानुबंधका ।
षट् चत्वारिंशतो वर्णा प्रत्याहारस्य संग्रहे ॥

इति सर्वे वर्णा अलित्युच्यते । तत्कथ—

---

१ । महावृत्तिपंचवस्त्वादिषु पाणिनीयप्रत्याहारसूत्रवत्प्रत्याहारसूत्राणि वर्तंते ।

१ । सान्त्येतादि[1] । १ । १ । इता सहोच्चार्यमाणो-वर्णः समुदायो वा आदिभूतस्तन्मध्यपातिनां संज्ञा भवत्यात्मना सह । कथमित्संज्ञा—

२ । अप्रयोगीत्[2] । १ । २ । इह शास्त्रे सव्यवहारा योऽनुदिश्यमानो वर्णः समुदायो वा यो लौकिकशब्दप्रयोगे न श्रूयते स इत्संज्ञो भवति । शास्त्रे कार्यार्थमापद्यमानो लोके चाप्रयुज्यमानो यः स इत्संज्ञो भवति इत्यर्थः । एवं अण् हल् वल् इत्यादयो योज्याः । यस्येत्संज्ञा तस्य लोपः । कथं पुनरिहानुपदिष्टा द्विमात्रत्रिमात्रा दीर्घप्लुता गृह्यन्ते । स्वग्रहणात् । कथ—

३ । स्वस्यात्मान्योऽतपरोऽणुदित्[3] । १ । १ । अण् च उदिच्च गृह्यमाणः स्वस्य ग्राहको भवति आत्मना सह भाव्यं तपरं च वर्जयित्वा । इत्यणा द्वित्रिमात्राणां ग्रहणं भवति । कोऽयं भाव्यः—

आदेशः प्रत्ययश्चैव कार्यमितो हि लक्षणे ।
भाव्यशब्देन वर्तन्ते कथ्यते देवनन्दिभिः ॥

तपरं किं नाम—

तात्परं च तत्पूर्वं च स्वं न गृह्णात्यणां कुलम् ।
विग्रहद्वयसंकल्पात्तथाऽदेडेत्रिति स्मृतौ ॥

---

१ । अस्य स्थाने महावृत्तौ स्वेनतादि । १ । १ । ७३ । इति सूत्रमुपलभ्यते । २ अस्य स्थाने महावृत्तौ कार्यार्थोऽप्रयोगीत् । १ । २ । ३ । इति सूत्रं वर्तते । ३ अस्य स्थाने महावृत्तौ अणुदित्स्वस्यात्मनाऽभाव्योऽतपरः । १ । १ । ७२ । इति सूत्रं दृश्यते ।

किं पुन स्व नाम—

४ । सस्थानक्रियं स्वं । १ । १ । यस्य वर्णस्य स्थान क्रिया च येन वर्णेन समान भवति स तेन तुल्यस्थानक्रियत्वात्स्वसञ्ज्ञो भवति । किं पुन स्थान- वर्णनामुत्पत्तेरधिकरणभाव बिभ्राण शरीरावयव स्थान । तदष्टधा । तद्यथा कठतात्वोष्ठमूर्द्ध-दतोरोजिह्वामूलनासिकमिति । आह च—

अष्टौ स्थानानि वर्णानामुर कठ शिरस्तथा ।
जिह्वामूल च दताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च ॥

का वा क्रिया—तेषामेव वर्णानामुत्पनावात्मन प्रयत्नविशेषपूर्वक परिस्पदरूप कठादीना प्रवृत्तिविशेष क्रिया । सा चतुर्धा स्पृष्टता, ईषत्स्पृष्टता, विवृतता, ईषद्विवृतता चेति । कस्य पुन किं स्थान का वा क्रिया—अकुहविसर्जनीयजिह्वामूलीया कठ्या । कुर्जिह्वामूली । हविसर्जनीयौ उरस्यौ । जिह्वामूलीयो जिह्व्य । सर्वमुखस्थानमवर्णमित्येके । इ ए ऐ चु यशास्तालव्या । ए ऐ कठताल व्यावित्येके । उ ओ औ पूप्मानीया ओष्ठ्या । ओ औ कठ्यौष्ठ्यावित्येके । ऋटुरषा मूर्धन्या । रेफो दतमूल इत्येके । लृतुलसा दत्या । वो दत्योष्ठ्य । सृक्वस्थानमित्येके । नासिक्यो ऽनुस्वार । कठ्यनासिक्य इत्येके । तथा स्पृष्ट करण ककारादिमकाराताना पच पच भूत्वा पचवर्गसञ्ज्ञाना । ईषत्स्पृष्ट यरलवानामत स्थसञ्ज्ञकाना । विवृतमचा । ए ओ विवृततरौ । ताभ्यामै औ । ताभ्यामवर्ण । ईषद्विवृत शषसहानामूष्म सञ्ज्ञकाना । सवृत नामकरण पचममवर्णस्येत्येके । तथाह—

वर्गेषु स्पृष्टमंत स्यादीषच्च विवृतं रयोः ।
इषच्चोष्माण्यवर्णे च संवृतं करणं विदुः ॥

इति स्थानकरणविभागः । तत्र अ इति प्रथमाकारः । उदात्ता-नुदात्तस्वरितश्चेति त्रिप्रकारः । पुनरपि प्रत्येकं अनुनासिकोऽन-नुनासिकश्चेति द्विप्रभेदः । इति षोढा । एवं दीर्घप्लुतौ च । इत्येवमष्टा-दशात्मकमवर्णं ब्रुवते । आह च—

प्रदीपाद्यप्रभेदाच्च त्रैस्वर्योपगमेन च ।
अनुनासिकभेदाच्च संख्यातोऽष्टादशात्मकः ॥

स च परस्परस्य स्वो भवति । तथा इवर्णः । तथा उवर्णः । तथा ऋवर्णः । तथा ऌवर्णः । ऌवर्णस्यानुकरणादन्यत्र दीर्घाभावात् एचां प्लुता न सन्ति । ते द्वादशप्रभेदाः । यवला द्विप्रभेदाः । अनुनासिका अननुनासिकाश्चेति । रेफस्योष्मणां च स्वे न सन्ति । वर्ग्यो वर्ग्येण स्वमेति । शास्त्रे संव्यवहारप्रसिद्धये संज्ञारूपाणि प्रदर्श्यंते । तत्र अण् । अक् । इक् । उक् । एङ् । अच् । इच् । एच् । ऐच् । अण् । इण् । यण् । अम् । यम् । ङम् । यञ् । झष् । भष् । अश् । हश् । वश् । झश् । जश् । चय् । छव् । यय् । मय् । झय् । खय् । यर् । झर् । खर् । चर् । शर् । अल् । हल् । वल् । झल् । शल् । इत्येकोनचत्वारिंशत्प्रत्याहाराः । तथाह—

णकारेणैव जायेते पादत्रयं च संज्ञे कणभेदेन तु ।
षयाभ्यामष्ट रेफेन तु पञ्चलाभ्यां द्वौ द्वौ च ता ॥ क ष्मादि-

५। आकालोच् प्रदीपः। १। १। एकमात्रकालोऽच प्र इति सञ्ज्ञो भवति। द्विमात्रकालोऽच् दी इति सञ्ज्ञो भवति। त्रिमात्रकालोऽच् प इति सञ्ज्ञो भवति। तथाह—

एकमात्र प्रसञ्ज स्याद् द्विमात्रो दीरितीरित।
त्रिमात्रस्तु प इत्युक्तो हल्सञ्ज स्वर्द्धमात्रिक॥
वर्गेष्वाद्यो द्वितीयश्च शषसा अप्यघोषका।
तृतीयतुर्यवर्णा स्युर्महाप्राणा हसयुता॥
इति प्रत्याहारानुप्रवेश समाप्त॥ १॥

संधेर्नाम्न समासस्य वृद्धिधोर्मिङ्स्त्योरपि।
समासादक्षमणप्ये प्रक्रियामवतारये॥ १॥

तत्र प्रथम तावत्संधिमनुवर्णयिष्याम। तद्यथा—क संधि पूर्वोत्तरवर्णाना परस्परमव्यवधानेन संधान संधिरविराम इत्यर्थ। दधि अशान। शमी अत्र। मधु अपनय। वधू आनन। पितृ अर्थ। लृ आकृति इत्येव व्यवस्थिते बुद्ध्या कार्यार्थमिकारादीन् अपकृष्य संधावित्यधिकृत्य—

६। अचीको यण्। ४। ३। इक यणादेशो भवति अचि परत। इत्यनियमेन यण्प्राप्ते—

७। [1]स्वासन्नः। १। १। इहान्वासन्नस्वासन्नप्रसंगे स्थानार्थगुणप्रमाणैर्यथास्वमासन्न एव विधिर्भवति। इति ताल-

१। अस्य स्थाने महावृत्तौ-स्थानेन्तरतम १। १। ४६। इति पाणनीयवत्सूत्रमुपलभ्यते।

न्यम्य इवर्णस्य स्थाने स्थानत स्तासन्नतालव्यो यकारो भवति । ओष्ठ्यस्य उवर्णस्य स्थाने दत्योष्ठ्यो वकारो भवति । मूर्द्धन्यस्य ऋवर्णस्य स्थाने मूर्द्धन्यो रेफो भवति । दन्त्यस्य लवर्णस्य स्थाने दन्त्यो लकारो भवति। इति नियमे कृते "यरो ङितो वा ङे" इति प्रस्तुत्य 'शरो द्वे' इति 'अचो ह्रो ऽह्च' इति चाधिकृत्य—

८ । [3]"अयचः । ५ । ४ । अचीसज्ञकादच परस्य रेफहकारावर्जितस्य वर्णस्य स्थाने द्वे रूपे वा भवत । इति द्वित्वे कृते—

९ । [2]झलो जश् झशि । ५ । ४ । झलो वर्णस्य जश् भवति झशि परत । इति पूर्वस्य धकारस्य दकारे कृते 'अनचक शब्दरूप पर वर्णमाश्रयेमिति' सन्निकर्षे च कृते- दद्ध्यत्रान, दध्यत्रान । शम्म्यत्र, शम्यत्र । मद्ध्वपनय, मध्वपनय । धद्ध्त्रानन, धध्त्रानन । पित्त्रर्थ पित्रर्थ । लाकृति । इति च सिद्ध ॥ त्रि अनक । गौरी आश्रय । वायु अवर । भू आदि इति स्थिते- इको यण्म्य व्यवधानमित्येके[3] । तेषा माचार्याणा अचीको यणित्यत्र इक इति षष्ठीनिर्देशस्ततो ऽयमर्थ । इक परो यण् भवति असवेऽचि परत । इति इको मध्ये यणि सति त्रियम्बक । गौरीयाश्रयः । वायुववर । भूवादि । यणादेशो

१ अस्य स्थाने महावृत्तौ—अनचि । ५ । ४ । १३१ । इति सूत्र वृत्तिरपि भिन्नैवोपलभ्यते । २ अस्य स्थाने महावृत्तो-झला जश् झशि । ५ । ४ । १२८ । इति सूत्र वर्तते । ३ "भूवादीना वकारोऽयं लक्षणार्थ प्रयुज्यते । इको यण्भिर्व्यवधानमेकेषामिति सग्रह ॥" इति महावृत्तौ ।

च पूर्ववत् त्र्यनक इत्यादि[1] ॥ ने अन । लो अन । रै औ । नौ औ इति स्थिते अचीको यणित्यत अचीति वर्तते—

१० । [1]एचोऽयवायावः । ४ । ३ । एच स्थाने अचि परत अय् अव् आय् आव् इत्यते आदेशा भवति ।

११ । यथासंख्य समा । १ । २ । यदा उद्देशिनोऽनुद्देशिनश्च समा भवति तत्र संख्यामनुक्रम्य परिपाधा भवति । इति प्रथमसंख्यस्य एकारस्य स्थाने प्रथमसंख्यो अय् भवति । एव सर्वत्र । ओकारस्य अव् । ऐकारस्य आय् । औकारस्य आव् इति कृते—नयन, लवन, रायौ, नावौ । एच इति किं? स्वमन । अचीति किं गोकुल ।

१२ । [2]गव्यूतिरध्वमाने । ४ । ३ । गोशब्दस्य एचो अवादेशो निपात्यते अध्वपरिमाणेऽर्थे । गवा यूति गव्यूति । अध्वपरिमाण इति किं? गोयूति ॥ देव इन्द्र । माला इय । आ-इहि । गध उदक । बाला ऊढा । अर्द्ध ऋच । आ ऋकार । महा ऋषि । परम ऋषि । तव लृकार इति स्थिते—अचीत्यनुवर्तमाने—

१३ । आदेप् । ४ । ३ । अवर्णादचि परत एप् भवति । क एप् ।

१४ । अदेङेप् । १ । १ । अकार एकार ओकारश्च भ-

---

[1] १ । अस्य स्थाने महावृत्तौ—एचोऽयवायाव । ४ । ३ । ६६ । इति सूत्र पतत । २ अस्य स्थाने महावृत्तौ ।
इति वार्त्तिकमुपलभ्यते ।

स्येकशेष् इति सञ्ज्ञो भवति । कस्येत्रिति धकायी-

१५ । द्वयोरेक ।४।३। द्वयो पूर्वपरयो स्थाने एक एव भवति । तदेडि पर इत्यत्र परमहणस्य पूर्वापेक्षत्वात्प रस्य स्थानस्त्र एव विधिर्भवति ।

१६ । रतोऽणु ।१।१। उ स्थाने अण् विध्यमाण एव रपरो भवति । 'यरो द्वे' इत्याधिकृत्य -

१७ । [1]अचो होऽहृच ।५।४। अच परौ यौ रेफ हकारौ ताभ्या परस्य रेफहकाराद्वर्जितस्य वर्णस्य द्वे रूपे वा भवत । न स्केऽचीत्यनुवर्तमाने-

१८ । [2]शरः ।५।४। शरोऽचि परे द्वे रूपे न भवत । ऋवर्णॢवर्णयोरेकत्वप्रतिज्ञानात् ॢकारे विध्यमाणस्य रफस्य

१९ । ऋर्ष्यकृपादीना[3] ।५।३। ऋपिकृपादीना ऋकारस्य रेफस्य च लत्व भवति । इति लकार । देवेन्द्र । मालेयं । एहि । गधोदक । पालोढा । अर्धर्च्च , अर्द्धर्चे । अपकार , अ-कार । परमार्षि । महर्षि । तपल्कार । इति सिद्ध ॥ तव एप । महा ऐरावण । दिव्या ओषधि । परम औपगव इति व्यव-

---

१ । अस्य स्याने-अचो रहाद् द्वे ।५।४। १२६ इति सूत्रम स्ति । २ । अस्य स्याने शरोऽचि द्वित्वं न इति वार्तिकमवास्ति । ३ अस्य स्याने नास्ति किमपि सूत्र पर विभाषाचि ।४।३। ३९ । इति सूत्रस्थितेन "इल्यो समानविपयत्व स्मयते इति वार्ति कन कार्य छन्न एव च 'र ऋ' इति प्रत्याहार रतोण्वित्यस्मिन् सूत्र प्रविलप्य लत्व कृत ।

स्थिते–आदेविस्येतस्मादादित्यनुवर्त्तमाने—

२० । एच्यैप् । ४ । ३ । अवर्णादेचि परतो द्वयो पूर्वपरयो स्थाने एक परस्य स्वासन्न ऐप् भवति । क ऐप्–

२१ । आदैगैप् । १ । १ । अकारैकारौकाराणां त्रयाणा ऐविस्येपा सञ्ज्ञा भवति । तवैप । महैरावण । दिव्यौपधि । परमौपगव । अक्ष ऊहिणी इति स्थिते—

२२ । अक्षादूहिण्या[1] । ४ । ३ । अक्षशब्दादूहिण्यामैप् निपात्यते । अक्षाणामूहोऽस्यामस्तीति अक्षौहिणी सेना ॥ स्व ईरी । स्व ईरिणी । स्व ईर । इति स्थिते—

२३ । [2]स्वादीरीरे । ४ । ३ । स्वशब्दात् ईरी ईर इत्येतयोरैप् भवति । स्वैरी । स्वैरिणी । स्वैर ॥ प्र ऊह । प्र ऊढ । प्र ऊढि । प्र एप । प्र एष्य । इति स्थिते–

२४ । [3]प्रादूहोढोढ्येषैष्ये । ४ । ३ । प्रशब्दादैप् भवति ऊहादिषु परत । प्रौह । प्रौढ । प्रौढि । प्रैप । प्रैष्य ॥ खट्वा ऋश्य । महा ऋपि । इति स्थिते–

२५ । ऋत्यक । ४ । ३ । अक ऋकारे लकारे च प्रादेशो वा भवति । खट्व ऋश्य । खट्वर्श्य । मह ऋषि । महर्षि । एव सर्वत्रोदाहर्य ॥ प्र ऋण । दश ऋण । ऋण ऋण। कवल ऋण । वसन ऋण । वत्सतर ऋण । इति स्थिते–

---

१ अस्य स्थाने "अक्षादूहिण्यामैवृद्धत्व्य इति वार्तिक ।

२ अस्य स्थाने 'स्वादीरेरिणो ' इति वार्तिक ।

३ । अस्य स्थाने "प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु " इति वार्तिक ।

२६ । [1]प्रदशार्णकम्बलवसनवत्सतरादृणे । ४ । ३ । मादैप् भवति ऋणपरे । द्वयोरेक । प्रार्णं । दशार्णं । ऋणार्णं । कम्बलार्णं । वसनार्णं । वत्सतरार्णं ॥ ऐप याप्यते पुन मान्येप । तेन प्र ऋणं । दश ऋणं । इत्यादि ॥ सुम ऋत । दु स ऋत । इति स्थिते–

२७ । [2]ऋते भासे । ४ । ३ । अवर्णान्ताद् ऋतशब्दे परतो द्वयोरेक परस्य स्वामस्य पेप् भवति तौ चेन्निमित्तनैमित्तिकौ भासे भवत । सुखार्तं । दु खार्तं । सुखार्तं । दु खार्तं । भासे इति किम् ? सुखेनर्तं । दु खेनर्तं ॥ इह एव तिष्ठ । अद्य एव दृश्यते इति स्थिते –'पडि परे' इति वर्तमाने—

२८ । [3]एवेऽनियोगे । ४ । ३ । अवर्णान्तादेवशब्दे परतो द्वयोरेक परोऽजादेशो भवत्यनियोगे । न चेत स एव शब्दो नियोगविषयेऽवधारणे वर्तते । इहेव तिष्ठ । अद्येव दृश्यते । अनियोगे इति किं ? इहैवास्व । अद्यैव तिष्ठ माद्य गा ॥ बिम्ब ओष्ठी । स्थूल ओतु ।

२९ । वौष्ठौतौ से[4] । ४ । ३ । अवर्णान्तादोष्ठोत्वो परयो परोऽजादेशो वा भवति द्वयोरेक । बिम्बोष्ठी । बिम्बौष्ठी । स्थूलोतु । स्थूलौतु । से इति किं ? पश्यौष्ठ देवदत्त । पश्यौतु

1 अस्य स्थाने 'ऋणदशप्रवसनवत्सतरकम्बलवसनानामृण इति वार्तिकं । २ । अस्य स्थाने महावृत्तौ–'ऋताद्' मेव वार्तिक वर्तत न तु सूत्र ॥ ३ अस्य स्थाने महावृत्ता– 'एवे चानियोगे पररूप' इति वार्तिकं । ४ अस्य स्थाने "ओत्वोष्ठयो" से वा पररूप इति वार्तिकं ।

[illegible] ॥

३० । [illegible] ।४।३। [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] ।

३१ । [illegible] ।४।१। [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । इति सिद्धे

३२ । [illegible] ।४।३। [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible]—

३३ । [illegible] ।४।२। [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] इति किं ? [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] इति किं [illegible]—

३४ । [illegible] ।४।३। [illegible]

१ । [illegible] "[illegible]" इति [illegible] ।४। [illegible] "[illegible]" ४।३।१५। [illegible] ।२।४ [illegible]—[illegible] ।४।३।१०७ । [illegible] ।

वा भवति। पक्षे अवोऽनक्षेचि, इति अवादेशो वा। गोऽग्र। गवाग्र। गो अग्र। गो ईश्वर। गो एष। इति द्वि स्थिते-

३५। अवोऽनक्षेऽचि[१]। ४। ३। गो शब्दस्य एङो ऽक्षशब्दवर्जितेऽचि परतोऽवादेशो वा भवति। गवाग्र। गोऽग्र। गवेश्वर। गवीश्वर। गवैष गवेष॥ गो इन्द्र। गो इन्द्रदत्त।

३६। [२]इन्द्रे। ४। ३। गो शब्दस्य एङोऽव इत्यय मादेशो भवति इन्द्रशब्दे परे। पृथक् सूत्रकरणात् नित्य। गवेन्द्र। गवेन्द्रदत्त॥ गो अक्ष।

३७। [३]वातायनेऽक्षे। ४। ३। गोशब्दस्य एङोऽक्ष स्येऽचि परतो नित्यमवादेशो भवति वातायनेऽर्थे। गवाक्ष। वातायन इति किं? गोऽक्ष।

इति स्वरसधि॥ २॥

अथ प्रकृतिसधि।

एव सधाविति प्रसक्ते प्रतिषेधोयमुच्यते--

३८। [३]पाद्यानित्तौ। ४। ३। पसन्नकादिविशब्द वर्जितेऽचि परतो द्वयोरेको यो विधि प्राप्नोति स न भवति। कस्य प।

१ अस्य स्थाने "गोरिंद्रेऽवङ् ४। ३। १०१। इति सूत्रं। २ अस्य स्थाने न किमपि सूत्र पर, विभाषाऽन्यत्र। ४। ३। १०२। अत्रस्थ व्यवस्थितविभाषामवलम्ब्य कार्य कृत। ३ अस्य स्थाने "प्रकृत्याचि द्विपा। ४। ३। १०३ इति सूत्र।

३९ । वाक्यटे प । ५ । ४ । वाक्यस्य टे पो भवति । इत्यधिकृत्य–

४० । भोरच प्रत्यभिवादेऽस्त्रीशूद्रे वा[1] । ५ । ३ । स्त्रीशूद्रविषयवर्जिते प्रत्यभिवादे वर्तमानस्य वाक्यस्य टे पो वा भवति, भोशब्दस्य च । क टि॰ ।

४१ । त्यंत्यादचः[2] । ५ । ३ । अचां मध्ये योऽन्त्योऽच् तदादि शब्दरूपं टिसंज्ञं भवति । अभिवादये देवदत्तोऽहं भोः । आयुष्मान् एधि देवदत्त ३ अतिचिर । पक्षे संधि ।

४२ । दूराद्धूते । ५ । ३ । दूराद् विप्रकृष्टादधूते आह्वयमाने यद्वाक्यं वर्तते तस्य वाक्यस्य टे पो वा भवति । आगच्छ भो माणवक देवदत्ता ३ अत्र । आव्रज विश्वभूते३ अत्र । पाप्मानितावित्यतो नेति वर्तते ।

४३ । दि[3] । ४ । ३ । दिसंज्ञकादचि परतः यत्प्राप्नोति तन्न भवति । को दि,–

४४ । ईदूदेद्द्विर्दि । १ । १ । ईकार ऊकार एकार इत्येतदन्तो यो द्वि स दिसंज्ञो भवति । मुनी आसाते । पटू इह । अधीयेते आगम ।

४५ । मः । १ । १ । अदसो दकारस्य स्थाने म कृतो मकारस्तस्मात्परौ यौ ईदूतौ तौ दिसंज्ञौ भवतः । अमी अश्वा । अमू इमौ ॥

---

१ । अस्य स्थाने 'प्रत्यभिवादेऽशूद्रस्त्र्यसूयके । ५ । ३ । ९१ । इति सूत्रं । २ अस्य स्थाने 'अन्त्यादचटि' । १ । १ । ६५ । सूत्रं । ३ । अस्य स्थाने प्रकृत्याचि दिपा । ४ । ३ । १०३ इति –

जरत्व । अन्मान । अज्मात्रं । ककुम्मडल । ककुप्मडल । वाङ् मधुरा । वाग्मधुरा । षण्नया । षड्नया ।तनया । तन्न-यन ॥ वाक् मय । मधुलिट् मान । इति स्थिते–

५४ । स्ये[1] । ५ । ४ । यरः पदान्ते वर्तमानस्य ङो भवति ङसनान्तौ स्ये परत । पुनर्वचन नित्यार्थं । वाङ्मय । मधुलिण्मान ॥ अच् हलौ । अप्टुप् हुत । वाक् हरति । पद् हलानि । तद् हित । इति द्वि स्थिते यस्य परस्वमित्यधिकृत्य "स्यास्थमो पूर्वस्योद" इति च प्रस्तुत्य–

५५ । झयो ए । ५ । ४ । अतीतसूत्र चतुष्टयविधानं समन्तभद्रस्याचार्यस्य मतेन विकल्पो भवति नान्येषा । स्याम" इति महाप्राणस्योष्मणो हकारस्य स्थाने तादृश एव तद्गुणवर्ग चतुर्थो भवति । अज्झलौ । अजूहलौ । अप्टुब्भुत । अप्टुब् हुत । वाग्घरति । वाग्हरति । पद्धलानि । पद्हलानि । तद्धित । तद्हित ॥ सुवाक् शोभते । ककुप् श्रूयते । मधुलिड् श्याम । तन्श्वेत । तत्श्लोक । तत् श्मशान । इति द्वि स्थिते झय पदान्तादित्यधिकृत्य–

५६ । शश्छोऽमि । ५ । ४ । झय पदान्तादुत्तरस्य शकारस्य छकारो भवति अमि परत । चतुष्टय समन्तभद्रस्य

---

१ । अस्य स्थाने नास्ति किमपि सूत्र पर "यरो ङो विभाषा ङे । ५ । ४ । १२५ । इति सूत्र विभाषापदग्रहणसामर्थ्यात् न्यायमस्य कृत ।

स्येत्यनेन विकल्पो भवति । सुवाक्छोभते । सुवाक् शोभते । ककुब्च्छ्रूयते । ककुब् श्रूयते । मधुलिट्छ्याम । मधुलिट् श्याम । तच्छ्वेत । तद् श्वेत । तच्छ्लोक । तत् श्लोक । तच्छ्मशान । श्मशान इति किं ? वाक्श्च्योतति ॥ क्रुङ् शेते । सुगण् शेते । इति स्थिते-

५७ । ङ्णोः कुक् टुक् शरि वा[1] । ५ । ४ । ङकारणकारयोः पदान्ते वर्तमानयोः यथासंख्यं कुक् टुक् इत्येतावागमौ वा भवतः शरि परतः । उकार उच्चारणार्थः । ककार आदेशविध्यर्थः । तौ च कितौ इति अन्ते भवतः । क्रुङ्क्शेते । क्रुङ्क्छेते । क्रुङ्शेते । सुगण्ट्षेते । सुगण्ट्शेते । सुगण्शेते ॥ भवान् शूर इति स्थिते-

५८ । नश्शि तुक् । ५ । ४ । नकारस्य पदान्ते वर्तमानस्य शकारे परे वा तुगागमो भवति । पूर्ववदुकारककारौ । स्तोः श्चुना श्चुरिति तुकश्चुत्वं ।

५९ । [2]नश्चापदान्ते झलि । ५ । ४ । नकारस्य मकारस्य चापदान्ते वर्तमानस्य अं इति अनुस्वारो भवति झलि परतः । इति मकारस्यानुस्वारः । तस्य च-

६० । [3]यय्यं परस्वं । ५ । ४ । अं इति अनुस्वारो ययि परतः परस्वं भवति । इति परस्वत्वं । भवाञ्च्छूर । भवाञ्च्

१ अस्मिन् सूत्रे वा इति पदं महावृत्तौ न वर्तते ।

२ अस्य स्थाने नश्चापदान्तस्य झलि । ५ । ४ । ८ । इति सूत्रं ।

३ । अस्य स्थाने-ययनुस्वारस्य परस्वः । ५ । ४ । १३ । इति सूत्रं महावृत्तौ ।

शूर । भवाञ् शूर ॥ भवान् छादयति । भवान् टकारीयति । भवान् थुडति । भवान् चरति । भवान् टीकते । भवान् त्सरति । इति स्थिते पुमः खय्य परे मिसुगिति प्रस्तुत्य–

६१ । नश्छव्यप्रशान् । ५ । १ । प्रशान्वर्जितस्य नकारान्तस्य पदस्य अम् परे छवि परत सिगादेश सुगागम पर्यायेण भवत । ककारोऽनिवृत्यर्थ । उकार उच्चारणार्थ । इकारो सिग्योगिति विशेषणार्थ ।

६२ । रिस्योः[1] । ५ । ४ । पदान्ते वर्तमानयो रेफसका-रयोरिदितो परयोर्य पूर्वस्य स्वासन्नछादेशो भवति । नकार-स्यान्यत्रानुस्वार । सकारस्य श्चुत्वे शकार । ष्टुत्वे षकार[1] । भवाँश्छादयति । भवांश्छादयति । भवाँष्टकारीयति । भवांष्टकारीय-ति । भवाँस्थुडति । भवांस्थुडति । भवाँश्चरति । भवांश्चरति । भवाँष्टीकते । भवांष्टीकते । भवाँस्त्सरति । भवांस्त्सरति ॥ अप्रशा-निति किं ? प्रशान् चिनोति । नकारस्य श्चुत्वे ञकार । प्रशा-ञ्चिनोति ॥ ङमो वोच्युत इत्यधिकृत्य–

६३ । ङमो ङमुट् तु प्रात्[2] । ५ । ४ । प्रात् परो यो ङम् तदन्ताद् पदात् परस्याचो यथासंख्य ङमुडागमो भवति । उकार उच्चारणार्थ । टकारो देशविध्यर्थ । तु शब्दो नित्यार्थ । प्रत्यङ्ङास्ते । सुगण्णिह । पचन्नय । प्रादिति किं ? प्राङास्ते ।

---

१ । अस्य स्थाने नाम्नि पृथक् सूत्रं पर नकारस्य स्थाने ऽनुस्वारपूर्व एव सकारो विधीयते।

२ । अस्य स्थाने ङमो नित्यं ङ्मुट् प्रात् । ५ । [illegible] । १६ इति ।

अचीति किं ? प्रत्यङ् शेते। अत्र पदाद्ग्रहणे नटणादि अनीश्वर इत्यादौ द्विर्भावो न स्यात् । कुतः सञ्ज्ञापूर्वविधेरसत्यत्वात् । हलीति अधिकृत्य–

६४। नुग्मोऽं[1]। ५। ४। नुको मकारस्य च पदान्ते वर्तमानस्य अं इति अनुस्वारो भवति हलि परतः। स चैको विंदुः ॥ अकार उच्चारणार्थः। ररम्यते। पापं हरति। व्रतं रक्षति। धर्मं शृणोति। स्वर्गं साधयति ॥ हलीति किं ? इदमत्र। यय्य परस्वमित्यधिकृत्य–

६५। वा ऽनुरुः पदान्तस्य। ५। ४। नुकः पदान्ते वर्तमानस्य मकारस्य च अं इति अनुस्वारस्य वा परस्व भवति ययि परतः। चङ्क्रम्यते। चकम्यते। दन्द्रम्यते। दन्द्रम्यते। ययम्यते। यँय्यम्यते। त्वङ्करोषि। त्वंकरोषि। त्वञ्चरसि। त्वं चरसि। त्वण्टीकसे। त्वंटीकसे। त्वन्तरति। त्वं तरति। त्वम्पचसि। त्वंपचसि। त्वयासि। त्वँय्यासि। त्वँव्वहसि। त्वं वहसि ॥ यय्य परस्वमित्यधिकृत्य–

१। अस्य स्थाने मोऽनुस्वारः। ५। ४। ७ इति एव च ततो नुट्। ५। २। १७०। अस्मिन् सूत्रे नुगिति पूर्वान्तकरणं कृतदीत्वस्यानुवर्तमानस्य चस्य विशेषणं ततः इति पदस्याभावेऽपि कार्यसिद्धौ नुडिति परादिकरणं ज्ञापयति 'अस्मिन् प्रकरणे पूर्वात् आगमः स्वनिमित्तमन्तरेणापि विक्रियते' तेनाझलादावप्यनुस्वारः। ययम्यते ररम्यते इति महावृत्तौ ॥

२। महावृत्तौ–अस्मिन् सूत्रे नुग्ग्रहणं नास्ति।

६६ । तोर्लि । ५ । ४ । तवर्गस्य पदान्तस्य लकारे परत परस्व भवति । तडिल्लोला । विद्युल्लता । भवाँल्लिखति विद्वाँल्लोकेश ॥ रोरीत्यधिकृत्य अतेऽरिति वर्तमाने खरीति कुप्वोरिति च प्रस्तुत्य–

६७ । ≍क ≍पौ च । ५ । ४ । रप्रभूतयो कवर्गपवर्गयो परतो रेफस्य ≍क ≍प इत्येतावादेशौ भवत अ इति विसर्जनीयश्च । क ≍ करोति । क करोति । क ≍ खनति । क खनति । क ≍ पठति । क पठति । क ≍ फलति । क फलति ॥ रोरीत्यधिकृत्य अतेऽरिति च प्रस्तुत्य–

६८ । शरि सस्च । ५ ४ । रेफस्य सकारादेशो भवति शरि परत अ इति विसर्जनीयश्च । कश्शेते । क शेते । कष्षद । क षद । कस्सरति । क सरति ॥ रोरीत्यधिकृत्य -

६९ छवि । ५ । ४ । रेफस्य सकारादेशो भवति छवि परत । कश्छादयति । कष्ठकारीयति । कस्थुडति । कश्चरति । कष्टीकते । कस्तरति ॥ कुप्वोरित्विभेस्सिरित्यधिकृत्य–

७० । ईसुसोऽपेक्षाया । ५ । ४ । इसतस्य उसतस्य च पदस्य सवधिनो रेफस्य कुप्वो परत सिरित्ययमादेशो भवति वा स्थानिनिमित्तपदे चेद् योऽन्यापेक्षाविषये भवत । ईकार क्विपो ससे ष इति विशेषणार्थ । क्विपो ससे ष । नुस्शर् इति च प्रस्तुत्य–

---

२ । अस्य स्थान-इसुसोऽसामर्थ्य । ५ । ४ । ३२ इति सूत्र महावृत्तौ ।

७१ । त्यादेशयोः । ५ । ४ । त्यसकारस्य आदेशस कारस्य च कवर्गादिराताच्च नुम शरश्च परस्य षत्व भवति । इति से षत्व । सर्पि ≍ करोति । सर्पि करोति । सर्पिष्करोति सर्पिष्पिबति । सर्पि ≍ पिबति । सर्पि पिबति । धनुष्खडयति । धनु खडयति । धनु ≍ खडयति । धनुष्फलति । धनु ≍ फलति । धनु फलति । अपेक्षायामिति किं ? तिष्ठतु सर्पि ≍ पिब त्वमुदक । तिष्ठतु सर्पि पिब त्वमुदक ।

७२ । स्तोः श्चुना श्चुः । ५ । ४ । सकारतवर्गयो शकारचवर्गाभ्या योगे शकारचवर्गौ भवत । सकारस्य शकार चवर्गाभ्या योगे शकारो भवति । तवर्गस्य शकारचवर्गाभ्या योगे चवर्गो भवति । कश्शोभते । काश्चिनत्ति । मरुच्चरति । मरुच्छि-रति । धर्मविज्जयति । मज्जति । भृज्जति । बृहज्झष । महा-ञ्झष । तञ्चकारेण । तञ्जुजने । स्तो श्चुना श्चुरित्यनुवर्तमाने-

७३ । ष्टुना ष्टुः । ५ । ४ । स्तो सकारतवर्गयो षकारटवर्गाभ्या योगे षकारटवर्गौ भवत । सकारस्य षकारटव-र्गाभ्या योगे षकारो भवति । तवर्गस्य षकारटवर्गाभ्या योगे टवर्गो भवति । कष्षण्ढ । कष्टीकते । कट्टकारीयति । तट्टीकते । तट्टका रेण । तड्डीकते । तड्ढौकते । तण्णकारेण । पदस्येत्याधकृत्य--

७४ । न तोष्पि । ५ । ४ । पदातस्य तवर्गस्य षकारे परत टुत्व न भवति । तीर्थकृत् षोडश । महान्षढ । किं ? कष्फाडिक । न वोरित्यधिकृत्य--

८४ । हलि । ५ । ४ । भविं यो हल् तस्मिन् हलि परतः व्यो ख भवति । नित्यार्थं वचनं । भगो हसति । भो देहि । देवा यान्ति । वाता वान्ति । भर्यादि विशेषण इत्य किं ? वृक्षव् करोति ॥ पुनर् रात्र । पटुर् राजा । इति स्थिते-रो रि लमित्यनुवर्तमाने—

८५ । रो रि । ५ । ४ । रेफस्य रिपरतः ख भवति ।

८६ । ढ्रिखेऽण[1] । ४ । ३ । ढकारस्य रेफस्य च खे सति पूर्वस्याणो दीर्घो भवति । इति दीर्घत्वे कृते । पुना रात्र । पटू राजा ॥ एपस् हसति । सस् जयति । इति स्थिते स्यो हल्युदिति वर्तमाने-

८७ । तोऽनञ्से भाल्भो' न्त[2] । ४ । ३ ।
तकारस्य स्थाने य कृत सकारस्तस्मात् परस्य सो ख भवति हलि परतः न चेत् स तकारस्थानिसकारो नञ्से वर्तमान । एष हसति । स जयति जिन । अनञ्से इति किं ? अनेषो हसति । असो जयति ।

इति व्यञ्जनसंधि ।

इति जैनेन्द्रप्रक्रियायां प्रथम संधि समाप्त ॥ १ ॥

१ । अस्य स्थाने ढ्रखे पूर्वस्याणो दी । ४ । ३ । २१६ । इति ।
२ । अस्य स्थाने हल्येतत्तदोरनञ्सेऽको सुख । ४।३ ।१०९ इति ।

अथ नामनिर्णयमनुवर्णयिष्यामः ।

तत्र अजंता पुंलिंगा ।

तद्यथा--सव्यवहारप्रसिद्ध्यर्थं पुरुषै संकेतित शब्दो नाम । तत् द्विविधं । अजंत हलंत चेति । तदष्टविधमपि सभवति । पुलिंग स्त्रीलिंग नपुसकलिंग स्त्रीपुसकलिंग पुन्नपुसकलिंग स्त्रीनपुसकलिंग स्त्रीपुनपुसकलिंग अलिंग चेति । तत्र अजंतेषु पुलिंगेषु प्रथममकारांत पुलिंगो धर्म इत्येष शब्द स्वभावादेवैकत्वादि-वृत्तिमान् । अव्युत्पत्तिपक्षे--

८८ । अधु मृत् । १ । १ । धुवर्जितमर्थवच्छब्दरूप मृत् सज्ञ भवति । इति मृत्सज्ञा लभते । व्युत्पत्तिपक्षे पुन —

८९ । कृद्वृत्सा । १ । १ । कृदत वृदत ससज्ञक च मृत्सज्ञ भवति । इति लब्धमृत्सज्ञकादत स्य पर इत्यधिकृत्य-ङ्याम्मृद इति च प्रस्तुत्य—

९० । स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङेभ्याभ्यस्ङसिभ्याभ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् । ३ । १ । ङ्यतादाबतात् मृद्रूपाच्च परास्त्यसज्ञाभूत्वा स्वादयो भवति । इति विधाना-द्विनिगेपेण सर्वस्वादिप्रसगे प्राप्ते 'मिङेकार्थे वा' इत्येवमादिना लक्षणेन स्वादीना नियम क्रियते । कथ--मिडलिशोऽसद्युष्मदन्या, इति सुपश्चेति चानुवर्तमाने--

९१ । [1]आपृपरा विभक्तीत्लच । १ । २ । अर्थ

---

१ । अस्य स्थाने तामामाप्परास्तद्धत्व । १ । २ । ,

८४ । हलि । ५ । ४ । अशि यो हल् तस्मिन् परत यो स भवति । नित्यार्थं वचः । भगो हसति । भो देहि । देवा यान्ति । बाला यान्ति । अशीति विशेषण हल किं ? वृषभ करोति ॥ पुनर् रात्र । प्रदुर् राज्ञा । इति स्थिते दो वि स्वमित्यनुवर्तमाने–

८५ । रो रि । ५ । ४ । रेफस्य रिपरत स भवति ।

८६ । ढ्रिरेऽण [1] । ४ । ३ । ढकारस्य रेफस्य च खे सति पूर्वस्याणो दीर्घो भवति । इति दीर्घे कृते । पुना रात्र । पटू राजा । एषम् हसति । सम् जयति । इति स्थिते-दिवो हल्युदिति वर्तमाने–

८७ । नोऽनन्से मात्मो स्र [2] । ४ । ३ तकारस्य स्थाने य इत सकारस्तस्मात् परस्य सो ख भवति हलि परत न चेत् स तकारस्थानिसकारो नञ्से वर्तमान एष हसति । स जयति जिन । अनञ्से इति किं ? हसति । असो जयति ।

इति व्यञ्जनसंधि ।

इति जैनेंद्रप्रक्रियायां प्रथम संधि समाप्त ॥ १ ॥

१ । अस्य स्थाने हूधे पूर्वस्याणो दी । ४ । ३ । २१६ । इति ।
२ । अस्य स्थाने-हल्येतत्तदोरनञ्से ऽको सख । ४ । ३ । १०९ इति

९५ । सुप्तिङन्तं पदं । १ । २ । सुबन्त मिङन्त च यच्छ-ब्दरूप तत्पदसंज्ञ भवति । इति पदसंज्ञाया पदस्येत्याधिकृत्य-'ससजुषो रिरिति रिरादेश । इकारो 'हशि रे ,इति विशेषणार्थ । रोरीत्याधिकृत्य—

९६ । ध्यनेऽ[1] । ५ । ४ । अते विरामे अवसाने वर्तमानस्य रेफस्य अ इति विसर्जनीयो भवति । इति विसर्जनीय । अकार उच्चारणार्थ । धर्म तिष्ठति इत्यादि मिङन्त पदमभिसंबधनीय । एवमुत्तरत्रापि । धर्म औ इति स्थिते आदेविति वर्तमाने—

९७ । एच्यैप । ४ । ३ । द्वयोरेक परस्य स्यासन्न ऐप् भवति । धर्मौ । धर्म अस् इति स्थिते 'तदेचि पर, उस्यपदे' इति चाधिकृत्य—

९८ । एप्यत[2] । ४ । ३ । अकारस्य द्वयोरेक परो भवत्यपद एपि परत । इति पररूपे प्राप्ते 'यन्यतो दी ' इति अनुवर्तमाने—

९९ । [3]जसि । ५ । ३ गोरकारातस्य दीर्भवति जसि परत इति दीत्व भवति । स्वेको दीरिति पुनर्दीत्व । पूर्ववद् रित्व विसर्जनीयश्च । धर्मा । तथा संबोधनार्थविवक्षाया मिङेकार्थे या इति या भवति । तस्या —

---

१ । अस्य स्थाने—विराम विसर्जनीय ५ । ४ । १८९ । इति सूत्र वर्तते । २ । अस्मिन् सूत्रे 'अपदे' इति पदमाधिक महावृत्तौ ३ । अस्य स्थाने—सुटि पूर्वस्य । ४ । ३ । ८९ । नेव्यात् । ४ । ३ । ९२ । इति सूत्रद्वय प्रक्रियाभेदश्च वर्तते ।

वशात् विभक्तीपरिणाम इति सुपश्चेत्येतच्चात्र सपद्यते। सुपा त्रिशो भूत्वा भित्ताना विभक्तीशब्दस्य इलोऽचश्च यथासख्यमाप्परा थकारपरा पकारपराश्च सत सज्ञा भवति। इति तासा सुपा ससाविशेषसज्ञा क्रियते। सु औ जस् इति वा। अम् औट् शस् इति इप्। टा भ्याम् भिस् इति मा। ङे भ्याम् भ्यस् इति अप्। ङसि भ्याम् भ्यस् इति का। ङस् ओस् आम् इति ता। ङि ओस् सुपिति इप्।

६२। मिङ्कार्थे वा। १। ४। मिब्तेन पदेनैकार्थे समानार्थे वर्तमानात् ङ्यन्तादाबन्तान्मृद्प्राश्च वा विभक्ती भवति। तस्याश्चावयवाना त्रयाणामपि 'एको द्विर्बहुश्चैकश' इत्यनुवर्तमाने–

६३। सुपश्च। १। २। सुपा त्रीणि त्रीणि वचनानि एकश एको द्विर्बहुरित्येव सञ्ज्ञानि भवति। इत्येकद्विबहुसज्ञका विधीयते। तेषा चावयवाना त्रयाणामपि सकरेण प्राप्तौ सत्या नियम क्रियते।

६४। साधने स्वार्थे। १। २। एकार्थे साधने स्वार्थे एक सुर्भवति। द्वित्वविशिष्टेऽर्थे साधने द्विरौ भवति। बहुत्वविशिष्टेऽर्थे साधने बहुर्जस् भवति। एव सर्वत्र। उकारजकारयो "अप्रयोगीदिति" इत्सज्ञा। कार्यार्थमनयोरुपादान, न प्रयोगे श्रवणार्थमिति निवृत्ति। सकारादीना प्रयोगे श्रवणार्थमुपादानमिति नेत्सज्ञा। उकार 'सावनडुह' इति विशेषणार्थ। जकारो जसीति विशेषणार्थ। धर्म स् इति स्थिते–

१०६ । शसि । ४ । ३ । शसि परत प्राचोऽक स्व दीर्घभवति द्वयोरेक । इति दीर्घे कृते--

१०७ ।[1]न्पुसि । ४ । ३ । शसो नकारादेशो भवति पुसि पुंलिंगे गम्यमाने ।

१०८ । षृ र्नो णोऽभिन्ने[2] । ५ । ४। षकाररेफाभ्या परस्य नकारस्य णत्व भवत्यभिन्ने । इति णत्वे प्राप्ते । नातरोयनप्रोदेशे इति चाधिकृत्य--

१०९ । क्षुभ्नाद्यंतेषु[3] । ५।४ । क्षुम्नादीना पदस्यान्त्ये च वर्तमानस्य नकारस्य णत्व न भवति । इति निषिद्ध । धर्मम् । धर्मौ । धर्मान् । पश्येत्यादि क्रियासबंध । धर्म इति त्रि स्थिते सज्ञो भा वैरित्यनुवर्तमाने--

११० ।[4]कर्तृकरणे । १।४। कर्तरि करणे च कारके वर्तमानात् ङ्याम्भृद परा भा विभक्ती भवति । क कर्ता । किं वा करण

१११ । स्वतंत्रः कर्ता ।१।२। इतरेषा कारकाणा साध्यसिद्धि प्रति प्रवर्तमानाना स्वातन्त्र्येण प्राधान्येन यत् कारक विवक्षित तत् कर्तृसज्ञ भवति ।

११२ । साधकतमं करणः ।१।२। सिद्धेपु कारकेपु सत्स्वपि साध्याया क्रियाया साधकत्व प्रकर्षेण यद्विवक्षित तत् कारक

---

१ । अस्य स्थाने नश्च पुंसि । ४ । ३ । ९१ । इति । २ । अस्य स्थाने षृ नो ण समाने । ५ ४ । ८५ । इति । ३ । अस्य स्थाने क्षुम्नादिषु । ५ । ४ । ११७ । अतस्य । ५ । ४ । ११५ । इति ।
४ । अस्मिन् भेति पदमधिक महावृत्तौ ।

१००। मर्योधने योध्य । १ । ४। मर्योघनेऽथ विहिताया याया योध्यमिति सना । प्रसिद्धतत्त्वबधस्य व्यापारातर प्रत्यभिमुखीकरण आमन्त्रण मर्योघन तत् द्योतनार्थे हे भो प्रभृतय शब्दा प्रागुपादीयन्ते । हे धर्म स् इति स्थिते–

१०१। 'सुग्कि'।१।४। योध्यस्यैकवचन सु किसना भवति। इति किसना । 'व्यो स वल्कौ, हल् ङ्याप्भ्य सुसिप्त्यनप्' 'केरेक' इति चानुवर्तमाने---

१०२ । प्रात् । ४। ३ । प्रादुत्तरस्य केरनच ग भवति । द्वैधह्यो पूर्ववत् । हे धर्म । हे धर्मौ । हे धर्मा । किं तिष्ठसि । किं तिष्ठथ । किं तिष्ठथ इति गम्यते । धर्म इति त्रि स्थिते–

१०३। कर्मण्यैप्।१।४। कर्मणि कारके इप् भवति। किं कर्म?

१०४। कर्त्राप्यम् । १ । २ । कर्त्रा यदाप्यत्वेन विवक्षितमीप्सितानीप्सितोदासीनविकल्प तत् कर्मसज्ञ भवति । इत्येषमाप् लक्षणो विहित । तस्या एको ऽम् । द्विरौट् । वहु शस्। टकारशकारयोरित्सज्ञा। टकार सुडिति प्रत्याहारार्थ । शकार शासीति विशेषणार्थ । सुटीदुत प्राक् स्वमित्यधिकृत्य–

१०५। पूर्वोऽमि । ४ । ३ । सुव्यमि परत पर पूर्वो भवति द्वयोरेक । औटि पूर्ववत् । 'स्वेको दी', सुटीदुत प्राक् स्व, इति चाधिकृत्य–

४।अस्य स्थाने—एक वि । १। ४।५६। इति सूत्र वर्तते।

द्विर्म्यां । बहुर्म्यस् । ङकार इत्संज्ञो ङेर्ये । इति विशेषणार्थं । गोरिति मिसोऽत्त ऐसिति च प्रस्तुत्य--

११९ । ङेर्ये । ५।१ । अकारान्तस्य गोर्निमित्तभूतस्य ङे इत्येतस्य य इत्ययमादेशो भवति। सान्निपातपरिभाषाया अनित्यत्वात्सुपीति दीत्व । भ्यामि पूर्ववद् । भ्यामि सुपीति दीत्व प्राप्त ।

१२० । वह्नौ झल्येत् । ५।२ । गोरकारान्तस्य झलादौ बहुवचने परत एकारादेशो भवति ।इति एत्व च प्राप्त । सुपीति दीत्व प्राप्त तयोरुभयोरन्यत्र सावकाशयोरेकत्र समुदितयोस्तुल्यबलयो स्पर्द्धे सति परत्वविधिर्भवति । पूर्ववत् रित्वविसर्जनीयौ । धर्माय । धर्माभ्याम् । धर्मेभ्य । दीयते इत्यादि क्रियाभिगम । धर्म इति त्रि स्थिते -

१२१ । काऽपादाने । १ । ४ । अपादाने कारके वर्तमानात् ङ्याम्मृद का भवति । किमपादान--

१२२ ।ध्यपाये ध्रुवमपादान। १ । २। धियो बुद्धेरपायो विभागो ध्यपाय । तस्मिन् ध्यपाये सति यत् ध्रौव्येन विवक्षित तत्कारक अपादानसंज्ञ भवति । तस्या एको ङसि । द्विर्म्याम्। बहुर्म्यस् । ङकारेकारावित्संज्ञौ । ङकार सोर्ङितीति विशेषणार्थं । इकारो ङ्यसे स्मिस्मादिति विशेषणार्थं । स्येनान्ङस्राङ्सेरिति ङसेरदादेशो भवति । स्वेको दीरिति दीत्व । भ्यामि भ्यसि च पूर्ववत् । धर्मात् । धर्माभ्याम् । धर्मेभ्य । अवरोहतीत्यादि क्रियाऽवसीयते । धर्म इति त्रि स्थिते--

करणसंज्ञं भवति। तस्या भाया एकद्या द्विम्याम् बहुभिम्। टकार इत्यन्न स्येनात् इष्टाङसीति विशेषणार्थं। स्वको दीरिति दीर्घे प्राप्ते गोम्त्यिाधिकृत्य भिसोऽत्त ऐसीति चानुवर्त्य–

११३। स्येनान्ङष्टाङसे.। ५।१। अकारांतस्य गोर्निमित्तभूताना ङस् टा ङसि इत्येतेषां यथासंख्य स्य इन् आत् इत्येते आदेशा भवति। इति टा इत्येतस्य इन इत्ययमादेशो भवति। एको गु*

११४। यस्ये सदादि शु'। १।२। यस्य त्य यस्यस्तस्मिन् यस्ये परत सदादि शब्दरूप गुसंज्ञ भवति। पूर्ववदेप्। णो नो गोऽभिन्ने इति णत्व। म्यामि-यन्यतो दीरित्यधिकृत्य–

११५। सुपि। ५। २। गोरकारांतस्य दीर्भवति यमादौ सुपि परत।

११६। भिसोऽत्त ऐस्। ५।१। अकारांतस्य गोर्निमित्तभूतस्य भिस ऐसित्ययमादेशो भवति। पूर्ववदेप्। रिरवविसर्जनीयौ च। धर्मेण। धर्माभ्या। धर्मैः। कर्तरि प्रयोगे स्फीयते इत्यादि करणे त्वत्राप्य इत्यादिका क्रिया सबध्यते। धर्म इति नि स्थिते -

११७। सम्प्रदानेऽप्। १।४। सम्प्रदाने कारके वर्तमानात् ङयाप्मृदो अप् विभक्ती भवति। किं सम्प्रदानम्।

११८। कर्मणोपेय सप्रदान। १।२। कर्मणा करणभूतेन कर्माप्येन गवादिना पारिभाषिकेण लौकिकेन वा पारिस्पदात्मकेन यदुपेयत्वेन विवक्षित तत्कारक सप्रदानसंज्ञ भवति। तस्या एको ङे।

भित्याधार । कर्तृसमवायिन्या शयनादिक्रियाया कर्मसमवायिन्याश्च पचनादिक्रियाया अधिकरणत्वेन योऽर्थो विवक्षित स आधारसञ्ज्ञो भवति । तस्या एको ङि । द्विरोस् । बहु सुप् । ङकारपकारयोरित्सञ्ज्ञाया ङकारो "ङ्याम्मोङ्नराम्" इति विशेषणार्थ । पकार सुबिति प्रत्याहारार्थ । पूर्ववदेप् । ओसि च ओसीति एत्वम् । सुपि बहौ झल्येदित्येत्व । क्विणो ससेष्य । नुमृशर इति च मस्तुरय-

१२८ । त्यादेशयो: । ५ । ४ । ४३ । त्यसकारस्यादेशसकारस्य च कवर्गीदिणताच्च नुमृशरपरादुत्तरस्य षत्व भवति । इति षत्व । धर्मे । धर्मयो । धर्मेषु । चित्त निधेहि इत्यादि क्रियाभिसबध कार्य । एवमकाराता पुंलिङ्गा शब्दा सप्तविभक्ती क्रियाभिसबधो योज्य । परमस्ति प्रक्रियाविशेष सर्वादिषु । तथाहि । सर्व । विश्व । उभ । उभयट् । अन्य । अन्यतर । इतर । डतर । डतम । त्व । त्वत् । नेम । सम । सिम । पूर्व । पर । अवर । दक्षिण । उत्तर । अपर । अधर । स्व । अतर । त्यत् । तत् । यत् । अदस् । इदम् । एतद् । एक । द्वि । युष्मद् । भवत् । अस्मद् । किम् । इति सर्वादय । तेषा युष्मदस्मद्वर्जिताना अभिधेयवत् लिंग भवति । तत्त्रिलिंग । तत्र यदा पुंलिङ्गास्तदा योज्यते विशेष्यते च जसिङस्ङिङस्यामिष्वेव नान्यत्र धर्मादिभ्य । सर्व । सर्वौ । जामि सर्व असिति स्थिते गोरिति भिस्रोत ऐसिति खे स्मै इति च वर्तमाने—

१२३ । षष्ठी शेषे । २ । ३ । ५० । शेषे विवक्षिते ङस्यादय ष-
ष्ठी विभक्ति भवति । कर्मादीनामविवक्षा शेषोऽन्य सम्बन्धादि-
रेष । तस्या एको ङस् । ङितौ । अनुबन्धौ । ङकारो ङस्य
स्यादिति विशेषणार्थं । ङसेनात् ङस्याङसोरिति ङस ङस् इत्यस्य-
मादेशो भवति । षष्ठी ङस्येति वर्तमाने—

१२४ । ङसोसि । ५ । ३ । अकारान्तस्य गोरेत्वं भवत्योसि
परत । इत्येतत्स्यादेशो निरर्थकं जायी च । आम्यागमे
नुडिति वर्तमाने -

१२५ । ह्रस्वाप्नतुरो नुट् । ५ । १ । म हल् यु इत्येव
सर्वेभ्य आवन्ताच्चतुःशब्दाच्च नुडागमो भवत्यामि परत ।
नकारटकारयोरित्संज्ञायामुकारउच्चारणार्थं । टकार टिदादि
रिति विशेषणार्थं । क्वचिदस्याविशाषपञ्चभिसाद्धिसाद्धि
शुद्धधान्यनिकस्य दीरिति गोरिति च प्रत्यय—

१२६ । नाम्यतिसृचतसृ ॥ गोरतस्य दीर्घो भवति नामि
परत तिसृ चतसृ इत्येतौ शब्दौ वर्जयित्वा पूर्ववत् नकारस्य
णत्वम् । धर्मस्य । धर्मयो । धर्माणाम् । फलमित्यादिशब्दप्रयोग
धर्म इति त्रि स्थिते—

१२७ । ईप्याधारे च[1] । १ । ४ । आधारे च कारके वर्तमा-
नात् ट्याम्नृद ईप विभक्ती भवति । क पुनराधार ।

१२८ । आधारोऽधिकरणम् । १ । २ । आश्रिते क्रियाऽस्मि

१ । सस्य स्थान इत्यधिकरणे च । १ । ४ । ४४ । इति ।

१४४ । दादुर्दोमोऽदसोऽसे. । ५ । ३ । ११६ । अदसोऽकारीभूतमकारागतस्य दकारात्परस्य वर्णमात्रस्य च उत्व दकारस्य च मत्वमिति कर्तव्य । स्वस्याभाव्योऽत्पर इति प्रभक् नञ्निर्देशात् भाव्योऽपि स्वस्य ग्राहको भवतीति स्वामत्र इति द्विमात्रस्याकारस्य द्विमात्र ऊकारो भवति । अमू । जसि अदे इति स्थिते–

१४५ । बहुत्वेरी[1] । ५ । ३ । ११८ । अत्सो बहुत्वे निष्पन्नस्य एकारस्य ईकारो भवति । उत्वापवादो दस्य च मत्व । अमी । सबाधनेऽप्यविशेष । अमि पूर्ववदत्वमत्वमुत्व च । अमु। ओटि पूर्ववद् । अमू । शसि दीत्व न्पुसीति नत्व । पूर्ववदन्यत् । अमून् । टा सुपि अमु आ इति स्थिते -

१४६ । टो नाऽस्त्रिया[2] । ५ । २ । १२६ । सो परस्य अस्त्रिया विहितस्य टा इत्येतस्य ना इत्यादेशो भवति । इति नाभावे कर्तव्ये मुभावस्यासिद्धत्वादप्राप्ते सुलन्नणो नाभावे–

१४७ । न मु टाविधौ । ५ । ३ । ३७ । टा इत्येतस्य विधिष्टाविधिस्तस्मिन् कर्तव्ये न मुभावोऽसिद्ध । इति नाभावे कृते पुनर्मुत्वस्यासिद्धत्वात् सुपीति दीत्वे प्राप्ते टा इत्येतस्मिन् विधिस्तस्मिन्निति च विग्रहे मुभावस्य सिद्धत्वात् दीत्व न भवति । अमुना । भ्यामि सुपीति दीत्वे सत्युत्व मत्व च । अमूभ्या ।

---

१ । अस्य स्थाने–बहावीरेत ५।३।८९। इति सूत्र

२ । अस्य स्थाने–आङो नाऽस्त्रियां । ५ । २ । ११३ । इति सूत्रं ।

जस्ङ्गसिङिष्वेव विशेषोऽन्यत्र सर्वशब्दवत् । पूर्वे पूर्वाः । पूर्वस्मात् पूर्वात् । पूर्वस्मिन् पूर्वे । एवं परादयोऽपि नेयाः । त्यदादीनां सप्तानां अत्वस्य स्मि कादेशस्य च विधानादकारान्तत्वं । त्यद् इति स्थिते पूर्ववत्स्वादि इता च निवृत्ति ।

"सुप्याप्" इत्यधिकृत्य—

१४१ । त्यदादेरः । ५ । १ । १७७ । त्यदादीनामकारादेशो भवति सुपि परतः । तास्थानेऽवेऽरू इति दकारस्यात्वं । पप्यत इति पररूपं । त्यदादेर इति प्रस्तुत्य—

१४२ । तो [१] सोऽनते सौ । ५ । १ । १८० । त्यदादीनां तवर्गस्यानते वर्तमानस्य सकारादेशो भवति सौ परतः । सर्वशब्दवदन्यत् । स्य । त्यौ । त्ये । हे स्य । हे त्यौ । हे त्ये । त्यं, त्यौ, त्यान् । त्येन त्याभ्यां, त्यैः । त्यस्मै, त्याभ्यां, त्येभ्यः । त्यस्मात्, त्याभ्यां, त्येभ्यः । त्यस्य, त्ययोः त्येषां । त्यस्मिन्, त्ययोः, त्येषु । एवं तदादयोऽपि योज्याः । अदस् शब्दस्य तु विशेषः । अदस् इति स्थिते पूर्ववत् स्वादिरिता च निवृत्तिः । तोस्सोऽनते साविति अधिकृत्य—

१४३ । असौ । ५ । १ । १८१ । असावित्यदसः सकारस्य औकारादेशो भवति । अत्वापवादः । सोश्च ख निपात्यते । तो स्सोऽनते साविति दकारस्य च सकारः । एच्यैप् । असौ । अदस् औ इति स्थिते त्यदाद्यत्वे पररूपे ऐपि च कृते—

---

१ । अस्य स्थाने तो स सावनन्ते । ५ । १ । १६४ इति सूत्रं

भावे निषिद्धे पुनरेत्वं । एभिः । अस्मै । आभ्यां । एभ्यः । अस्मात् । आभ्यां । एभ्यः । अस्य । अनयोः । एषां । अस्मिन् । अनयोः । एषु । इदम इत्यन्वादेशे इति चाधिकृत्य—

१५४ । टौस्प्येतदश्चैनत्[1] । ५ । १ । १९० । इदम एतदश्च टा ओस् इप् इत्येतेषु परतः एनदित्ययमादेशो भवति अन्वादेशे कथितानुकथने । पूर्ववदत्वे पररूपत्वे च कृतेऽयमादेशः । एनेन । एनयोः । एनयोः । एनं । एनौ । एनान् । एतच्छब्दस्य एषः । एतौ । एते । इत्यादि नेयं । एकशब्दस्य एकः, एकौ, एके इत्यादि सर्वशब्दवत् । यद्येकशब्दः एकत्वसङ्ख्यायां वर्तते तदैकवचनमेव सर्वासां । एकः । एकं । एकेन । इत्यादि । द्विशब्दस्य द्वित्ववाचित्वात् द्विवचनमेवास्य च । द्वौ । द्वौ । द्वाभ्यां । द्वाभ्यां । द्वाभ्यां । द्वयोः । द्वयोः । किम् शब्दस्य—

१५५ । किमः कः । ५ । १ । १७८ । किमः क इत्ययमादेशो भवति त्यदादिसंबंधिनि सुपि परतः । कः, कौ, के इत्यादि नेयं । त्वद् युष्मद् भवद् अस्मद् शब्दानां अत्वाभावात् उत्तरत्र निश्चयः । सर्वादीनि असञ्ज्ञायां सर्वादीनि भवंति सञ्ज्ञायां तु न भवंति । सर्वनामा कश्चित् तस्मै सर्वायेत्यादि भवति । प्रथमादीनां जसि विशेषोऽन्यत्र सर्वशब्दवत्—

१५६ । प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाः । १ । १ । ४७ । प्रथमादीनां तयातस्य च तत्संबंधिनि जसि श्लि सञ्ज्ञा

---

[1] । अस्य स्थाने—टौस्प्येनदेतदश्च । ४ । ३ । ११९ । इति सूत्रं ।

१४८ । नेदमदसोऽकः[१] । ५ । १ ।६ । इदमदसित्येता भ्यामककाराभ्या परस्य भिसो न ऐस् भवति । भिस ऐस्मावाभावादेत्वमीत्व च । अमीभि । ङयि उत्वमत्वयोरसिद्धत्वात् स्मैभाव यत्व च । अमुष्मै । अमूभ्या । अमीभ्य । अमुष्मात् । अमूभ्या । अमीभ्य । अमुष्य । ओसि एत्वे अयादेशे च कृते उत्व मत्व च, अमुयो । अमीषा । अमुष्मिन् । अमुयो । अमीषु । इदम् शब्दस्य तु भेद । इदमिति स्थिते पूर्ववद् स्वादिविधि । सौ—

१४९ । इदमो म । ५ । १ । १८३ । इदम सौ सुपि परतो मकारादेशो भवति । अत्वापवाद ।

१५० । पुस्त्रीदोऽय् । ५ । १ । १८६ । पुसि वर्तमानस्य इदम इद्रूपस्य अय् इत्ययमादेशो भवति । टा यत्वापवाद । हल्ङ्यादिना सो ख । अय । त्यदाद्यत्वमन्यत्र ।

१५१ । द । ५ । १ । १८४ । इदमो दकारस्य मकारादेशो भवति सुपि परत । इमौ । इमे । सबोधनेप्येव । इम । इमौ । इमान् । टाया—

१५२ । टौस्यनोऽक[२] । ५ । १ । १८७ । इदम ककारवर्जितस्य इद्रूपस्य अन इत्ययमादेशो भवति टा ओसि सुपि परत । अनेन ।

१५३ । हलि ख । ५ । १ । १८७ । इदम इद्रूपस्य हलादौ सुपि परत ख भवति । ततो दीत्व । आभ्या । भिसि पूर्ववद् ऐस्

१ । अस्य स्थाने—इदमदसा सको । ५ । १ । ९ । इति ।
२ । अस्य स्थान—अनाप्यक । ५ । १ । १७० । इति सूत्र ।

कृत्सञ्ज्ञस्य कर्तरि भवति । क्विप् पुन कृत् ।

१६१ । कृदमिङ् । २ । १ । १६६ । मिङ्वर्जितो धोर्विहितस्य कृत्सञ्ज्ञो भवति । इति कर्तरि भवति । स सर्वोऽप्रयोगीत् । ककार किङ्तीति विशेषणार्थं । वकार प्राक्केर्णोऽसम इति मति साम्ये बाधनार्थं । इकार उच्चारणार्थं । पकार पिति कृति तुगिति विशेषणार्थं । तत कृदन्तस्य मृत्सञ्ज्ञाया स्वादिविधि प्राप्त । क्षीर अम् पा इति स्थिते सुप् सुपेत्यधिकृत्य—

१६२ । नागमिङ् । १ । ३ । ८५ । मिङ्वर्जित वाग्मञ्ज कृदन्तेनोत्तरपदेन सह नित्य पसो भवति । अमिङिति प्रतिषेधवचन ज्ञापक तिवाद्युत्पत्तिकारकाणा कृद्भि सह सुबुत्पत्ते प्राक् एव सो भवतीति । किं वाग्मञ्ज ।

१६३ । ईपा वाक्[1] । २ । १ । ६७ । तत्र धोरधिकारे ईपा निर्दिष्टस्य वाक् सञ्ज्ञा भवति । इति वाक् सञ्ज्ञा ।

१६४ । सुपो धुम्दो. । १ । ४ । १६७ । धुम्दोरवयवभूतस्य सुप उप् भवति । इति सुप उप् ।

१६५ । [2]वोक्त पूर्व । १ । ३ । १०६ । साधिकारे वया विभक्त्योक्त पूर्वं प्रयोक्तव्य । इति क्षीरशब्दस्य पूर्वनिपात । क्षीरपा इत्येतस्मात् स्वादिविधि सुटि नास्ति विशेष । क्षीरपा, क्षीरपौ, क्षीरपा । सर्वोधनेप्येव । क्षीरपा, क्षीरपौ । शसादा

---

१ । अस्य स्थाने इपाश्च याक् । २ । १ । ७२ इति सूत्र ।
२ । अस्य स्थाने योक्त न्यक् । १ । ३ । ९३ । इति सूत्र ।

वा भवति। यदा झिसंज्ञा तदा जस शीभाव । प्रथमे प्रथमा । चरमे चरमा । द्वितये द्वितया । अल्पे अल्पा । अर्द्धे अर्द्धा । कतिपये कतिपया । नेमे नेमा । नेमशब्दस्य सर्वादित्वादन्यत्र सर्व शब्दवत् । तीयत्यातस्य ङेङसिङस्ङिषु विशेषोऽन्यत्र धर्मशब्दवत् ।

१५७ । [1]तीयो ङिति । १ । १ । ५३ । तीयत्यात शब्दो ङिति कार्य कर्तव्ये झि संज्ञो वा भवति । इति विकल्पेन स्मायादि । द्वितीयस्मै द्वितीयाय । द्वितीयस्मात् द्वितीयात् । द्वितीयस्मिन् द्वितीये । एव तृतीयशब्द इति । आकारात क्षीर-पाशब्दाल्लिंगस्तत्र पुलिंगो नीयते । पा पाने । पा इत्यषा प्रकृति पानार्थे वर्तते । इत्युक्तार्थत्वात् पानशब्दस्य निवृत्ति । पा इति स्थिते । तस्या —

१५८ । भूवादयो धु । १ । २ । १ । भू इत्येवमादीना चुरादिपर्यंतानां पाठतोऽर्थतश्च परिच्छिन्नाना[2] धुसंज्ञा भवति । धुसंज्ञाया सत्या क्षीरमित्युपपद । तत कर्मणीत्यम् । क्षीरं पिबति इति विग्रहे—त्य पर इति धोरिति कर्मणीति क्वचिदिति चानु वर्तमाने—

१५९ । क्विप् । २ । २ । ७४ । कर्मणि वाचि धो क्वचित् क्विबित्यय त्य परो भवति । स च—

१६० । कृत्[3] कर्तर्यझि । २ । ४ । ४७ झिवर्जित

---

१ । अस्य स्थाने तीयस्य ङिति । १ । १ । ५४ । इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने "परीतामना इति पाठ । (क) पुस्तके वर्तते ।

३ । अस्य स्थाने कर्तरि कृत् । २ । ४ । ५२ । इति सूत्र ।

१७१ । केरेङ । ४ । ३ । ६५ । एङन्तात्परस्य केरनच स भवति । इति सो स । द्विवह्नो पूर्ववत् । हे मुने । हे मुनी । हे मुनय । अमि पूर्ववत् । मुनीं । मुनी । शसि दीर्घनत्वे-मुनीन् । टाया टो नाऽस्त्रियामिति नाभाव । मुनिना । हलादावविशेष । मुनिभ्यां । मुनिभि । ङेङसिङस्सु मस्यैबित्यधिकृत्य--

१७२ । सोर्ङिति[1] । ५ । २ । ११८ । स्वन्तस्य गोरेब् भवति ङावां सुपि परत । किं नाम सु । "स्वौ स्त्र्यास्त्र्यौ सु" "ङिति मश्चेति च मन्तुरय -

१७३ । [2]स्वसखिपति । १ । २ । ११० । स्वोर्य म स सुसञ्ज्ञो भवति सखिपतिशब्दौ वर्जयित्वा । इति सुसञ्ज्ञा । मुनये । मुनिभ्यां । मुनिभ्य । "पदेत्येङ" इत्यधिकृत्य—

१७४ । [3]ङस्ङस्योः । ४ । ३ । १११ । एङ परयो ङस् ङसीत्येतयोरति परत पर पूर्वो भवति द्वयोरेक । मुने । मुनिभ्यां । मुनिभ्य । मुने । मुन्यो । मुनीनां । न्याम्मोङेरामित्यनुवर्तमाने--

१७५ । [4]सोङौ । ५ । २ । १२५ स्वन्तात् गो परस्य ङेर्डौरित्ययमादेशो भवति । डकाराष्टिखार्थ । अस्येति स्वमिति चानुवर्तमाने--

---

१ । सोर्ङि इति पाठो मद्रासीयसूत्रपाठे शब्दार्णवचन्द्रिकायां चवसने ।

२ । अस्य स्थाने 'स्वसखि । १ । २ । ९६ । पति से । १ । २ । ९७" इति सूत्रद्वय ।

३ । अस्य स्थाने "ङसिङसो । ४ । ३ । ९७ इति सूत्र ।

४ । अस्य स्थाने 'औदृच्च सो । ५ । २ । ११२ । इति सूत्र ।

यजादो । भस्येत्यनोल्लमवस्फादित्यधिकृत्य—

१६६ । आतो ऽनाप.[1] । ४ । ४ ।१३८। भसज्ञकस्या-कारातस्य ख भवति आप वर्जयित्वा । क पुर्भ —

१६७ । यचि भ । १ ।२ ।१२० । यकारादावजादौ च धवर्जिते स्वादौ परत पूर्वं भसज्ञ भवति । इति भसज्ञाया क्षीरप , क्षीरपा । हलादावविशेष । क्षीरपाभ्या, क्षीरपाभि । क्षीरपे, क्षीरपाभ्या, क्षीरपाभ्य । क्षीरप ,क्षीरपाभ्या क्षीरपाभ्य ।क्षीरप , क्षीरपा , क्षीरपा । क्षीरपि, क्षीरपो , क्षीरपासु । स्त्रियामप्येव रूप । तथा सोमपादय । इकारान्त पुल्लिंगो मुनिशब्द । मुनि इति स्थिते स्वादय । खोरित्यविसर्जनीयौ । मुनि । ओकारयो ।

१६८ । [2]सुदीदुत' प्राक्स्त्र । ४ । ३ ।१०६ । प्राच पूर्वस्येकारस्योकारस्य च स्थ दीर्घंयति अजादौ सुटि परत । द्वयो रेक । इति दीत्व । मुनी । जसि । भस्यैप् काविल्यधिकृत्य—

१६९ । जसि । ५ । २ । ११६ । मातस्य गोरेप् भवति जसि परत । मुनय । सबोधने कौ ।

१७० । भस्यैप् कौ । ५ । २ । ११५ । मातस्य गोरेप् भवति फौ परत । "व्यो र वल्कावित‍ि" "हल्ङ्याब्भ्य सुसिप्त्यन च्" इति प्रस्तुत्य—

---

१ । अस्य स्थाने "आतो धो ' इति सूत्र । २ । अत्र प्रक्रियाभेद स्तावत् स्थानिसूत्राणि तु 'सुदि पूवस्य । ४ । ३ । ८९ । नेय्यात् ४ । ३ । ९७ । घो जसि च । ४ । ३ । ०३ । इति महावृत्ता

१८२ । [1]सखितोऽकौ । ५ । १ । ७३ । सखिशब्दात्पर ध किवर्जिन णित् भवति । मृजेरैनित्यधिकृत्य–

१८३ । ञ्णित्यच । ५ । २ । ३ । गोरजतस्य अकारणका रानुनधे त्ये परत ऐब् भवति । आयादेश । सखायौ । सखायः । सम्बोधनेऽप्येव । अकाविति प्रतिषेधात् ञ्न भवति । तत प्रस्यैप् काविस्येप् षेश्च स । द्विबह्वो पूर्ववत् । हे सखे । हे सखायौ । हे सखाय । सखाय । सखायौ । शसि पूर्ववत् सखीन् । टाया स्वसखिपतीति सुसज्ञाप्रतिषेधान्न नाभाव । सख्या । हलान्तवविशेष । सखिभ्या । सखिभि । डेऽपि सुसज्ञाविरहात् एव् न भवति । सख्ये । सखिभ्या । सखिभ्य । ङसिङसो "ङस्ङस्योरिति" "ऋत उत्" इति च प्रस्तुत्य–

१८४ । ख्यत्योऽन [2] । ४ । ३ । ११३ । ख्य त्य इत्येताभ्या अनञ्काभ्या परस्य ङस्ङस्योरकारस्य उत भवति । ऋत इति स्थानिनिर्देशात् द्वयोरेक इति निवृत्त । सख्यु । सखिभ्या । सखिभ्य । सख्यु । सख्यो । सखीना । ङौ "न्याम्मोर्ङेरामिति "इदुत" इति च प्रस्तुत्य -

१८५ । औ [3] । ५ । २ । १२४ । इदुद्भ्या परस्य ङेरौकारो भवति । सख्यौ । सख्यो । सखिषु । पतिशब्दस्य शुटि श्रुति

१ । अस्य स्थाने 'सख्युरसौ । ५ । १ । ७९ । इति सूत्र ।
२ । अस्य स्थाने 'ख्यत्यादत । ४ । ३ । ९९ । इति सूत्र ।
३ । अस्यापि कार्यं "ओदच्च सो । ८ । २ । ११२ ।" इति नैव कृत ।

१७६। डिति टे [1]।४।४।१३६१। गोर्भस्य टे स भवति डिति परतः। इति टिस्य। मुनी। मुन्यो। मुनिषु। एवं रविकविकलिबलिकेलितरअग्निवृष्टिकामिध्वनिउधिकपिप्रभृतयः। सखिशब्दस्याभिधेयालिंगस्य विशेषः। सखि इति स्थिते स्वादिविधिः। सख्युतोऽकावित्यधिकृत्य—

१७७। [2]ङन्सौ।५।१।७४। सखिशब्दस्य गोर्निमिषभृते किवर्जिते सौ परतो ङनित्ययमादेशो भवति।

१७८। [3]तास्थानेऽन्तेल।१।१।५४। ताया स्थाने विधिरुच्यमानोऽन्ते वर्तमानस्याल स्थाने भवति। इति अंतेल स्थाने विज्ञाते पुरनेकवर्ण सर्वस्य इति सर्वस्य प्राप्ते—

१७९। ङित्।१।१।५५। ङिदेवानेकाल् अत्यस्याल स्थाने भवत्यतोऽन्य सर्वस्य। इति नियमेन अत्यस्य इकारस्य स्थाने भवति। ङकारोऽप्रयोगीत्संज्ञाया ङिदिति विशेषणार्थः। हल्ङ्यादिना सो ख। खौ इति गो इति "नोङ" इति च प्रस्तुत्य—

१८०। घेऽक्रौ।४।४।६। किवर्जिते घे परतो गोनोङो दीर्घो भवति। त्यसे त्याश्रयमिति सुबतं पदं। पदस्येत्यधिकृत्य—

१८१। [4]नो मृदते ख।५।३।४३। मृदः परस्याते-ऽवयवे वर्तमानस्य नकारस्य ख भवति। सखा। सुटि "ओतो णित्" इत्यनुवर्तमाने—

१। अस्य स्थाने टे।४।४।१२७।" इति सूत्र।
२। अस्य स्थाने 'अनङ् सौ।५।१।७०। इति सूत्र।
३। अस्य स्थाने पताट्टशमेव सूत्रद्वय।
४। अस्य स्थाने नख मृदतस्याका।५।३।३० इति सूत्र।

भ्य । ग्रामण्य । ग्रामणीभ्या । ग्रामणीभ्य । ग्रामण्य । ग्रामण्यो । ग्रामण्या । कौ —

१६३ । न्याम्मोर्डेराम्[1] । ५ । २ । ११६। नीइत्येतस्माद् आबन्तात् मुसञ्ज्ञकाच्च परस्य ङे आमित्ययमादेशो भवति । ग्रामण्या । ग्रामण्यो । ग्रामणीषु । एव अग्रणी प्रभृतयोऽपि योज्या । स्त्रीलिंगेप्येवमेव । उन्नीशब्दस्य भेद । णीञ् इति स्थिते नत्व तस्य गिना योग । को गि । प्रादिरिति वर्तमाने—

१६४ । क्रियायोगे गि । १ । २ । १५७ । क्रियाया घ्वर्थेन योगे सबधे सति प्रादयो गिसञ्ज्ञा भवति । के पुन प्रादय । प्रपरा ऽपसमन्ववनिर्दुरभ्याङ् न्यधयोऽप्यतिसूदभयश्च । प्रतिना सह लक्षयितव्या पर्युपयोरपि लक्षणमत्र ॥१॥ इति विंशति प्रादय ।

१६५ । ति । १ । २ । १५८ प्रादय तिसञ्ज्ञाश्च भवति ।

१६६ । प्राग् धोस्ते । १ । २ । १७५ । ते गितिसञ्ज्ञा शब्दा धो प्राग् प्रयुज्यते । इति पूर्वप्रयोगनियम । ततस्ता-त्नादा ह्रस्वस्नुभ्रुवद्धामृत्काद्युग्गुम्भिडाभवित्यन्यकृत्स्वरादयो क्षि रित्युच्चशब्दस्य क्षिसञ्ज्ञाया सत्या सुपो क्षिरित्युपवचनसामर्थ्यात् सु तत उप् । नयतीति विगृह्य-पूर्ववद् क्विबादि । उत् स् नी इति स्थिते—

१६७ । तिर्क्वाड्दुः[2] । १ । ३ । ८२ । तिसञ्ज्ञा कु प्राङ् दुस् इत्येते च शब्दा समस्यते नित्य षसो भवति । पूर्ववद्

[1] । अस्य स्थाने "ङेराम् न्याम्नीभ्य । ५ । २ । ११० इति सूत्र । [2] । अस्य स्थाने ' तिकुप्रादय । १ ।३।८१ इति महावृत्तौ

सुबुप् पूर्वनिपातश्च । यरो ङो वा के इति तकारस्य नत्व । उन्नी इत्यत पुन स्वादय । उन्नी । उन्न्यौ । उन्न्य । ग्रामणीशब्दवत् । स्त्रीलिंगेऽप्येव रूप । नीशब्दस्य भेद । णीञ् इति पूर्वनत्वे क्विविधि । नी इत्यत स्वादयो हलादावविशेष । अजादौ तु—

१६८ । हल्श्नुधुभ्रुवोऽच्यीयुव्यो । ४ । ४।७५। हल पर श्नु धु भ्रु इत्येतेषा इवर्णोवर्णयोरचि परत इय् उव् इत्येतौ आदेशौ भवत । नी । नियौ । निय । सबोधनेऽप्येव । निय । नियौ । निय । निया । नीभ्या । नीभि । निये । नीभ्या । नीभ्य । निय । नीभ्या । नीभ्य । निय । नियो । निया । निया । नियो । नीषु । स्त्रीलिंगेऽपि समान रूप । सुधीशब्दस्य विशेष । ध्यै ध्यै चिंतायां । डुधाञ् धारणे च । डुकारञकारयोरप्रयोगीत्वात् डुकारो ड्वित क्त्रिरिति विशेषणार्थे । ञकारो दविध्यर्थ । प्राक् सुशब्द प्रयुज्यते । सुध्यायति सुष्ठुधातीति वा सुधी । अत एवाऽसुधिय इति निपातनात् रूपसिद्धि । सुधी । सुधियौ । सुधिय । इत्यादि नीशब्दवत् । एव सुध्र्यादय ।

उकारांत पुंलिंग कारुशब्द स च मुनिशब्दवत् । कारु । कारू । कारव । इत्यादि । एव बाहुभानुवेतुर्जतुतंतुपटुप्रभृतयो नेया । क्रोष्टुशब्दस्य विशेष । क्रोष्टु इति स्थिते स्वादय ।

१। अस्य स्थाने हलुश्नुभ्रुवा य्वोरचीयुवौ । ४ । ४ । ७१ । इति ।

न्य । ग्रामण्य । ग्रामणीभ्या । ग्रामणीभ्य । ग्रामण्य । ग्रामण्यो । ग्रामण्या । ङौ —

१६३ । न्याम्योर्डेराम्[1] । ५ । २ । ११६ । नीइत्येतस्मात् आबतात् मुराङ्काच्च परस्य ङे आमित्ययमादेशो भवति । ग्रामण्या । ग्रामण्यो । ग्रामणीषु । एव अग्रणी प्रभृतयोऽपि योज्या । स्त्रीलिंगेऽप्येवमेव । उन्नीशब्दस्य भेद । णीम् इति स्थिते नस्य तस्य गिना योग । को गि । प्रादिरिति वर्तमाने—

१६४ । क्रियायोगे गि । १ । २ । १५७ । क्रियाया ध्वर्येन योगे सबधे सति प्रादयो गिसज्ञा भवति । के पुन प्रादय । प्रपराऽपसमन्ववनिर्दुरभ्याङ् न्यधयोऽप्यतिसुदभयश्च । प्रतिना सह लक्षयितव्या पर्युपयोरपि लक्षणमत्र ॥१॥ इति विंशति प्रादय ।

१६५ । ति । १ । २ । १५८ प्रादय तिसज्ञाश्च भवति ।

१६६ । प्राग् घोस्ते । १ । २ । १७५ । ते गितिसज्ञा शब्दा घो प्राग् प्रयुज्यते । इति पूर्वप्रयोगनियम । तत्तस्मात्राश कृत्वसुमुभूवद्धामृक्कातुमुखाम्भिञाभवित्यन्यकृत्वरादयो भि रित्युच्चशब्दस्य भिसज्ञाया सत्या सुपो शिरित्युपचनसामर्थ्यात् सु तत उप् । नयतीति विगृह्य-पूर्ववद् क्विबादि । उत् स् नी इति स्थिते—

१६७ । तिस्वाड्दुः[2] । १ । ३ । ८२ । तिसज्ञा कु आङ् दुस् इत्येते च शब्दा समस्यते नित्य षसो भवति । पूर्ववद्

१ । अस्य स्थाने 'ङेराम् न्याम्नीभ्य । ५ । २ । ११० इति सूत्र । २ । अस्य स्थाने "तिकुप्रादय । १ । ३ । ८१' इति महावृत्तौ

२०३ । स्त्रियां च । ७ । १ । ९६ । क्रोष्टुशब्दस्य तृज्वद्भावो वा भवति टादावजादौ परतः । हलादावविशेषः । यदा ऽतिदेशस्तदा यणादेशोऽन्यत्र कारुशब्दवत् । क्रोष्ट्रा । क्रोष्टुना । क्रोष्टुभ्याम् । क्रोष्टुभ्यः । ङस्ङसोरित्यधिकृत्य–

२०४ । ऋत उत्[1] । ६ । १ । १११ । ऋकारान्तात् परयोः ङस्ङसोरति परतः उकारादेशो भवति । द्वयोरेकः । रतोऽणुरिति रत्वम् ।

२०५ । रात्सस्य । ८ । २ । २४ । रेफात्परस्य सकारस्य लो भवति । इति सस्य । क्रोष्टुः । क्रोष्टुभ्याम् । क्रोष्टुभ्यः । क्रोष्टुः । क्रोष्ट्रोः । क्रोष्ट्वोः । नित्यत्वादामि नुटा तृज्वद्भावो बाध्यते । क्रोष्टूनाम् । क्रोष्टरि । क्रोष्टौ । क्रोष्ट्वोः । क्रोष्टुषु ॥ ऊकारान्तः खलपूशब्दोऽभिधेयलिङ्गः । पूञ् पवने । पूञ् ञकारो दावित्यर्थः । धुसंज्ञाया सत्या खलशब्दात् अम् । खलं पुनातीति विगृह्य क्विबादिविधिः । वागमिडीति सविधिः । सुप उप् । मृत्संज्ञाया स्वादयः । खलपूः । सुप्यजादौ । "यणिण" एरनेकाचो- दुकोऽसुधियः"[1] इत्यनुवर्तमाने-

२०६ । ओः सुपि । ६ । ४ । ८३ । गि वाग् चपूर्वादुक परस्य उवर्णस्य यणादेशो भवति अजादौ सुपि परतः । खलप्वौ । खलप्वः । हे खलपूः । हे खलप्वौ । हे खलप्वः । खलप्वम् । खलप्वौ । खलप्वः । खलप्वा । हलादावविशेषः । खलपूभ्याम् । खलपूभिः । इत्यादि नीशब्दवज्ज्ञेयम् । एवं यवोत्पूर्वस्य लूञ् छेदने इत्यस्य

१ । अस्मिन् सूत्रे उदिति पाठो महावृत्तौ ।

"एधे" इति "सासितोऽकाविति" चाधिकृत्य—

१९९। 'तृज्वत्क्रोष्टुः। ५।१।७६। क्रोष्टुशब्द तृजन्त इव भवति किवर्जिते घे परत। इति तृज्वद्भावे सति "इन्सौ" इत्यधिकृत्य—

२००। ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसां। ५।१।७५। ऋकारान्तानां उशनस् पुरुदंशस् अनेहस् इत्येतेषां च किवर्जिते सौ परत ङादेशो भवति। "तास्यानेऽतेल" इति सिद्धे डिदिति नियमेन अन्त्यस्य भवति। पूर्ववद् ङकारस्य निवृत्ति। सोश्च ख। घेऽकाविति दीत्व। नो मृदते खमिति नखं। क्रोष्टा। औटि। "प्रत्यैप् कौ" इत्यनुवर्तमाने—

२०१। ऋतो ङिघे। ५।२।११४। ऋकारान्तस्य गोरेप् भवति ङौ घे च परत। रतोऽणुरिति रपरत्व। "दीर्गो-र्नोङ" घेऽकाविति प्रस्तुत्य—

२०२। स्वसनप्तृनेतृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृत्र-पां। ४।४।८। स्वसादीनां तृन् तृच् इत्येवमन्तानां अप् शब्दस्य च किवर्जिते घे परतो गोरुडो दीर्भवति। क्रोष्टारौ। क्रोष्टार। किसंबोधने तृज्वद्भावाभावात् प्रत्यैप् का वित्यैप्। हे क्रोष्टो। हे क्रोष्टारौ। हे क्रोष्टार। क्रोष्टार। क्रोष्टारौ। शसि न्पुंसीति दीत्वनत्वे। क्रोष्टून्। टादावजादौ—

१। अस्य स्थाने नास्ति सूत्र, पर क्रोष्टुशब्दस्याभिधानवशात् किवर्जिते घे न भवति रूपाणि, एव च क्रोष्टृशब्दस्यापि किशस् भिस्भ्यामाम्सुप्सु नास्ति प्रयोग। अन्यत्रतु द्वयोरपि भवति।

२०३ । वाऽन्यापि । ५ । १ । ७८ । क्रोष्टुशब्दस्य तृज्वद्भावो वा भवति टादावजादौ परत । हलादावविशेष । यदा ऽतिदेशस्तदा यणादेशो ऽन्यत्र कारुशब्दवत् । क्रोष्ट्रा । क्रोष्टुना । क्रोष्टुभ्या । क्रोष्टुभ्य । ङस्ङस्योरित्यधिकृत्य--

२०४ । ऋत उः[1] । ४ । ३ । १११ । ऋकारातात् परयो ङस्ङस्योरति परत उकारादेशो भवति । द्वयोरेक । रतो ऽणुरिति रतत्व ।

२०५ । रात्सः । ५ । ३ । ५५ । रेफात्परस्य सकारस्य ख भवति । इति सख । क्रोष्टु । क्रोष्टुभ्यां । क्रोष्टुभ्य । क्रोष्टु । क्रोष्ट्रोः । क्रोष्ट्वो । नित्यत्वादामि नुटा तृज्वद्भावो बाध्यते । क्रोष्ट्रूना । क्रोष्टरि । क्रोष्टौ । क्रोष्ट्वो । क्रोष्टुषु ॥ ऊकारात खलपूशब्दो ऽभिधेयलिंग । पूञ् पवने । पूञ जकारो दावित्यर्थ । घुसंज्ञाया सत्या खलशब्दात् अम् । खल पुनातीति विगृह्य क्विबादिविधि । वागमिडीति सविधि । सुप उप् । ग्रार्तृ- शाया स्वादय । खलप् । सुप्यजादौ । "यणिए " ग्रीरिवाप्रा- दुभो ऽसुधिय " इत्यनुवर्तमाने-

२०६ । सुप्यो । ४ । ४ । ६२ । गि याग् भ्रूर्वान्त परस्य उवर्णस्य यणादेशो भवति अजादौ सुपि खल्प । खल्पौ । खलप्व । हे खलप् । हे खलप्वौ । हे खलप्व । खल्पं । खल्पौ । खलप्व । खलप्वा । हलादावविशेष । खल्पां । खल्पू इत्यादि नीशब्दवच्चेय । एव यवोन्त्रि सु ...

१ । आस्मिन् सूत्रे उवेति पाठ ...

यवलूउल्लूशब्दौ । लूशब्दादुवादेश । लु । लुवौ । लुव । इत्यादि । प्रतिपूर्वाद् भू सत्तायामित्यस्मात् क्विबादिः स्वाद यश्च । "दृन्करपुनर्वर्षाभ्यो भुवः" इति नियमादजादौ सुपि यणादेशो न भवति । हलादावविशेष । प्रतिभू । प्रतिभुवौ । प्रतिभुव । हे प्रतिभू । हे प्रतिभुवौ । हे प्रतिभुव इत्यादि । एव स्वयम्भूमित्रभूप्रभृतयो नेया । स्त्रीलिंगेप्येतेषामेव रूप ।

ऋकारात पुलिंग पितृशब्द । पितृ इति स्थिते पूर्ववद् स्वादय । सौ ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसामिति ङन् । अन्यत् पूर्ववत् । स्वसृनप्तृ इत्यादिना नियमेन दीर्घ न भवति । पिता । पितरौ । पितर । सबोधने सौ ङन्न भवति । मत्यैप् काविति एप् । हे पित । हे पितरौ । हे पितर । पितर । पितरौ । शसि दीर्घत्वनत्वे पितॄन् । टादौ यणादेश । पित्रा । पितृभ्या । पितृभि । पित्रे । पितृभ्या । पितृभ्य । ङसिङस्योः "ऋत उ" इत्युत्व । पितु । पितृभ्या । पितृभ्य । पितु । पित्रो । आमि नुगणत्वदी र्घत्वानि । पितॄणा । कथमत्र णत्व षकाररेफाभावादिति चेदुच्यते ऋवर्णे रेफभागोऽस्तीति प्रतिज्ञानात् । तच्च षिन्विक्षुभ्योरिति निर्देशात् तृप्नाते क्षुभ्नादिषु णत्वप्रतिषेधाच्च ज्ञायते । पितरि । पित्रो । पितृषु । एव मातृभ्रातृप्रभृतय । नृशब्दस्य पुन शामि विशेष । अन्यत्र पितृशब्दवत् । घेगोरित्यधिकृत्य-

२०७ । नुर्वा । ४ । ४ । ४ । नृशब्दस्य गोर्दीर्घो भवति वा नामि परत । नृणा मति । नृणा मति । तृषस्यातस्य । मातृश

ब्दस्य भेदः । माङ् माने । ङकारो दविध्यर्थः । मा इति स्थिते मिमीत इति विगृह्य—

२०८ । ण्वुल्तृचौ।३।१।१३३। धो ण्वु तृच् इत्येतौ स्तो भवतः । इति तृच् । स च "कृत् कर्तर्येशिरिति कर्तरि भवति । चकारः ण्वुतृज्भ्यामिति विशेषणार्थः । मातृ इत्यतः स्वादयः । क्रोष्टुशब्दवत् प्रक्रिया । माता । मातारौ । मातारः । हे मातः । हे मातारौ । हे मातारः । मातारं । मातारौ । मातॄन् । मात्रा । मातृभ्यां । मातृभिः । मात्रे । मातृभ्यां । मातृभ्यः । मातुः । मातृभ्यां । मातृभ्यः । मातुः । मात्रोः । मातॄणां । मातरि । मात्रोः । मातृषु । कर्तृशब्दस्य भेदः । डुकृञ् करणे । डुशब्द-ञकारावितौ पूर्ववद् प्रयोजयतः । कृ इत्येतस्य धुसंज्ञायां सत्यां करोतीति विगृह्य पूर्ववद् तृच्। मत्ये तदादि गुरिति पूर्वस्य गुसंज्ञायां—

२०९ । शेषोऽग एव । २।४।८९ । धोर्विहितो मिङ्-शिद्भ्यामन्ये ये त्यास्ते अग संज्ञा एव भवति । इत्यगसंज्ञा "गो" र्मिदेरेवेति च वर्तमाने—

२१० । गाऽगयोः । ५ । ३ । ९१ । गे चागे च परतो गोरेभवति । कस्य स्थाने—

२११। इकस्तौ । १ । १ । १७। तौ एवैपौ आनिर्दिष्टस्थानिनौ इकः एव स्थाने भवतः । इति इकः स्थाने भवति । रतत्व

१ । ण्वुतृचौ । ३ । १ । १५० ॥ इति सूत्रमस्य स्थाने ।

परस्य द्वित्व । कर्तृ इत्यत स्वादय । कर्ता । कर्तारौ । कर्तार । इत्यादि मातृशब्दवत् । एव भर्तृहर्तृप्रभृतयस्तृजन्ताः । ऋकारांतो वाच्यलिंग प्रियगृ शब्द । उभाभ्यां सु । प्रियो गृरस्य इति विगृह्य सुप्सुपा, अवान्यार्थेनेकं वमिति वर्तमाने —

२१२ । एकार्थे । १ । ३ । ६० । एक समानोऽर्थो द्रव्यमधिकरण यस्य तदेकार्थं समानाधिकरण अनेक सुबत सुबतेन सह समस्यते बसज्ञ सो भवति । सुबुप् ।

२१३ । गुणस्त्रिसिये बे । १ । ३ । १११ । गुण विशेषण स्नि । सर्वादि स्यि, सख्या च बसे पूर्वं प्रयोक्तव्य । इति प्रियशब्दस्य पूर्वनिपात । प्रियगृ इत्यत स्वादय । ऋदुशनसित्यत्र ऋतो किबे इत्यत्र च सकारान्न ङन्एवौ भवत । प्रियगृ । प्रियग्रौ । प्रियग्र । हे प्रियगृ । हे प्रियग्रौ । हे प्रियग्र । इत्यादि । लृकारलृकारौ चाप्रसिद्धौ । एकारांतोऽभिधेयलिंगोऽतिहेशब्द । अतिशब्दात्सु । हे शब्दादम् । कथमत्र अम् । अनुकरणशब्दोऽनुकार्ये हेसब्दे वर्तयति । अतिक्रमणक्रियाया हेशब्द कर्म भवति इति अतिक्रांतो हेसब्द इति विगृह्य प्रात्यव परिनि प्रत्यादयो गतक्रातक्रुष्टग्लानक्लान्तसितादिषु वेप्माप्क्षेपुम्यरिति अतिशब्द क्रांतार्थे वर्तमानो वातो हेशब्देनैवतेन सह षसो भवति । सुबुप् । अतिहे इत्यत स्वादय । अतिहे । अतिहयौ । अतिहय । हे अतिहे । हे अतिहयौ । हे अतिहय । अतिहय । अतिहयौ । अतिहय । अतिहया । अतिहेभ्या । अतिहेभि । अतिहये । अतिहेभ्या । अतिहेभ्य ।

अतिहे । अतिहेभ्याम् । अतिहेभ्यः । अतिहेः । अतिह्योः । अतिह्याम् । अतिह्यि । अतिह्योः । अतिहेषु । एवं सेपरमसेशब्दौ ॥ ओकारान्तः उभयलिङ्गो गोशब्दः । ततः स्वादयः । एषे इत्यधिकृत्य—

२१४ । ओतो णित् [1] । ५ । १ । ७१ । ओकारात्परः घः णिद्वद् भवति । णिद्वद्भावस्य प्रयोजनं ञ्णित्यचः इत्यैप् । गौः । गावौ । गावः । हे गौः । हे गावौ । हे गावः । वाम्शसोरिति च प्रस्तुत्य—

२१५ । ओत् । ४ । ४ । ७६ । ओकारान्तस्य गोराकारान्तादेशो भवति अम्शसोः परतः । गाम् । गावौ । गाः । गवा । गोभ्याम् । गोभिः । गवे । गोभ्याम् । गोभ्यः । गोः । गोभ्याम् । गोभ्यः । गोः । गवोः । गवाम् । गवि । गवोः । गोषु । एवं द्योशब्दः । ऐकारान्तः पुंलिङ्गो रैशब्दः । ततः स्वादयः । "सुप्याप्ल्" इत्यधिकृत्य—

२१६ । रायः स्भि [2] । ५ । १ । ५६ । रैशब्दस्य गोराकारो भवति सकारादौ भकारादौ च सुपि परतः । राः । रायौ । रायः । रायम् । रायौ । रायः । राया । राभ्याम् । राभिः । राये । राभ्याम् । राभ्यः । रायः । राभ्याम् । राभ्यः । रायः । रायोः । रायाम् । रायि । रायोः । रासु । औकारान्तः पुंलिङ्गो ग्लौशब्दः । ततः स्वादयः ।

---

१ । अस्य स्थाने-गोर्णित् । ५ । १ । ६७ । इति सूत्रं ।
२ । अस्य स्थाने "रायो हलि । ५ । १ । १४४ । इति सूत्रं ।

परस्य द्वित्व । कर्तृ इत्यत स्वादय । कर्ता । कर्तारौ । कर्तार । इत्यादि मातृशब्दवत्। एव भर्तृहर्तृप्रभृतयस्तृजन्ता । ऋकारांतो वाच्यलिंगः प्रियगृ शब्द । उभाभ्या सु । प्रियो गुरस्य इति विगृह्य सुप्सुपा, अत्रान्यार्थेनैकं वमिति वर्तमाने --

२१२ । एकार्थे । १ । ३ । ९० । । एक समानोर्थो द्रव्यमधिकरण यस्य तदेकार्थं समानाधिकरण अनेक सुबन्त सुबन्तेन सह समस्यते बसञ्ज्ञो भवति । सुबुप् ।

२१३ । गुणस्त्रिस्थि बे । १ । ३ । १११ । गुण विशेषण स्त्रि सर्वादि स्थि सख्या च बसे पूर्वं प्रयोक्तव्य । इति प्रियशब्दस्य पूर्वनिपात । प्रियगृ इत्यत स्वादय । ऋदुशनसित्यत्र ऋतो ङिषे इत्यत्र च तकारात्र ङनूएपौ भवत । प्रियगृ । प्रियग्रौ । प्रियग्र । हे प्रियगृ । हे प्रियग्रौ । हे प्रियग्र । इत्यादि । लृकारलृकारौ चाप्रसिद्धौ । एकारांतोऽभिधेयलिंगोऽतिहेशब्द । अतिशब्दात्सु । हे शब्दादम् । कथमत्र अम् । अनुकरणशब्दोऽनुकार्ये हेशब्दे वर्तमति । अतिक्रमणक्रियाया हेशब्द कर्म भवति इति अतिक्रान्तो हेशब्द इति विगृह्य मात्यय परिनि प्रत्यादयो गतक्रान्तक्रुष्टग्लानक्रान्तस्थितादिषु बेप्प्राप्ते- प्स्यैरिति अतिशब्द क्रान्तेर्थे वर्तमानो बातो हेशब्देनैवतेन सह बसो भवति । सुबुप् । अतिहे इत्यत स्वादय । अतिहे । अतिहयौ । अतिहय । हे अतिहे । हे अतिहयौ । हे अतिहय । अतिहय । अतिहयौ । अतिहय । अतिहया । अतिहेभ्या । अतिहेभि । अतिहये । अतिहेभ्या । अतिहेभ्य ।

परतं । केरेङ इति केश्च स । हे दये । हे दये । हे दया । पूर्वोऽस्मीति पूर्वत्व । दया । दये । शसीति दीत्व । दया ।

। २२१ । टिचाप । ५ । २ । १०७ । टा सुपि ओसि च परत गोरावतस्य एत्व भवति । इति एत्वमयादेश । दयया । हलादावविशेष । दयाभ्या । दयाभि । किन्तु वचनेषु सोर्ङीति वर्तमाने-

२२२ । याडापः । ५ । २ । ११७ । आवतस्य गोर्निमित्तभूतस्य ङित सुपो याडागमो भवति स च टिदादिरिति परस्यादौ भवति । टकार आदेशविध्यर्थ । एच्यैच् । दयायै । दयाभ्या । दयाभ्य । दयाया । दयाभ्या । दयाभ्य । दयाया । "टि चाप" इति एत्वमयादेश । दययो । आमि मेलुभ्यामित्यादिना नुट् । दयानां । दयाया । दययो । दयासु । एव शालामालाशुक्लादयो नेया । जराशब्दस्याजादौ विशेष । अन्यत्र दयाशब्दवत् । "रोच्यु" "वाप्येङ्योटीति" च वर्तमाने-

२२३ । जराया डस्[1] । ५ । १ । १७६ । जराशब्दस्य गोर्निमित्तभूतेऽजादौ सुपि परतो वा डसादेशो भवति । डकारोऽन्त्यविध्यर्थ । जरा । जरसौ, जरे । जरस, जरा । हे जरे । हे जरे, हे जरसे । हे जरा, हे जरसः । जरस, जरा । जरसौ, जरे । जरस, जरा । जरसा, जरया । जराभ्या । जराभि । जरसे, जरायै । जराभ्यां । जराभ्य । जरस,

---

१ । अस्य स्थाने "जराया वाऽसङ् । ५ । १ । १६० । इति सूत्र

हलाद्यविशेषोऽआदामवादेशः । ग्मौ । ग्मावौ । ग्मावः । इत्यादि ज्ञेयम् ।

॥ इत्यजन्ताः पुंलिंगाः ॥

अथाजन्ताः स्त्रीलिंगा उच्यते । तत्राकारान्तोऽप्रसिद्धः । तत्रा-कारान्तस्तु दयाशब्दः । ङ्याम्मृद् स्त्रियामित्यधिकृत्य

२१७ । [1]अजाद्यतां टाप् । ३।१।४। अज इत्येवमादिनां मकारान्तानां च स्त्रियामभिधेयायां ये मृदस्ततष्टाप् भवति । इति दय इत्यतष्टाप् । टपकारयोरित्संज्ञा । टकारष्टाप्डापोः सामान्य ग्रहणाविघातार्थः । पकारः सामान्यग्रहणार्थः । स्वेऽको दी । द्वयोरेकः । दया इति स्थिते स्वादयः ।

२१८ । [2]हल्ङ्याब्भ्यः सुसिप्त्यनङ् । ४।३।६२ । हलन्ताद् ङीन्ताप् च यो दीर्घस्तदन्ताच्च परेषां सुसिप्तीनां अनङः खं भवति । दया । औकारयोः "जस् शी" इति वर्तमाने-

२१९ । आप औतः [3] । ५। १। १५ । गोराबन्तात् उत्तरस्य औकारस्य शीत्ययमादेशो भवति । शकारः शीम्चोरिति विशेषणार्थः । आदेप् । दये । जसि स्वेको दी । दयाः । किसबोधने "बहौ इत्येप्" "टि चाप" इति च प्रस्तुत्य-

२२० । कौ । ४।२।१०९ । आबन्तस्य गोरेप् भवति कौ

१ । अस्य स्थाने 'अजाद्यतष्टाप् । ३ । १ । ४ । इति सूत्रम् ।
२ । अस्मिन् सूत्रे 'हल्ङ्याब्भ्यो' इति पाठो महावृत्तौ ।
३ । अत्र 'औतः' स्थाने औङो वर्तते महावृत्तौ

परत । केरेङ. इति केश्च स । हे दये । हे दये । हे दया ।
पूर्वोऽमीति पूर्वत्व । दया । दये । ससीति दीत्व । दया ।

। २२१ । टि चाप । ५ । २ । १०७ । टा सुपि ओसि च परत गोराबतस्य एत्व भवति । इति एत्वमयादेश । दयया । हलादावविशेष । दयाभ्यां । दयाभि । डित्सु वचनेषु सोर्डोति वर्तमाने-

२२२ । याडाप: । ५ । २ । ११७ । आबतस्य गोर्निमित्तभूतस्य ङित सुपो याडागमो भवति । स च टिदाविरिति परस्यादौ भवति । टकार आदेशविध्यर्थ । एच्यैप् । दयायै । दयाभ्या । दयाभ्य । दयाया । दयाभ्यां । दयाभ्य । दयाया । "टि चाप" इति एत्वमयादेश । दययो । आमि मेल्त्वामित्यादिना नुट् । दयानां । दयायां । दययो । दयासु । एव शाला-मालाशुक्लादयो नेया । जराशब्दस्याजादौ विशेष । अन्यत्र दयाशब्दवत् । "रोच्यु" "वास्येङ्योटीति" च वर्तमाने-

२२३ । जराया ङस्[1] । ५ । १ । १७६ । जराशब्दस्य गोर्निमित्तभूतेऽजादौ सुपि परतो वा ङसादेशो भवति । ङकारोऽत्यविध्यर्थ । जरा । जरसौ, जरे । जरसः, जरा । हे जरे । हे जरे, हे जरसे । हे जरा , हे जरस । जरस, जरा । जरसौ, जरे । जरस , जरा: । जरसा, जरया । जराभ्या । जराभि । जरसे, जरायै । जराभ्या । जराभ्य । जरस ,

---

१ । अस्य स्थाने "जराया वाऽसङ् । ५ । १ । १६० । इति सूत्र

जराया । जराभ्या । जराभ्य । जरस, जराया । जरसो, जरयो । जरसा, जराणा । जरसि, जराया । जरसो, जरयो । जरासु । सर्वादेरपि टापि कृते दयाशब्दवदन्यत्राप्ङित'। सर्वा । सर्वे । सर्वा । हे सर्वे । हे सर्वे । हे सर्वा । सर्वाम् । सर्वे । सर्वा । सर्वया । सर्वाभ्या । सर्वाभि । ङित्सु—"सोर्ङि" "याडाप" इति च प्रस्तुत्य–

२२४ । [1]स्ले: स्याट् प्रश्च । ५ । २ । ११८ । स्लिसञ्ज्ञकादाबन्तात् उत्तरस्य ङित स्याडागमो भवति प्रादेशश्च पूर्वस्याप । सर्वस्यै । सर्वाभ्या । सर्वाभ्य । सर्वस्या । सर्वाभ्या । सर्वाभ्य । सर्वस्या । सर्वयो । आमि । आभ्यात्स्ने सुडिति सुट् । सर्वासा । सर्वस्या । सर्वयो । सर्वासु । एव विश्वादीनामुभयशब्दवर्जितानां उत्तरशब्दपर्यन्तानां रूप नेय । त्यदादीनां तु स्यादौ त्यदाद्यत्वे पररूपत्वे टापि च कृते सर्वाशब्दवत् योज्य । स्या । स्ये । स्या । इत्यादि । सा । ते । ता । इत्यादि । अदस, पूर्ववदौस्यादिनिपातन । असौ । अन्यत्र, त्यदादित्यादत्वे कृते सर्वाशब्दवत् । अमू । अमू । हे असौ । हे अमू । हे अमू । अमू । अमू । अमू । अमुया । अमूभ्या । अमूभि । अमुष्यै । अमूभ्या अमूभ्य । अमुष्या । अमूभ्या । अमूभ्य । अमुष्या । अमुयो अमूषा । अमुष्या । अमुयो । अमूषु । इदम स्यादय । सौ–"इदमो म", इति मकारस्य मकारादेश ।

-१ । अत्र स्ले: स्थाने सर्वनाम्न इति । तुल्यमन्यत् ।

२३५। य मौ । ५ । १ । १८४। इदमो दकारस्य मकारादेशो भवति सौ परत । इयम् । एवमन्यत्र त्यदाद्यत्वे मत्वे च कृते टाप् । इमे । इमाः । हे इय । हे इमे । हे इमाः। इमा । इमे । इमा । अनया । आभ्यां। आभिः । अस्यै । आभ्या । आभ्य । अस्या । आभ्या । आभ्य । अस्या । अनयो । आसा । अस्यां । अनयो । आसु । एतद् । एषा । एते । एता । हे एषे । हे एते । हे एता इत्यादि । एकस्य-एका । एके । एका । इत्यादि । द्विशब्दस्य द्वे । द्वे । द्वाभ्याम् । द्वाभ्या । द्वाभ्यां । द्वयो । द्वयो । किम । कादेशे कृते टाप् । का । के । का । हे के । इत्यादि । प्रथमादीना दयाशब्दवत् रूपसिद्धि । प्रथमा । प्रथमे । प्रथमा । इत्यादि । तीयत्यान्तस्य ङित्सु "तीयो ङितीति विकल्पेन सर्वादित्वाद् तत्रैव भेदोऽन्यत्र दयाशब्दवत् । द्वितीयस्यै, द्वितीयायै । द्वितीयस्या , द्वितीयाया । द्वितीयस्या , द्वितीयायाः । द्वितीयस्या, द्वितीयाया । एवं तृतीय शब्द । इकारान्त स्त्रीलिंगो मतिशब्द । तत स्यादय । सुद्धि मुनिशब्दवत् । मति । मती । मतय । हे मते । हे मती। हे मतयः । मतिं । मती । मती । अस्त्रियामिति मतिषेधान्नाभाव । मत्या । मतिभ्यां । मतिभिः । "य्वौ स्त्र्याख्यौ नु." । वेति च प्रस्तुत्य—

२३६। ङिति प्रश्च ।१।२। १०८। य्वोर्य प. स्त्र्याख्य इयुवोश्च स्थानिनौ यौ य्वौ स्त्र्याख्यौ तेषा नुसज्ञा वा ङिति परत । "स्रोङीति"च प्रस्तुत्य—

२२७ । श्चरमो । ५ । २ । ११६ । ङ्यतात्परस्य ङित॰ सुपो अडागमो भवति स च टिदादि । अटश्चेति एच्यैप् यणादेशश्च । मत्यै । सुसञ्ज्ञाविरहपक्षे सुसञ्ज्ञाया मुनिशब्दवत् । मतये । मतिभ्या । मतिभ्य । मत्याः, मते । मतिभ्यां । मतिभ्य । मत्या , मते । मत्यो॰ । मतीनां । मत्या, मतौ । मत्यो । मतिषु । एव शुचिरुचिकृतियुवतिहानिभूतय । विंशत्यादय सख्यायामेवोपाददते सख्येयेषु च स्वलिंग स्त्रीत्वमेकत्वे चोपाद्रा- यैव वर्तते तस्मादेकवचनान्ता एव । विंशति । विंशतिं । विंशत्या । विंशत्यै, विंशतये । विंशत्या , विंशते । विंशत्या, विंशतौ । विंशतेर्द्वित्वबहुत्वाभिधित्सायां द्विवचनबहुवचनेऽपि भवत । एवं षष्टिसप्ततिअशीतिनवतयोऽपि शब्दा । त्रिशब्दस्य विशेष ।

२२८ । त्रिचतुर स्त्रिया तिसृचतसृ । ५ । १ । १७ । त्रिचतुरित्येतयो स्त्रीलिंगेऽर्थे वर्तमानयो यथासख्य तिसृ चतसृ इत्येतावादेशौ भवत सुपि परत ।

२२९ । रोऽचि । ५१ । १७२ । तिसृ चतसृ इत्येतयो ऋकारस्य रेफादेशो भवति अजादौ सुपि परत । तिस्र तिष्ठति । तिस्र पश्य । तिसृभि । तिसृभ्य । तिसृभ्य । "नाम्यतिसृ- चतसृ" इति प्रतिषेधाद्दीत्व न भवति । तिसृणां । तिसृषु ॥ ईकारांत स्त्रीलिंगो लक्ष्मीशब्द लक्ष दर्शनाङ्कनयो । ततो "लक्षे र्मुट् चेति ईकारस्तयो मुट् चागम । तत स्वादय । नाय ईकारो ङीत्य इति सुख न भवति । लक्ष्मी । लक्ष्म्यौ । लक्ष्म्य ।

२३०।ग्वौ स्त्याख्यौ नुः। १। २। १०४। यौ ईकारोकारौ स्त्रियमाचक्षाणौ तौ नुसंज्ञौ भवतः। इति नुसंज्ञाया—"ङौ" प्रो ऽम्वार्थश्च इति प्रस्तुत्य—

२३१। १मोः। ५। २। ११०। म्वतस्य प्रादेशो भवति ङौ परतः। प्रादिति के सम्। हे लक्ष्मि। हे लक्ष्म्यौ। हे लक्ष्म्यः। लक्ष्मीं। लक्ष्म्यौ। लक्ष्मीः। लक्ष्म्या। लक्ष्मीभ्यां। लक्ष्मीभिः। किन्तु नुसंज्ञाया लक्ष्म्यै। लक्ष्मीभ्यां। लक्ष्मीभ्यः। लक्ष्म्याः। लक्ष्मीभ्याः। लक्ष्मीभ्यः। लक्ष्म्याः। लक्ष्म्योः। मेरम्यादिना नुट्। लक्ष्मीणां। लक्ष्म्याः। लक्ष्म्योः। लक्ष्मीषु। एवं तन्त्रीप्रभृतयः। उभयट् टकारः स्त्रियां ङ्यर्थः। उभय इति स्थिते-इ्वुदिड्दृणगठणठ इति टित्वादतो ङी। ङकारो हल्ङ्याब्भ्य इति विशेषणार्थः। टित्। ऐरिति चानुवर्तमाने—

२३२। २ङ्याम्। ४। ४। १५१। मोरवर्णांतस्य इवर्णांतस्य भस्य ख भवति ङीत्ये परतः। अत स्वादयः। उभयी। उभय्यौ। उभय्यः। हे उभयि। हे उभय्यौ। हे उभय्यः। उभयीं। उभय्यौ। उभयीः। उभय्या। उभयीभ्या। उभयीभिः। उभय्यै। उभयीभ्या। उभयीभ्यः। उभय्याः। उभयीभ्याः। उभयीभ्यः। उभय्याः। उभय्योः। उभयीनां। उभय्याः। उभय्योः। उभयीषु। कर्तृशब्दस्य भेदः। "ङ्याम्पूदः" स्त्रियामिति चाधिकृत्य—

१। अस्य स्थाने-प्रोम्यायम्वो। ५। २। १०२। इति।
२। अस्य स्थाने-यस्य ङ्याम् च। ४। ४। १३४। इति।

२३३ । ¹इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । ३ । १ । ५ । इगुपधः [illegible] प्रयुज्यमान एव किर्‌ कैयटाद्‌ कोनो भवति । [illegible] । [illegible] । [illegible] । कर्षः । कार्णिः । कार्णेः । [illegible] कारे । इत्यादि [illegible] । [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] कः । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] इत्यादि [illegible] । [illegible] । [illegible] इति [illegible] [illegible] "[illegible]" "[illegible]" [illegible] [illegible] च [illegible]–

२३४ । ²[illegible] । २ । ३ । १६ । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] "[illegible]" इति विशेषणार्थं । [illegible] [illegible] । ³[illegible] [illegible] [illegible]–

२३५ । [illegible] । ३ । ३ । १७ । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भवतः । [illegible] [illegible] इति विशेषणार्थं । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible]–

२३६ । [illegible] वाप्‌ । २ । १ । ८१ । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भवति । [illegible] भवति । [illegible] "[illegible]" इति विशेषणार्थः । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।

१ । अस्य स्थाने [illegible] । ३ । १ । ६ इति

२ । अस्य स्थाने "[illegible] । ३ । २ । १०१ । इति सूत्रं ।"

३ । अस्य स्थाने "[illegible]" । २ । ४ । १०२ ॥ इति ।

२३७ । हृदादेरुञ्जुप्[1] । ह्रादिभ्योऽदादिभ्यश्च परस्य कर्तरि यथासंख्य उच् उप् इत्येतावादेशौ भवत । इति शप उप् । यात् इत्यस्मादुगित्वान्ङी । "इद्धोर्नुम्" "विदे शतुर्वसु" "वा नुप" इति च वर्तमाने—

२३८। शम्व्योरात् । ५।१।६२ । गोरवर्णातात्परस्य शतुर्वा नुमागमो भवति शीम्वो परत । मकार आदेशविध्यर्थ ।उकार उच्चारणार्थ । नुम्कोऽमित्यनुवर्तमाने नश्चापदांते भलीत्यनुस्वार । "यम्य परस्वमिति परस्व । तत स्वादय । याती । यात्यौ । यात्य । हे याति । हे यात्यौ । हे यात्य । इत्यादि । नुमभावपक्षे याती । यात्यौ । यात्य । हे याति । हे यात्यौ । हे यात्य । इत्यादि । भू सत्ताया । धुसज्ञाया पूर्ववल्लट शत्रादेशे शपि च शिति गागमोरिति एवादेश । पररूप । भवदित्येतस्मादुगित्त्वान्ङीः ।

२३६ । शप्श्यात्[2] । ५ । १ । ६३ । शवतात् गो श्यताच्च परस्य शतुर्नित्य नुम् भवति शीम्वो परत । पूर्ववदितो निवृत्ति । तत स्वादय । भवती । भवत्यौ । भवत्य । हे भवति । इत्यादि । दिवु क्रीडाजयेच्छापणद्युतिगतिषु । दिव् उकारो बोदित इति विशेषणार्थ । धुत्वे लट शत्रादेशे च सति—

१ । अस्य स्थाने "शपोऽदादिभ्य । १ । ४ । १४३ । ह्रोत्यादिभ्य । १ । ४ । १४५ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने "श्यशप । ५ । १ । ५९ । इति सूत्र

२४०। दिवादे रयः । २ । १ । ८३ । दिवादिभ्यो धुम्य कर्तृवाचिनि गे परत रय इत्यय रयो मध्ये भवति । दीर्घोरिगुरः इति च वर्तमाने–

२४१। इत्यमकुर्छुरः । ४।३। ११४ । हलि परो यौ-रेफव कारौ तदन्तस्य भ कुर् छुर् वर्जितस्य धोरिगुरो दीर्घभवति । इति दीर्घे दीव्यदिस्युगित्वात् दी । शप्रत्ययादिति भुम् । तत स्यादय । दीव्यती । दीव्यतौ । दीव्यन्त्य. । हे दीव्यति । इत्यादि नेय । स्त्रीशब्दस्य सिद्धातेरि । स्त्यायतेर्वा ड्रिप् । स्त्रीयेति उणादिषु निष्पन्नस्य विशेष । तत स्यादय । स्त्रीतिनिर्देशान्नो स्तं । स्त्री । "हलृत्नुधुभुवोऽचीयुब्धोः" इति वर्तमाने–

२४२ । स्त्रियाः । ४ । ४ । ७७ । स्त्रीशब्दस्यभिन इयर्थस्य गोनिमित्तभूतेऽजादौ इयादेशो भवति । स्त्रियौ । स्त्रिय । सबोधने स्त्रीति मुसज्ञाया मो ,प्रादेश , प्रादिति के स्तु । हे स्त्रि । हे स्त्रियौ । हे स्त्रिय ।

२४३ । वाऽम्शसोः । ४ । ४ । ७८ । स्त्रीशब्दस्यैवर्णस्य अम्शसोरियादेशा वा भवति । स्त्रीं । स्त्रियं । स्त्रियौ । स्त्रिय । स्त्री । स्त्रिया । स्त्रीभ्यां । स्त्रीभिः । स्त्रियै । स्त्रीभ्यां । स्त्रीभ्य । स्त्रिया । स्त्रीभ्यां । स्त्रीभ्य । स्त्रिया । स्त्रियो । आमीयुवो वेति च नियमे विकल्पे च प्राप्ते सति स्त्रीति मुसज्ञाया भेत्स्वादिना नुट् । स्त्रीणां । स्त्रियां । स्त्रियोः । स्त्रीषु । अनड्वाह् ।

अनडुह् इति गौरादिषु उभयथा पाठात् ङीप् । ततः स्वादयः । अनड्वाही । अनड्वाह्यौ । अनड्वाह्यः । हे अनड्वाहि । इत्यादि। तथा अनडुही । अनडुह्यौ । अनडुह्यः । हे अनडुहि । इत्यादि ज्ञेयं । श्रीशब्दस्य भेदः । श्रिञ् सेवायां । श्रिञ् ञकारो दविध्यर्थः । धुसंज्ञायां क्वचिदिति वर्तमाने—

२४४ । क्विप् । २ । २ । ७२ । क्विप् च क्वचिद् दृश्यते । स च अप्रयोगी प्रतीयते । क्वचिदित्येतस्य बहुलार्थत्वात् क्वचिदन्यर्थवेति वचनात् दीर्घत्वम् । श्री इत्यतः स्वादयः । श्रीः । भूतपूर्वगत्या वव्यतो धुत्वं न जहाति इति वा धुत्वात् हल्ङ्नुधुभ्रुवोऽची-युर्व्योरिति अनादौ इयादेशः । श्रियौ । श्रियः । त्रिसंयोगभिन्ने आमि युर्वारिति नियमात् अधुसंज्ञायां हे श्रीः । हे श्रियौ । हे श्रियः । श्रियं । श्रियौ । श्रियः । श्रिया । श्रीभ्यां । श्रीभिः । ङिद्वचनेषु— आमि युवो, वेति च प्रस्तुत्य—

२४५ । ङिति ह्रस्वश्च । १ । २ । १०८ । य्वोर्यं प्रस्याख्यौ यौ च स्त्रावियुवौ स्थानिनौ स्त्र्याख्यौ तथा ह्रस्वविधिने अन्यसंबधिनि वा ङिति वा धुसंज्ञा भवति । इति धुसंज्ञायां अडागमोऽन्यत्र इयादेशः । श्रियै । श्रिये । श्रीभ्यां । श्रीभ्यः । श्रियाः । श्रियः । श्रीभ्यां । श्रीभ्यः । श्रियाः । श्रियः । श्रियोः । "आमि युवोरिति" वर्तमाने—

२४६ । वा । १ । २ । १०७ । यावियुवौ स्थानिनौ य्वौ स्त्र्याख्यौ तौ आमि वा धुसंज्ञौ भवतः । श्रीणां । श्रियां । [illegible]

भिर्वे । भीरु । एवं इ तनुवत् । उकारान्तः स्त्रीलिङ्गस्तनु शब्दः । दीर्घस्याऽस्त्रीलिङ्ग । स्तोकार्थस्तु त्रिलिङ्ग । तनुः स्वीयाच्छन्दाद् दर्शितः । तनुः । तनू । तनवः । हे तनो । हे तनू । हे तनवः । तनुम् । तनू । तनूः । तन्वा । तनुभ्यां । तनुभिः । तन्वै । तनवे । तनुभ्यां । तनुभ्यः । तन्वाः । तनोः । तनुभ्यां । तनुभ्यः । तन्वाः । तनोः । तन्वोः । तनूनां । तन्वां । तनौ । तन्वोः । तनुषु । एवं रज्जुधात्वादयोऽप्युन्नेयाः । ऊकारान्तः स्त्रीलिङ्गो वधूशब्दः । स च नदीसंज्ञकस्तेन । वधूः । वध्वौ । वध्वः । हे वधु । हे वध्वौ । हे वध्वः । वधूम् । वध्वौ । वधूः । वध्वा । वधूभ्यां । वधूभिः । वध्वै । वधूभ्यां । वधूभ्यः । वध्वाः । वधूभ्यां । वधूभ्यः । वध्वाः । वध्वोः । वधूनां । वध्वोः । वध्वां । वधूषु । एवं चमूश्वश्र्वादयोऽप्युन्नेयाः । भ्रूशब्दस्य तु भेदः । भ्रू शब्देन । ऊकारो "योऽदिति" इति विशेषणार्थः । भ्रूर्नदी नेति ह । निराह्वे स । तत्र स्यादयः । भ्रू इति स्थिते श्रीवत्सर्व प्रक्रिया । भ्रूः । भ्रुवौ । भ्रुवः । हे भ्रूरित्यादि नेयं । एवं स्वयम्भू प्रभृतयः । दृन्भूशब्दस्य तु भेदः । दृन्भवतीति विगृह्य "क्वचित्" इति क्विप् । धात्वर्थविधि । दृन्भू इति स्थिते—

२८७ । दृन्कः । ४ । ४ । १२६ । विरचतराचो हकारस्य स्थाने च सः । तत्र स्यादयः । दृन्भूः । अजादौ सुपि—

२८८ । दृन्करपुनर्वर्षाभ्योऽभ्वः । ४ । ४ । ८४ । दृन् कर पुनर् वर्षा इत्येतेभ्य एव परस्य भू इत्येतस्य निरुपपन्नस्य

---

३ । अस्य स्थाने दृन्कारपुनर्वर्षाभ्योऽसुप । ४ । ४ । ७९ । इति सूत्रं ।

मुम्यजादौ यणादेश । दन्म्वौ । दन्म्व. । हे दन्भोरित्यादि । एव करभूकारभूपुनर्भूवर्षाभूशब्दा । ऋकारात स्त्रीलिंगो मातृशब्द ।स च पितृशब्दवन्नेय शसि नत्व वर्जयित्वा। माता । मातरौ । मातर । हे मात । हे मातरौ। हे मातर । इत्यादि । एव स्वसृदुहितृप्रभृतय । ॠकारातः प्रियगृशब्दः स च पुलिंगवन्नेय । लृकारातो लृकारातरचाप्रसिद्ध । एकारान्तो अतिहे शब्द स च पूर्ववन्नेय । ओकारात स्त्रीलिंगो गोशब्द । सोऽपि पूर्ववत् । ऐकारात सुरैशब्द स च शोभनो रा यस्या सा सुरा । सुरायौ । सुराय ।इत्यादि रैशब्दवन्नेय ।औकारातो नौशब्द । तस्य ग्लौ शब्दवन्नीति ।

इति अजन्ता स्त्रीलिंगा ।

अथाजन्ता नपुंसकलिंगा ।

अकारातो नपुसकलिंगो दानशब्द । तत स्वादय । नप स्वमोरित्युपि प्राप्ते–

२४६ । अतोऽम् ।५। १ । २३ । अकारातस्य नपुसकलिंगस्य गोर्निमित्तभूतयो स्वमोरमादेशो भवति । पूर्वोऽमीति अकारस्य पूर्वत्व । " जस शी " " आप औत " इति च प्रस्तुत्य–

२५० । नपः । ५ । १ । १६ । नपुसकलिंगस्य गोर्निमित्तभूतस्य औकारस्य शीभावो भवति । आदप् । दाने । "नृप" इति वर्तमाने—

२५१। जस्शसो । ५। १। १७। नपुंसकलिंगात् परयो जस्शसो शिरित्ययमादेशो भवति। "ताशाने$\sim$ते$\sim$ल" इति प्राप्ते—शित्सर्वस्य भवति। "इदिद्धोर्नुम्" "उगिदचां घे$\sim$म्वादे" इति च प्रस्तुत्य—

२५२। नपोऽच[1]। ५। १। ५३। नपुंसकलिंगस्य गोर जतस्य नुमागमो भवति घे परतः। उकार उच्चारणार्थः। मकार आदेशविघ्यर्थः। "नोङ" इति वर्तमाने—

२५३। घेऽकौ। ४। ४। ६४। किवर्जिते घे परतो नोङो दीर्घो भवति। दानानि। किसम्बोधने पूर्ववदमि सति "केरेङ"—

२५४। प्रात्। ४। ३। ६५। केरनच प्रात्परस्य खं भवति। इति मकारस्य खं। एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् अमः पूर्वत्वं। द्विवह्वोः पूर्ववत्। हे दान। हे दाने। हे दानानि। इप्यप्येवं रूपाणि। दानं। दाने। दानानि। शेषं पुंवत्सेयं। दानेन। दानाभ्यां। दानैः। दानाय। दानाभ्यां। दानेभ्यः। दानात्। दानाभ्यां। दानेभ्यः। दानस्य। दानयोः। दानानां। दाने। दानयोः। दानेषु। एवं शुक्लवसवदननयनादयः। सर्वादयोऽप्येवं नेतव्याः। अन्यादीनां पुनः पचानां भेदोऽस्ति। अन्य इत्यतः स्वादयः—

२५५। [2]पचतोऽनैकतरस्यान्यादेर्दुक्। ५। १। २४। नपुंसकलिंगानां अन्यादीनां पचानां एकतरवर्जितानां दुगागमो

१। अस्य स्थाने-नपोऽज्झल। ५। १। ५१। इति सूत्रं।
२। अस्य स्थाने-डतरादे पंचकस्य दुक्। ५। १। २२। इति।

भवति स्यमो परत । उकार उच्चारणार्थ । ककार आदेशविध्यर्थ । "झलो जश् झशि" इति "चर्सरि" इति च वर्तमाने—

२५६ । [1]वांऽन्ते । ५ । ४ । १५४ । अतेऽवसाने विरामे वर्तमानाना झला वा चर्भवति । अघच इति द्वित्व । अन्यत् । अन्यत् । अन्यद् । अन्यद्द् । अन्ये । अन्यानि । हे अन्यद्द् हे अन्यद् । हे अन्यत् । हे अन्यत् । हे अन्ये । हे अन्यानि । पुनरपि-अन्यत् । अन्यत् । अ यद् । अन्यद्द् । अन्ये । अन्यानि । पुलिंगवद् यथा । एव अन्येतरेतरकतमादय । अनेकतरस्येति किं ? एकतर । एकतरे । एकतराणि । इत्यादि । त्यदादीना तु स्वमोर्विशेषोऽस्ति । त्यद् इत्यत स्वादयः । त्यदाद्यत्वात् प्रागेव नित्यत्वात्—

२५७ । नपः स्वमोः । ५ । १ । २० । नपुसकलिंगात्परयो स्वमोरुब्भवति । त्यत्वे त्याश्रयमिति पुनरत्वे प्राप्ते—

२५८ । नोमता गोः । १ । १ । ७१ । उमता वचनेन लुप्तत्यमाश्रित्य यत् कार्यं प्राप्त गोरधिकारे तन्न भवति । पूर्वव च्चर्त्वं द्वित्व च । त्यत् । त्यत् । त्यद् । त्यद्द् । त्ये । त्यानि । इत्यादि । तत् । तत् । तद् । तद्द् । ते । तानि । इत्यादि । यत् । यत् । यद्द् । यद् । ये । यानि । इत्यादि । अदस सोरुप् । नोमता गोरिति प्रतिषेधात् असाविति निपातन न भवति । रित्वविसर्जनीयौ । अद । अन्यत्र त्यदाद्यत्वादि कार्यं कृत्वा मत्वे । अमू । अमूनि । हे अद । इत्यादि । इदम -इद । इमे

१ । अस्य स्थाने— । ४ । १३१ । इति सूत्र

इमानि। एतद –एतत्। एतत्। एतद्। एतद्द्। एते। एतानि। इत्यादि। एकशब्दस्य-एकम्। एके। एकानि। द्विशब्दस्य–द्वे। द्वे। इत्यादि। किम किं। के। कानि। इत्यादि। आकारांतो नपुसकलिंगो क्षीरपाशब्द –

७५६। प्रो नपि। १। १। १०। नपुसकलिंगे वर्तमानस्य मृद प्रो भवति। इति आदेशे कृते दानशब्दवत्सेय। क्षीरप। क्षीरपे। क्षीरपाणि। इत्यादि। केचिच्चतुर्थ्येकवचने क्षीरपायेत्यत्र आतो नाप इत्यात खे क्षीरपे इति भवतीति मन्वते। तदन्ये सन्निपातपरिभाषया न भवनीत्याहु। एव सोमपा अम्बुपादय। इकारातो नपुसकलिंगो वारिशब्द। तत स्वादय। नप स्वमोरिस्युप्। वारि। औकारयो। "आप औत" इति वर्तमाने "नप", इति शी। "इदिद्धोर्नुम्" इत्यधिकृत्य–

७६०। सुपीकोऽचि। ५। १। ५६। गोरिगतस्य नपुसकलिंगस्य नुमागमो भवत्यजादौ सुपि परत। पूर्ववदितो निवृत्तिर्णत्व। वारिणी। जस्शसो शिर्नुम्। दीत्व। णत्व च। वारीणि। किसनोधने "नप-स्वमो" "जरसो वा" इति च मस्तुत्य

७६१। इकस्खम्। ५। १। २२। गोरिगतात् नपुसकलिंगात्परयो स्वमोर्वा स्व भवति। पक्षे–उप्च। शित्करण अम सर्वादेशार्थ। यदा स्व तदा मस्यैप् कावित्येप् भवति, नोपि। नौमता गोरिति निषेधात्–हेवारे। हे वारि। हे वारिणी। हे वारीणि। पुनरपि-वारि। वारिणी। वारीणि। वारिणा। वारिभ्या। वारिभि। वारिणे। वारिभ्या। वारिभ्य। वारिण।

वारिभ्या । वारिभ्य । वारिण । वारिणो । आमि–ग्रेल्न्वाप्
चेतुरो नुडिति नुड् । नामि–सुप्मिटत पदमित्यधिकृत्य–

२६२ । **स्वादावघे** । १ । २ । ११८ । घवर्जिते स्वादौ
पूर्वं पदसंज्ञं भवति । पदस्येत्यधिकृत्य नो मृदन्ते खमिति नख ।
ततो नाम्यतिसृचतसृ इति दीत्वेन खस्यासिद्धत्वात्–

२६३ । **नोऽट** । ४।४ ।५। नकारान्तस्य गोरङ्गो दीर्घो भवति
नामि परत । इत्युङ्गो दीत्व । वारीणा । वारिणि । वारिणो ।
वारिषु । एव सक्थिअस्थिदध्यक्षिशब्दाना रूपसिद्धि । टादा-
वजादौ तु विशेष । भादाविति वर्तमाने—

२६४ । [1]**सक्थ्यस्थिदध्यक्ष्णोऽनङ्** । ५ । १ । ५८ ।सक्थि
अस्थि दधि अक्षि इत्येतेषामिगन्तानां नपुंसकलिंगाना अनङा-
देशो भवति भादावजादौ परत । ङकारोऽन्त्यार्थ यर्थ ।नकारेऽ-
कार उच्चारणार्थं । भस्येत्यधिकृत्य—

२६५ । **अनो ग्मम्वस्फात्** । ४ । ४ । १३४ । भसंज्ञ-
कावयवस्य अनित्येतस्याकारस्य ख भवति न चेत् सोऽन्शब्दो
मकारवकारान्ताद् स्फात् परो भवति । सक्थ्ना । सक्थिभ्या ।
सक्थिभि । सक्थ्ने । सक्थिभ्या । सक्थिभ्य । सक्थ्न । सक्थि-
भ्या । सक्थिभ्य । सक्थ्न । सक्थ्नो । सक्थ्नाम् । अस्य
अनोखमम्वस्फादित्यधिकृत्य—

२६६ । **वा ङिश्यो** । ४ । ४ । १३६ ।

---

१ । अस्य स्थाने सक्थ्यस्थिदध्यक्ष्णामनङ । ७ । १ । ७४ ।

त्वेतस्य अकारस्य स भवति वा हि हो गिरन्द स परत ।
चेत्साऽनू शब्दा स्मकाद् परो भवति । सदिग्न । सवमनि ।
मग्नो । सविषु । एव अस्थिदध्यक्ष्णामपि रूप नेय ।
त्रिशब्दस्य जमशसो शि । नुम् । रात्र दीर्घ च । त्रीणि ।
त्रीणि । पुर्वदन्यत्र । शुचिशब्दस्य यशोवारिशब्दवत् । शुचि ।
शुचिनी । शुचीनि । इत्यादि । टादावजादौ तु ।
२६७ । भाषो योक्तपुस्क पुवद् । ४ । १ । ५७ । भाषो
अजादौ उक्तपुस्क नपुसकलिगया पुवद् भवति । पुमावस्य
नुमभादेशयोरभाव प्रयोजन । तत्र शुचिशब्दगादितरत्र वारि-
शब्दवत् । शुचिना । शुचिभ्यां । शुचिभि । शुचये,
शुचिने । शुचिभ्या । शुचिभ्य । शुचे, शुचिन । शुचिभ्या
शुचिभ्य । शुच, शुचिन । शुचिनो, शुच्यो । शुचीना । शुचौ,
शुचिनि । शुच्यो, शुचिनो । शुचिषु । एव सन्निपत्यादय ।
इकारान्तो ग्रामणीशब्दः । तस्य "मो नपि" इति मादेश । तत
स्वादय । ग्रामणि । ग्रामणिनी । ग्रामणीनि । हे ग्रामणि ।
हे ग्रामणिनी । हे ग्रामणीनि । इत्यादि शुचिशब्दवत् । एव नी
उर्ण्यादय । उकारान्तस्त्रिपुशब्द । तत स्वादयः । त्रपु ।
त्रपुणी । त्रपूणि । हे त्रपो । हे त्रपु । इत्यादि वारिशब्दवत् ।
जतुमृदुलघुप्रभृतीना शुचिशब्दवत् नीति । ऊकारात खलपू
शब्द । तस्यापि मादेशे खलपु । खलपुनी । खलपूनि । हे
खलपो । हे खलपु । हे खलपू इत्यादि ग्रामणीशब्दवत् । एव
लव्भप्रभृतय । ऋकारात कर्तृशब्द । कर्तृ । कर्तृणी । कर्तृणि ।

हे कर्त । हे कर्तृ इत्यादि नेय । एव मातृप्रभृतय ग्रामणी शब्दवत् । ऋकारात प्रियगृशब्द तस्यापि प्रादेश प्रियगृ । प्रियगृणी । प्रियगृणि । हे प्रियगृ । हे प्रियग्र इत्यादि कर्तृशब्दवत् । लृकारातलृकारातावप्रोसद्धौ । एकारातो अतिहेशब्द । तस्यापि प्रादेशे– अतिहि । अतिहिनी । अतिहीनि । हे अति हे । हे अतिहि । इत्यादि शुचिशब्दवत् । ओकारान्त उपगोशब्द । तस्यापि प्रादेश । उपगु । उपगुनी। उपगूनि । हे उपगो, हे उपगु । इत्यादि जतुशब्दवत् । ऐकारातोऽतिरैशब्द । तस्यापि प्रादेशे- अतिरि । अतिरिणी । अतिरीणि । पुनरपि अतिरि । अतिरिणी । अतिरीणि । अतिरिणा, अतिराया । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् रायःस्मिरिति आत्व । अतिराभ्या । अतिराभि । अतिरिणे, अतिराये । अतिराभ्या । अतिराभ्य । अतिरिण अतिरायः । अतिराभ्या । अतिराभ्य । अतिरिण, अतिराय । अतिरिणा, अतिरायो । अतिरिणा । अतिरिणि, अतिराया । अतिरिणो, अतिरायोः । अतिरासु । इत्यादि शुचिशब्दवत् । औकारातोऽतिनौशब्द । तस्यापि प्रादेशे - अतिनु । अतिनुनी । अतिनूनि । इत्यादि मृदुशब्दवत् ।

इत्यजताः नपुसकलिंगा ।

अथ हलता पुलिगा ।

दुहौञ् रक्षणे । अकारो दविध्यर्थ । औकारोऽनिडर्थ । गां दोग्धीति विगृह्य क्वचित् क्विप् । स च सर्वोऽप्रयोगीत् ।

वाक्स । सुदुप्च । गोदुह इति स्थिते-तत स्वादय । सो रु । हो ढ इति ढत्वे प्राप्ते तदपवाद ।

२६८। दादेर्घोघ: । ५ । ३ । ६७ । दकारादेर्धोरवयवस्य हकारस्य घकारादेशो भवति पदान्ते झलि परत ।

२६९। एकाचो बशो भष् झष स्ध्वो ।४।३।७३। झष-तस्यैकाच्शब्दरूपस्य योऽवयवो बश् तस्य भष् भवति सकारे ध्वशब्दे पदान्ते च । इति दकारस्य भष्व । जश्त्व चर्त्व। पक्षे द्वित्व च । गोधुग् । गोधुक् । गोधुग्ग् । गोधुक्क् । सदितैवा न्यत्र । गोदुहौ । गोदुह । हे गोधुक् । हे गोधुक्क् । हे गोधुग् हे गोधुग्ग् । हे गोदुहौ । हे गोदुह । गोदुहम् । गोदुहौ । गोदुह । गोदुहा । गोधुग्भ्याम् । गोधुग्भ्य । गोदुहे । गोधुग्भ्याम् । गोधुग्भ्य । गोदुह । गोधुग्भ्याम् । गोधुग्भ्य । गोदुह । गोदुहो । गोदुहाम् । गोदुहि । गोदुहो । गोधुक्षु । एव दण्डदुह् रत्नदुह् कोशदुह् इत्येवमादय । स्वलिह्शब्दस्य भेद । लिहॅान् आस्वादन । पूर्ववदौकारजकारयो निवृत्ति । स्वन्शब्दादम् स्वाने लेढीति विगृह्य पूर्ववद् क्विप् वाक्स । सुबुप् च । नो मृद ते खमिति नस । स्वलिह् इति स्वादय ।

२७० । हो ढ । ५ । ३ ।६६। हकारस्य ढकारादेशो भवति पदान्ते झलि च । जश्त्व चर्त्व द्वित्व च । स्वलिट् । स्वलिड्ड्। स्वलिड् । स्वलिड्ड् । स्वलिहौ । स्वलिह । इत्यादि । एव मधुलिह् अभ्रलिहादय । मित्रद्रुह्शब्दस्य भेद । द्रुहञ् हिंसा

याम् । "उकार उदिद्भव" इति विशेषणार्थं । मित्रशब्दादम् । मित्र द्रुह्यतीति विगृह्य क्विप् वाक्स । सुबुप् स्वादय ।

२७१। वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहः । ५ । ३ । ६६ । द्रुह् मुहष्णुहष्णिह् इत्यतेषां हकारस्य घकारादेशो वा भवति झलि पदान्ते च । पत्ते ढत्व । एकाचो बशीत्यादिना भष्भाव । मित्रध्रिनक् । मित्रध्रुक् । मित्रध्रुग् । मित्रध्रुट् । मित्रध्रुड् । मित्रध्रुड् । एव झलि पदान्ते च रूपद्वय । अजादौ तु सहितैव । एव मुहष्णिहष्णुह् इत्येते शब्दा । अनडुहशब्दस्य भेद । तत्र स्वादय । "घे" इत्यधिकृत्य—

२७२। चतुरनडुहोर्वाः । ५ । १ । ७६ । चतुरनडुहोस्तदन्तस्य च गोरुकारस्य वा इत्ययमादेशो भवति घे परत ।

२७३। सावनडुहः । ५ । १ । ६४ । अनडुहो नुमागमो भवति सौ परत । सो ख । हकारस्य स्फातस्य ख । घेऽकाविति दीर्घ । अनड्वान् । अनड्वाहौ । अनड्वाह । सबोधने—

२७४। च कौ । ५ । १ । ८० । चतुरनडुहोस्तदन्तस्य च गोरुकारस्य य इत्ययमादेशो भवति कौ परत । हे अनड्वन् । हे अनड्वाहौ । हे अनड्वाह । अनड्वाहम् । अनड्वाहौ अनडुह । अनडुहा । हलादौ—

२७५। वसुस्रसुध्वस्वनडुहां द. । ५।३ । १०७ वसु स्रसु ध्वसु अनडुह् इत्येतेषां सकारस्य हकारस्य च पदान्तस्य

अथ हलंताःस्त्रीलिंगाः ।

हकारान्त स्त्रीलिंग उपानह्शब्द । णहौञ् बंधने । घ-कारौकारावनिडर्थौ । घादे ष्णो ऽष्व्याष्ठिवष्वष्क स्न" इति नत्व । तत पिवादि ।

३२५ । [1]नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनौ क्वौ यागमे. । ४ । ३ । २८४ । नहादिषु क्विबंतेषु पूर्वस्य यांचो ऽन्तस्य गेश्च दीर्घभवति । तत स्वादयः ।

३२६ । नहो धः । ५ । ३ । ३३ । नह् हकारस्य धकारादेशो भवति झलि च पदान्ते च । अवत्वचर्त्वे । उपानत्, उपानद् । उपानहौ । उपानह । इत्यादि नेय । उष्णिह्शब्दस्य क्वित्यस्य कुरिति कुत्व । उष्णिक् । उष्णिग् । उष्णिहौ । उष्णिह । इत्यादि । धकारान्तो नियतलिङ्गोऽप्रसिद्धो वाच्य लिंगस्तु पूर्ववद् । वकारांतो दिव्शब्द । स च सुदिव्शब्द-वत् । द्यौ । दिवौ । दिव । इत्यादि । रेफान्तो गिर्शब्द । गृ निगरणे ।

३२७ । सपदादिभ्य क्विप् क्तिः[1] । २ । ३ । ८८ । सपदादिभ्यो धुभ्य भावे कर्तरि स्त्रीलिंगे क्विप् क्ति इत्येतौ स्यौ भवत ।

---

१ । अस्य स्थाने--नहिवृतिवृषिव्य् ४।३। २१० । इति

३२८ । ऋतामिद्धो । ४।१।८३ । ऋकारान्तस्य धोरिकारादेशो भवति । रतोऽणुरिति रतत्व । तत स्वादय । "दीर्घोरिगुरु" इति दीर्घत्व । विसर्जनीय । गीः गिरौ । गिरः । इत्यादि । धो स्वरूपग्रहणे तत्त्यविज्ञानात् ओऽचि इति लत्व न भवति । धुर्वी हिंसने । ईकारो डीयश्वीदिट्टेटोऽपतस्ते इति विशेषणार्थ । तत क्विप् ।

३२९ । र स्वम् । ४।४।१८ । रेफान्तरयो धकारवकारयो झलादौ क्विपि स्व भवति । शुठोपवाद । तत स्वादय । धूः । धुरौ । धुर । इत्यादि । एव पुरादय । चतु शब्दस्य भेद । ततो जसादि । "त्रिचतुर स्त्रिया तिसृचतसृ" इति चतस्रादेश । रोऽच्युरिति रेफ । चतस्र । चतस्र । चतसृभि । चतसृभ्य । चतसृभ्य । "नाम्यतिसृचतसृ" इति प्रतिषेधात् दीर्घत्व न भवति । चतसृणाम् । चतसृषु । लकारजकारान्तौ स्त्रीलिङ्गावप्रसिद्धौ । वाच्यलिङ्गौ तु पूर्ववत् । एवमन्यत्रापि । मकारान्त प्रियप्रदामशब्द । स च प्रदामशब्दवत् । ञणकारान्तावप्रसिद्धौ । नकारान्त सामन्शब्द । स च राजन्शब्दवद् । एव दामन्महाराजन्प्रभृतय । भकारान्तोऽप्रसिद्ध । भकारान्त ककुभ्शब्द । ककुप् । ककुब् । ककुभौ । ककुभ । इत्यादि । घढान्तौ अप्रसिद्धौ । धकारान्त समिध्शब्द । तस्याप्यविशेष । समित् । समिद् । समिधौ । समिध । इत्यादि । नकारान्त भिषज्शब्द । स च भिषज्शब्दवत् । वगढता अप्रसिद्धा । दकारान्तो दृषद्

शब्द । तस्याप्यविशेष । एव शरदसपतविपदादय । स्व फठठथातास्तथा अप्रसिद्धा । चकारातस्त्वचशब्द । तस्य कुत्वजश्त्वचर्त्वानि । त्वग् । त्वक् । त्वचौ । त्वच । इत्यादि । एव वाचप्रभृतय । टकाराता अप्रसिद्धा । तकारातो विद्युत्-शब्द । तस्याप्यविशेष । एव त्रिंशत्चत्वारिंशत्प्रभृतय । ककारातो ऽप्रसिद्ध । पकारान्तोऽप्शब्द । ततो बहुवचनमेव । जसि स्वसृनप्तृ इत्यादिना दीत्व । आप । अप । भकारादौ–

३३० । भ्यप । ५ । २ । १६३ । अप्शब्दस गोर्निमित्ते भकारादा तकारादेशो भवति । अद्भि । अद्भ्य । अभ्य । अपाम् । अप्सु । शकारान्तो दशशब्द । तस्य कुत्वादि । दक । दग् । दशो । दश । इत्यादि । एव दिशप्रभृतय । निशशब्दस्य भेद । व्रश्चेत्यादिसाहचर्याद्धो शकारस्य षत्वमिति चेत् जश्त्वादि, तस्यासिद्धत्वान्न कुत्व । निच् । निज् । निशो । निश । इत्यादि । स्तोश्चुना श्चुरिति सकारस्य शकार । शश्छोऽमीति छत्व । निच्छु । षकारातस्त्विषशब्द । स च रत्नमुष्शब्दवत् । दधृष् । ऋत्विगादिना क्यतत्वात् कुत्वानि । दधृक । दधृग । दधृषो । दधृष । इत्यादि । सकारान्तो आर्चमशब्द । तत स्वादय । पदातेरीत्यादि । अन्यत्र षत्वम् । आर्चि । आर्चषौ । आर्चिष । इत्यादि । सुपि शरि सश्चेति पक्षे सकार । आर्चिष्षु । आर्चि षु । एव सुयशसप्रभृतय । अनुस्वारा घता अप्रसिद्धा ।

इति हलता स्त्रीलिंगा

अथ हलन्ता नपुंसकलिंगाः ।

हकारान्तो गोदुह्शब्दः। ततः स्वादयः। नपः स्वमोरिल्युप्। गोधुक्। औकारयोः "नपः इति शीभावः। गोदुही। जस्शसोरिति शिः।

३३१। [३]झलाम्। ४।१।५४। अचः परा या झल्जातिस्तदन्तस्य नपो धे परतो नुम् भवति। गोदुंहि। इत्यादि। एवं मधुलिहादयः। यकारान्तोऽव्युत्पत्तिपक्षेऽप्रसिद्धः। व्युत्पत्तिपक्षे तु पूर्ववत् समयशब्दः। समय्। समयी। समयि। इत्यादि। वकारान्तः सुदिव्शब्दः। शोभना द्यौरस्मिन्निति घसः। ततः स्वमोर्लुपो बहिरंगत्वासिद्धत्वात् अतरंगः दिवो हल्युदित्युत्वः। सुद्यु। सुदिवी। सुदीवि। हे सुद्यो। हे सुद्यु। इत्यादि। व्युत्पत्तिपक्षे तु दिवेः शृठि प्रादेशे चादौ सुपीको-चीति नुमि धे च दीर्त्वे सति अक्षद्यु। अक्षद्युना। अक्षद्यूनि। इत्यादि। रेफान्तो वार्शब्दः। वा। वारी। वारि। इत्यादि। सुपि-वा षु। चतुर्शब्दस्य जस्शसो शिः। वादेशः। चत्वारि। चत्वारि। पूर्ववद् शेषः। लकारान्तः प्रियमज्ज्वल्शब्दः। प्रियमज्ज्वल्। प्रियमज्ज्वली। प्रियमज्ज्वलि। इत्यादि। जकारान्तः प्रज्ञशब्दः। प्रजानातीति प्रज्ञ। स इवाचरतीति। प्रक्। प्रग्। प्रज्ञी। प्रज्ञि। इत्यादि। मकारान्तो प्रियप्रदाम्शब्दः। प्रियप्रदान्। प्रियप्रदामी। प्रियप्रदामि। इत्यादि। ङकारान्तः प्रियङ्शब्दः। प्रियं इयते इति क्विप्। प्रियङ्। तमाचष्टे प्रिय

१ अस्य स्थाने नपोऽञ्झल। ४।१।५१ इति सूत्रं।

तीति पुन क्विप्। प्रियट्। प्रियडी। प्रियडि। णकारात प्रियसुगुण्शब्द। तत स्वादय। प्रियसुगण्। प्रियसुगुणी। प्रियसुगुणि। इत्यादि। प्रियसुगुणट्सु। नकारांतश्चर्मन्शब्द। तत स्वादय। नो मृदते समिति नख। चर्म। चर्मणी। चर्माणि। क्रिसंबोधने, न कौ इत्यधिकृत्य–

३३२। नपि वा। ५। २। ४१। पदस्याते नपुसक लिंगे नकारस्य ख वा भवति कौ परत। हे चर्मन्। हे चर्म। इत्यादि। भादावजादौ अम्वरफादिति प्रतिषेधादलो ख न भवति। चर्मणा। इत्यादि। एव कर्मन्धर्मन्प्रभृतय। ब्रह्महन्शब्दस्य शिभावे वा ङिरयोरिति विकल्पेनान ख। हो धिञ्णिति" इति हकारस्य घकार। ब्रह्मह। ब्रह्मघ्नी। ब्रह्महणी। ब्रह्महाणि। हे ब्रह्महन्। हे ब्रह्मह। हे ब्रह्मघ्नी। हे ब्रह्महणी। हे ब्रह्महाणि। पुनरपि ब्रह्मह। ब्रह्मघ्नी। ब्रह्महणी। ब्रह्महाणि। पूर्ववच्छेष। अहन्शब्दस्य भेद। तत स्वादय। स्वमोरपि—

३३३। अहन्। ५। ३। १०३। अहनित्यतस्य पदस्य रिर्भवति। इति रित्वे प्राप्ते—

३३४। रोऽसुपि। ५। ३।१०५। अहो नकारस्य रेफादेशो भवति असुपि परत। इति रो भवति। अह। अह्नी अह्नी। अहानि। संबोधनेप्यविशेष। भकारादौ रिरुत्वमेप्य। अहोभ्यामित्यादि। झकारात -समुत्। समुद्। समुज्झी।

समुज्झि । इत्यादि । मकारान्त गर्दभ्शब्द । गर्दप् । गर्दब् । गर्दभी । गर्दम्भि । इत्यादि । घकारान्त साधुघक् । साधुघग् । साधुगघी । साधुगघि । इत्यादि । ढकारान्त मूढ इवाचरतीति मूढति । पुन क्विप् । मूड् । मूट् । मूढी । मूंढि । इत्यादि । धकारातस्तत्त्वभुत् । तत्त्वभुद् । तत्त्वबुधी । तत्त्वबुधि । इत्यादि । जकारातो धानाभृस्ज्शब्द । तत स्वादय । स्फादेः स्कोंवेति सकारस्य स्त । भ्रस्जेत्यादिना षत्व । जश्त्व चर्त्वे । धानाभृड् । धानाभृट् । धानाभृज्जी । जस्त्वासोरतरगत्वात् सकारस्य जश्त्वचर्त्वयो कृतयो शौ नुमि विशेष । धानाभृ- ञ्जि । इत्यादि । बगडता अप्रसिद्धा । दकारातो द्विपाद्- शब्द । तत स्वादय । द्विपात् । द्विपाद् । श्या परभूताया पाद पदिति पद्भाव । द्विपदी । द्विपादि । इत्यादि । एव त्रिपादादय । खकारात:-सुदुक् सुदुग् । सुदु खी । सुदू खि । इत्यादि । फकारात निर्गुप । निर्गुब् । निर्गुफी । निर्गुंफि । इत्यादि । छकारात -प्रमोछत इति विच् । प्रमोड् । प्रमोच् । प्रमोच्छी । प्रमोञ्छि । इत्यादि । ठकारान्त सुपट् । सुपड् । सुपठी । सुपण्ठी । इत्यादि । थकारातो गोमथ्शब्द । गोमत् । गोमद् । गोमथी । गोमन्थि । इत्यादि । चकारात मूलानि वृश्चतीति क्विप् । स्फादिसे षत्वादि । मूलवृट् । मूलवृड् । मूलवृश्ची । मूलवृश्चि । इत्यादि । प्राञ्चतीति प्राक् । प्राग् । शौभावे अच इत्यस । चाविति दीर्घ । प्राची । प्राञ्चि । इत्यादि । एव प्रत्यच्भ्मुदुयघूसम्यच्तिर्यच्भ्मृतय । ददत्शब्दात् स्वादय ।

स्यादय । सुप्याप्ट्न , युष्मदस्मदो , मावधेरिति च प्रस्तुत्य—

३३६। **त्याहौ सौ** । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्मदोस्त दन्तस्य च गोर्मावधेर्यथासख्य त्व अह इत्येतावादेशो भवत ।

३३७ । **ङेसुटोऽम्**[1] । ५ ।१। २६ । युष्मदस्मदोस्तदतस्य च गोर्मावधेर्यथासख्य गुसज्ञानिमित्तभूतस्य ङे इत्येतस्य सुटश्च सुप अमित्ययमादेशो भवति ।

३३८। **त्वमादेशे** । ५ । १ । १६३ । युष्मदस्मदो स्त भवति आदेशभूते सुपि परत । इति दकारस्य स । पूर्वोमीति पूर्वत्व । त्वम् । अहम् ।

३३९ । **युवावौ द्वौ** । ५ ।१। १६६ । युष्मदस्मदोर्द्वित्वे वर्तमानयो मावधे शब्दरूपस्य यथासख्य युव आव इत्येतावादेशौ भवत सुपि परत ।

३४०। [2]**आविपि** । ५ । १ ।१६१। युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य च गोराकारादेशो भवति औकारे इपि च सुपि परत । युवाम् । आवाम् ।

३४१ । **यूयवयौ जसि** । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्मदोर्मावधे तदतस्य च गोर्यथासख्य यूय वय इत्येतावादेशौ भवत जसि सुपि परत । पूर्ववदमादेशे च कृते एप्यत इति पररूप । यूयम् । वयम् ।

---

१ अस्य स्थाने-ङेसुटारम् । ५ । १ । २४ । इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने – इपि । ५ । १ । १४६ । इति । आवि । ५ । १४७ । इति सूत्रद्वय ।

ददत् । ददद् । ददती । शौ न वाऽऽदेरिति विकल्पे प्राप्ते–
३३४। या नपः । ५ । १ । ६७ नपुंसकलिङ्गाद् भ्यस्तात्
परस्य शतुर्नुम् वा भवति । ददन्ति । ददति । इत्यादि । एवं ज-
क्षदादीनां रूपसिद्धिः । वाः । वार् । रदा । शौ स्वोऽग्निरिति वा
नुम् । वान्ती । वार्ती । शौ झलामिति नुम् । वान्ति । इत्यादि ।
एवं भवच्छब्दस्य । भवत् । भवद् । भवात् । उगिदचामिति नुम् ।
भवती । भवन्ति । इत्यादि । एवं श्रीमच्छब्दस्य । चकारान्त
सुनक् । सुनग् । सुनङ्कि । इत्यादि । पकारान्त सुनप् । सुनब् ।
सुपी । सुनम्पि । इत्यादि । शकारान्त सुदिश्शब्दः । सुदिक्
सुदिग् । सुदिशी । सुदिंशि । इत्यादि । षकारान्त रत्नमुट् ।
रत्नमुड् । रत्नमुषी । रत्नमुंषि । इत्यादि । सकारान्त पयः ।
पयसी । शौ झलामिति नुम् । स्महत इति दीर्घः । पयांसि । इत्यादि ।
एवं तेजस्प्रभृतयः । विद्वस्शब्दस्य प्रयोग । विद्वत् ।
विद्वद् । वसो वस्योऽग्निरिति उत्वं । विद्वांसि इत्यादि । अर्चिस्
शब्दात्स्यादयः । अर्चिः । अर्चिषी । पदान्तस्यासिद्धत्वाद्दीर्घत्वं ।
अर्चींषि । इत्यादि । अनुस्वारादयोऽन्या अनभिहिता ।

इति हलन्ता नपुंसकलिङ्गाः ।

—:=०=—

अथालिङ्गौ युष्मदस्मच्छब्दावुच्येते ।

तयोरलिङ्गत्वात् त्रिषु अपि लिङ्गेषु समानं रूपं । तद् यथा, त्वं युवा । त्वं युवतिः । त्वं नीरसम । अहं युवा, अहं ~ । अहं पात्रं इति । युष्मद् अस्मद् इति स्थिते । तत्र

न्मादय । सुप्याष्ट्न , युष्मदस्मदो , मावधेरिति च प्रस्तुत्य–

३३६। त्वाहौ सौ । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्मदोस्त-न्तस्य च गोर्मावधेर्यथासस्य त्व अह इत्येतावादेशौ भवत ।

३३७। ङेसुटोऽम्[1] । ५ ।१। २६। युष्मदस्मदोस्तदतस्य च गोर्मावधेर्यथासस्य गुसज्ञानिमित्तमूतस्य ङे इत्येतस्य सुटश्च सुप आमित्ययमादेशो भवति ।

३३८। स्वमादेशे । ५ । १ । १६३ । युष्मदस्मदो स्व भवति आदेशभूते सुपि परत । इति दकारस्य स्व । पूर्वोमीति पूर्वत्व । त्वम् । अहम् ।

३३९ । युवावौ द्वौ । ५ ।१। १६६ । युष्मदस्मदोर्द्वित्वे वर्तमानयो मावधे शब्दरूपस्य यथासस्य युव आव इत्येतावादेशौ भवत सुपि परत ।

३४०। [2]आविपि । ५ । १ ।१६१। युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य च गोगकारादेशो भवति औकारे इपि च सुपि परत । युवाम् । आवाम् ।

३४१ । यूयवयौ जसि । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्मदोमावधे तदतस्य च गोर्यथासस्य यूय वय इत्येतावादेशौ भवत जसि सुपि परत । पूर्ववदमादेशे च कृते ण्प्यत इति पररूप । यूयम् । वयम् ।

---

१ अस्य स्थाने-ङेसुटोरम् । ५ । १ । २४ । इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने – इपि । ५ । १ । १४६ । इति । आवि ।

१४३ । इति सूत्रद्वय ।

ददत् । ददद् । ददती । शौ न धातोरिति निषेधे प्राप्ते–

३३५। वा नपः । ५ । १ । ८१ नपुंसकलिंगात् परमवर्णात् परस्य शतुर्नुम् वा भवति । ददन्ति । ददति । इत्यादि । एवं जक्षदादीनां रूपसिद्धिः । यात् । याद् । इया - शीम्योरादिति वा नुम् । यान्ती । याती । शौ झलामिति नुम् । यान्ति । इत्यादि । एवं वान्भस्वनय । भवत् । भवद् । श्याम् । शपश्यामिति नुम् । भवती । भवन्ति । इत्यादि । एवं दीव्यदादय । षकारान्तः सुनक् । सुतग् । सुतांहि । इत्यादि । षकारान्तः सुतप् । सुतब् । सुतपी । सुताम्पि । इत्यादि । शकारान्तः सुदिश्शब्दः । सुदिक् सुदिग् । सुदिशी । सुदींशि । इत्यादि । षकारान्तः रत्नमुट् । रत्नमुड् । रत्नमुषी । रत्नमूंषि । इत्यादि । सकारान्तः पय । पयसी । शौ झलामिति नुम् । स्महत इति दी । पयांसि । इत्यादि । एवं तेजस्तमस्प्रभृतय । विद्वस्शब्दात्स्वादय । विद्वत् । विद्वद् । वसो वस्योश्चिति उश् । विद्वांसि इत्यादि । अर्चिस् शब्दात्स्वादयः । अर्चि । अर्चिषी । षत्वस्यासिद्धत्वादीत्वं । अर्चींषि । इत्यादि । अनुस्वाराद्यन्ता अप्रसिद्धा ।

इति हलन्ता नपुंसकलिंगा ।

—— ᐧ ——

अथालिंगौ युष्मदस्मदशब्दावुच्येते ।

तयोरत्वालिंगत्वात् त्रिषु अपि लिंगेषु समान रूप । तद् यथा, त्वं युवा । त्वं युवति । त्वं तीर्थम् । अहं युवा, अहं ब्राह्मणजाति । अहं पात्रं इति । युष्मद् अस्मद् इति स्थिते,

स्यादय । युष्यास्त्र्न , युष्मदस्मदौ , मावधेरिति च प्रातुल्य—

३३६। त्वाहौ सौ । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्मदोस्त-दन्तस्य च गोर्मावधेर्यथासख्य त्व अह इत्येतावादेशौ भवत ।

३३७। ङेसुटोऽम्[1] । ५ ।१। २६ । युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य च गोर्मावधेर्यथासख्य गुसनानिमित्तभूतस्य ङे इत्येतस्य सुटश्च स्थाने अमित्ययमादेशो भवति ।

३३८। त्वमादेशे । ५ । १ । १६३ । युष्मदस्मदो त्व भवति आदेशभूते सुपि परत । इति दकारस्य त्व । पूर्वोमीति पूर्वत्व । त्वम् । अहम् ।

३३९। युवावौ द्वौ । ५ ।१। १६६ । युष्मदस्मदोर्द्वित्वे वर्तमानयो मावधे शब्दरूपस्य यथासख्य युव आव इत्येतावादेशौ भवत सुपि परत ।

३४०। [2]आविपि । ५ । १ ।१६१। युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य च गोराकारादेशो भवति औकारे इपि च सुपि परत । युवाम् । आवाम् ।

३४१। यूयवयौ जसि । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्म-दोर्मावधे तदन्तस्य च गोर्यथासख्य यूय वय इत्येतावादेशौ भवत जसि सुपि परत । पूर्ववदमादेशे च कृते ष्प्यत इति पररूप । यूयम् । वयम् ।

---

१ अस्य स्थाने-ङेसुटोरम । ५ । १ । २४ । इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने – इपि । ५ । १ । १५६ । इति । आवि । ५ । १५७ । इति सूत्रद्वय ।

३४२।[1] त्वमौ त्वयौ चैके।५।१।१६७। एकत्वविशिष्टे अर्थे वर्तमानयोर्युष्मदस्मदो मावपर्यययोरस्य त्व म इत्येतावादेशौ भवत सुपि परत स्ये यौ च। आविपीति आत्व। दीत्व। त्वाम्। माम्। औटि पूर्ववद्। युवाम्। आवाम्।।

३४३। शसो न्[2] ।५।१।२७। युष्मदस्मद्भ्या परस्य शसो नकारादेशो भवति। परस्यादेरिति अकारस्य नत्व। आविपीति आत्वम्। युष्मान्। अस्मान्। टाया-त्वमौ भवत।

३४४। य। ५।१।१६२। युष्मदस्मदोस्त्वदन्तस्य च गोर्यकारादेशो भवति सुपि परत। परिहृत्यापवादविषय उत्सर्गोऽभिनिविशत इति पारिशेष्यात् टाओस्ङेषु अय विधि। त्वया। मया। भ्यामि युवावौ भवत। रायस्भिरिति वर्तमाने--

३४५। युष्मदस्मदो ।५।१।१६०। युष्मदस्मद् इत्येतयो तदनन्य च गोराकारादेशो भवति सकारभकारादौ सुपि परत। दीत्व। युवाभ्याम्। आवाभ्याम्। भिस्यपि-आत्वे दीत्वे युष्माभि। अस्माभि। ङयि--

३४६। तुभ्यमह्यौ ङयि। ५। १। १७०। युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य च गोस्तुभ्य मह्य इत्येतावादेशौ भवत ङयि सुपि परत। ङे सुटोमित्यम्। समादेशे इति दत्व। तुभ्यम्। मह्यम्। भ्यामि-युवाभ्याम्। आवाभ्याम्। भ्यसि--

१। अस्य स्थाने - त्वमावेकवचने। ५। १। १५६। इति त्वयादेच। ५। १। १५७ इति सूत्रद्वय।

२। अस्य स्थाने - शसो न। ५। १। २५। इति सूत्र।

३४७ । [1]भ्यसोऽपोऽभ्यम् । ५ । १ । २८ । युष्मदस्मद्भ्यां परस्य अपो भ्यस अभ्य इत्ययमादेशो भवति । दस पररूप च । युष्मभ्यम् । अस्मभ्यम् । ङसौ-त्वमौ भवत ।

३४८ । [2]भ्यसोऽत् । ५ । २६ । युष्मदस्मद्भ्यां परस्य काया बहो भ्यस एकवचनस्य च ङसेरत् इत्ययमादेशो भवति । दलपररूपे । त्वत् । मत् । भ्यामि-युवाभ्याम् । आवाभ्याम् । भ्यसोत् । युष्मत् । अस्मद् । ङसि-

३४९ । तवममौ ङसि । ५ । १ । १७१ । युष्मदस्मदोर्मावधेस्तदन्तस्य च गोस्तवममादेशौ भवत ङसि सुपि परत ।

३५० । युष्मदस्मदो ङसोऽश् । ५ । १ । २५ । युष्मदस्मद्भ्या परस्य ङस अशित्ययमादेशो भवति । शकार शित्कार्यार्थे । दस पररूप । तव मम । ओसि-युवावौ भवत । य इति दकारस्य यकारादेशो भवति । युवयो । आवयो । आमि

३५१ । साम आकम् । ५ । १ । ३० । युष्मदस्मद्भ्या परस्य साम आकमादेशो भवति । आगामिन सुट भूतमिवोपादाय साम इति निर्देश क्रियते, तत् किं प्रयोजन ? आकमि कृते पुन सुण्माभूत् । अकमि पररूपमित्याकम्वचन । युष्माकम् । अस्माकम् । ङौ-त्वमौ । य इति आदेशश्च । त्वयि, मयि । ओसि

१ । अस्य स्थाने—भ्यसोऽभ्यम् । ५ । १ । २६ ।
२ । अस्य स्थाने—अत् काया । ५ । १ । २७ ।

पूर्ववत् । युवयो । आवयो । सुपि दकारस्यात्व । युष्मासु । अस्मासु । यदा पुनरेतौ युष्मदस्मदौ वाक्यावयवौ तद्वाक्य। वयवात् पदात् परौ भवतस्तदाऽनयोरविप्तास्थयोर्भेद । "वाक्यस्य" पदादपादादाविति च प्रस्तुत्य–

३५२ । युष्मदस्मदोऽविप्तास्थस्य वान्नौ[1] ।५।३। २४ । वाक्यस्यावयवयोस्तद्वाक्यावयवात् परयोरपादादौ वर्तमानयो युष्मदस्मदोरविप्तासु स्थितयो वान्नौ इत्येतावादेशौ भवत । बहुत्वैकत्वयोरादेशान्तरवचनादिह द्वित्वे सप्रत्यय । युवाभ्या युवा युवयोरित्येषा अविप्ताद्विवचनान्ताना वामित्येवमादेशो भवति। आवाभ्याम्, आवाम्, आवयोरित्येषा च नावित्ययमादेशो भवति । ज्ञान वा दीयते । ज्ञान नौ दीयते । धर्मो वा रक्षतु । धर्मो नौ रक्षतु । शील वा स्व । शील नौ स्व ।

३५३ । [2]बहोर्वस्नस् । ५ । ३ । २५ । वाक्यस्यावयवयो स्तद्वाक्यावयवाद् पदात् परयोरपादादौ वर्तमानयोर्युष्मदस्म अविप्ताबहुवचनान्तयोर्वस् नस् इत्येतावादेशौ भवत । दा दीयते । दान नो दीयते । देवो वो रक्षतु । देवो नो ज्ञान व स्व । ज्ञान न स्व ।

३५४ । एकस्य तेमे । ५ । ३ । २६ । वा वयोस्तद्वाक्यावयवात् पदात्परयोपादादौ वर्त

१ । अस्य स्थाने "वांनावौ" इति पाठो महा "वस्नसौ" इति पाठ ।

स्मदो आविभ्तैकवचनातयोर्यथासख्य ते मे इत्येतावादेशौ भवत । दान ते दीयते । दान मे दीयते । शील मे स्व । शील ते स्व ।

३५५ । त्वामेप:[1] । ५ । ३ । २७ । वाक्यस्यावयवयो स्तद्वाक्यावयवात् पदात् परयोरपादादौ वर्तमानयो युष्मदस्मदोरिवेकवचनानयो त्वा मा इत्येतावादेशौ भवत । त्वामित्येतस्य मन्तस्य मा इत्ययमादेश । धर्मस्त्वा रक्षतु । धर्मो मा रक्षतु । एते वान्नावाद्यादेशा अनन्वादेशे विभाषिता वेदितव्या । अन्वादेशे तु नित्यमिति ।

३५६ । [2]बोध्य प्राङ्नेव । ५ । ३ ।३२। बोध्यात पद युष्मदस्मद्या पूर्वमेवाविद्यमानवद् भवति । किमसद्भावे प्रयोजनम् ? वान्नावादेशनिवृत्ति । देवदत्त युवाभ्या दीयते शील । देवदत्त आवाभ्या शील दीयते । देवदत्त युवा धर्मो रक्षतु । देवदत्त आवा धर्मो रक्षतु । देवदत्त युवयो शील स्व । देवदत्त आवयो शील स्वम् । देवदत्त युष्मभ्य शील दीयते । देवदत्त अस्मभ्य शील दीयते । देवदत्त युष्मान् रक्षतु धर्म । देवदत्त अस्मान् रक्षतु धर्म । देवदत्त युष्माक शील स्व । देवदत्त अस्माक शील स्व । एव इतरत्रापि बोध्य ।

३५७ । न चवाहाहैवयोगे । ५ । ३ । २८ । च वा ह अह एव इत्येतै शब्दैर्योगे सबधे युष्मदस्मदोर्वान्नावाद्या-

---

१ । अस्य स्थाने त्वामावेप । ५ । ३ । १९ । इति सूत्र ।
२ । अस्य स्थाने "बोध्यमसद्वद् । ५ । ३ । २९ । इति सूत्र ।

पूर्ववत् । युवयो । आवयो । सुपि दकारस्यात्व । युष्मासु । अस्मासु । यदा पुनरेतौ युष्मदस्मदौ वाक्यावयवौ तद्वाक्य। वयवात् पदात् परौ भवतस्तदाऽनयोरविप्तास्ययोर्भेद । "वाक्यस्य" पदादपादादाविति च प्रस्तुत्य–

३५२ । युष्मदस्मदोऽविप्तास्थस्य वाम्नौ[1] । ५।३। २४ । वाक्यस्यावयवयोस्तद्वाक्यावयवात् परयोरपादादौ वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोरविप्तासु स्थितयो' वाम्नौ इत्येतावादेशौ भवत । बहुत्वैकत्वयोरादेशान्तरवचनादिह द्वित्वे सम्प्रत्यय । युवाभ्या युवा युवयोरित्येषा अविप्ताद्विवचनानाना वामित्येवमादेशो भवति। आवाभ्याम्, आवाम्, आवयोरित्येषा च नावित्ययमादेशो भवति । ज्ञान वा दीयते । ज्ञान नौ दीयते । धर्मो वां रक्षतु । धर्मो नो रक्षतु । शील वा स्व । शील नौ स्व ।

३५३ । [2]यप्तोर्वस्नस् । ५ । ३ । २५ । वाक्यस्यावयवयोस्तद्वाक्यावयवाद् पदात् परयोरपादादौ वर्तमानयोर्युष्मदस्मदो अविप्ताबहुवचनान्तयोवस् नस् इत्येतावादेशौ भवत । दान वो दीयते । दान नो दीयते । देवो वो रक्षतु । देवो नो रक्षतु। ज्ञान व स्व । ज्ञान न स्व ।

३५४ । एकस्य तेमे । ५ । ३ । २६ । वाक्यस्यावयवयोस्तद्वाक्यावयवान् पदात्परयोपादादौ वर्तमानयोर्युष्मद-

---

१ । अस्य स्थाने 'वांनावौ' इति पाठो महावृत्तौ । २ । अत्र "यस्नसौ इति पाठ ।

३७४ । ऊ॑ङुतोऽयो॑ । ३ । १॑ । ७६ । युशब्दवर्जि-तादुकारान्तात् मृद जातिवाचिन स्त्रियामूङ्यो भवति । कुरू । इक्ष्वाकू । ब्रह्मबन्धू । वीरबन्धू । अयोरिति किं ? अध्वर्युरियं।

३७५ । श्वश्रुः । ३ । १ । ७८ । श्वश्रूरिति निपात्यते ।[1] श्वशुरशब्दस्य पुयोगलक्षणे ङीप्रासे अकारोकारयोः खम् स्यश्च निपात्य । श्वशुरस्य भार्या श्वश्रू ।

३७६ । ऊरुद्योरिवे । ३ । १ । ७९ । ऊरूत्तरपदादिवार्थे वर्तमाने स्त्रिया ऊत्यो भवति । करभाविव ऊरू यस्याः सा करभोरू । कदलीस्तम्भोरू । ऊरुद्योरिवि किं ? हस्तस्वाम्यूरु । इव इति किं ? पीनोरु ।

३७७ । यूनस्तिः । ३ । १८२ । युवानित्येतस्मात् स्त्रिया तिरित्ययं त्यो भवति । मृदते ख । युवति । मतिवन्नेय ।

इति स्त्रीत्या
सपूर्णा ।

अथ विभक्त्यर्थ ।

कस्मिन्नर्थे वा ।—

३७८ । मिङेकार्थे वा । १ । ४ । ६५ । मिङनेन पदेन ष्णार्थे समानार्थे वर्तमानात् ङ्याम्मृदो वा विभक्ती भवति । पूर्ववदेको द्विर्बहुश्चेति सज्ञा । साधने स्वार्थे इति च

---

१ । अस्य स्थान—ऊङुत । ३ । १ । ५६ । इति सूत्र ।

३७४ । पुंयोगाद्ख्येष्टादिभ्यः । ३ । १ । ४३ । पुमान्
य तो अनि पुंस्पृष्टत्वम । पुंयोगात्ख्या पुंयोगेन स्त्र
िया ईः वा स्यात् अनुमकारात् वर्ति वा । गणस्य मार्या
भ । गणकी । महकी । महामात्री । इत्ये मगादम पुंयोगाख्या
याः बले । । नइ किंम इति किं ? ज्येष्ठस्य भार्या ज्येष्ठा ।
कनिष्ठा । मध्य ॥ । गोपालिका । पशुपालिका ।

३७५ । जातेरयोऽशूद्रात्[1] । ३ । १ । ३३ । यका-
रान्तपुंव्यवर्जितं जातिवाचिनो यद् स्त्रियां वर्तमानाद्यो ईः स्यात्
।। । कुक्कुटी । मयूरी । ब्राह्मणी । कपोती । मार्जारी ।
शूकरी । मृगी । नाग्नी । शार्ङ्गी । नारी । तिष्ठी । वृषलाई ।
गर्दभी । अयोऽशूद्रादिति किं ? इभ्या । क्षत्रिया । शूद्रा । अज
इति किं ? शिशिर । कुमारी ।

३७६ । सम्यग्[2]निर्धीनार्थे । ३ । १ । ३६ । सम्मी
षण्णिर्धीनार्थे इत्येते शब्दा निपात्यन्ते । सिरिपल्ल्यादिमोर्के
गिति विशिष्टेन दाले शालो ममस्य पतत्रे इति समयकाराभावि
न मात्र कृत्वा निपात्य । सम्यि । नासा शिशुम्भीति
मेरे ड्या य । आग्निश्री । मृगस्योर्तस्य । नारित्व्य भारय ।
नारी नी । रूपियानाः गौरीगन्धयन्त्रा ।

१ । अस्य स्थाने—पुंयोगाख्यायामगोपालकादेः । ३ । १ । ३८ ।
इति सूत्रं ।

२ । अस्मिन् सूत्रे "अशूद्रात्" इति नास्ति महावृत्तौ ।

३ । अस्मिन् सूत्रे नाथ ' इति नास्ति ।

३७४ । ऊङ्कुतोऽयो । ३ । १ । ७६ । युशब्दवर्जितादुकारातात् मृद जातिवाचिन स्त्रियामूत्यो भवति । कुरू । इक्ष्वाकू । ब्रह्मबन्धू । वीरबन्धू । अयोरिति किं [१] अध्वर्युरियं ।

३७५ । श्वश्रूः । ३ । १ । ७८ । श्वश्रूरिति निपात्यते । श्वशुरशब्दस्य पुयोगलक्षणे ङीमासे अकारोकारयो खम् स्यश्च निपात्य । श्वशुरस्य भार्या श्वश्रू ।

३७६ । ऊरुघोरिवे । ३ । १ । ७९ । ऊरूत्तरपदादिवार्थे वर्तमाने स्त्रिया ऊत्यो भवति । करभाविव ऊरू यस्या सा करभोरू । कदलीस्तम्भोरू । ऊरुघोरिवे किं [२] हस्तस्वाम्यूरु । इव इति किं [३] पीनोरु ।

३७७ । यूनस्तिः । ३ । १ । ८२ । युवानित्येतस्मात् स्त्रियां तिरित्ययं त्यो भवति । मृदने ख । युवति । मतिवज्ज्ञेय ।

इति स्त्रीत्या
सपूर्णा ।

अथ विभक्त्यर्थ ।

कस्मिन्नर्थे वा ।—

३७८ । मिङैकार्थे वा । १ । ४ । ६५ । मिङनेन पदेन एकार्थे समानार्थे वर्तमानात् ङ्याम्मृदो वा विभक्ती भवति । पूर्ववदेको द्विर्बहुश्चेति सज्ञा । साधने स्वार्थे इति

[१] । अस्य स्थान—ऊरुत । ३ । १ । ५६ । इति सूत्र ।

नियम । उजकाराविती । वीर । वीरौ । वीरा । देव । देवौ । देवा । कृपा । कृपे । कृपा । वामोरू । वामोर्वौ । वामोर्व । नौ । नावौ । नाव । तीर्थ । तीर्थे । तीर्थानि । तत्वविद् । तत्वविदौ । तत्वविद । इत्यादि । यथासभव क्रिया च योज्या ।

३७६ । सबोधने बोध्य । १ । ४ । ६६ । सबोधने विहिताया याया बोध्यमिति सत्ता भवति । तच्च बोध्यात पद गम्यमानक्रियापेक्षया निर्देकार्थे भवति । देवदत्त व्रजाम्यहमित्यादौ तिष्ठ न व्रज त्वमेहि इत्यान्त्रिका हि क्रिया गम्यते । क्रियाविशेषणमेतत् । तत्र क्रियाप्राधान्ये सति उपाधावित्यधिकारेण मृदर्थातिरेकात् ताया मात्ताया सत्या वचनमित्येके । एव जिनदत्त एहि । गुरुश्च तत्रैव तिष्ठ । अरे विश्वमित्र मागा । तात भुत्व । शिशो जैनेंद्रमधीष्व । गौर्यादि । द्विवचने-हसौ रमेथा । म्लनौ वर्तेथा । कुमारौ स्वैर क्रीडत । कोकिलौ कोकूयेथा । बहुवचने-आर्या श्रोतुमागच्छत । पुत्रा सपद्यध्व । द्रुत तपस्विन, क्षमध्व । पादपा फलत । इत्यादि नेय ।

क्व पुनरिव् भवति-

३८० । कर्मणीप् । १ । ४ । १ । क्रियते साध्यते इति कर्म क्रियासाधन । तत् त्रिविध । निर्वर्त्य विकार्य प्राप्य चेति । तत्र कर्मणि इप् विभक्ती भवति । कुम्भ करोति । शर लुनाति । आदित्य पश्यति । तत् त्रिविधमपि पुनस्त्रिविध । ईप्सितमनीप्सितमुदासीन चेति । गुड भक्षयति । अहिं लघयति । वने व्याघ्र

पश्यति । ग्रामं गच्छन् वृक्षमूलान्युपसर्पति । पुनस्तद् द्विविधमपि मुख्यममुख्यं चेति । अजा नयति ग्रामं । गां दोग्धि पयः । पुनः सप्तधा च । तदुक्त–

प्राप्यं विषयभूतं च निर्वर्त्यं विक्रियात्मकं ।
कर्तुश्च क्रियया चाप्यमीप्सितानीप्सितेतरत् ॥१॥ इति ।

क्रियते कटः । कृतः कटः । शत्यः कटः । ग्रामोदको ग्रामः इत्यत्र मिङ्कृत्तद्धितैरविहितेऽभिधेयाभावान्निर्देकार्थत्वाच्च न भवति । प्रधानं चाभिहितमिति ।

३८१ । [1]हातरान्तरेणातिधिङ्निकषासमयाभिश्चोपाधौ । १ । ४ । २ । हा अन्तरा अन्तरेण अति धिक् निकषा समया इत्येतैर्भिसंज्ञकैर्योगे उपाधौ परार्थे ङ्याम्सुद इब् विभक्ती भवति । परार्थमुपकारकं विशेषणं अप्रधानं । प्रधानं विशेष्यमुपकार्यं । यदर्थमन्यदुपाधीयते स उपाधिः । तथाविधौ । हा देवदत्तं वर्तयते व्याधिः । अन्तरा निषधं नीलं च विदेहाः । अन्तरेण पुरुषकारं न किंचित् । अतिवृद्धं कुरून्महद्बलं । धिग् देवदत्तमयशः प्रवृद्धं । निकषा पर्वतं नदी । समया ग्रामं ग्रामाः । हा तात धिङ् मातरित्यादौ संबोधनतया विवक्षा न हादियोगे वाच्या इति नेब् भवति । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थस्तेन बुभुक्षितं न प्रतिभाति किंचित् । वृणीष्व भद्रे प्रतिभाति यत्त्वामित्यादि सिद्धं ।

---

१ । अस्य स्थाने महावृत्तौ वार्तिकमुपलभ्यते । योगे । १ । ४ । ३ । इति सूत्रं च ।

३८२। [1]पर्यभिसर्वोभयैस्तस्यै। १। ४। ३। परि अभि सर्व उभय इत्येतै शब्दैः तस्यार्थयोगे उपाधौ इम् भवति। परितो ग्रामं वसति। अभितो ग्रामं। सर्वतो ग्रामं। उभयतो ग्रामं वनानि। उपाधाविति किं? प्रयाति वनादौ माभूत्।

३८३। द्विरुक्तैरघोऽध्यभिः[2]। १। ४। ४। द्विरुक्तैः इतादिवै अधोध्युपरिभिः शब्दैर्योगे उपाधौ इम् विभक्तो भवति। अधोऽधोग्रामं ग्रामाः। अध्यधिग्रामं ग्रामाः। उपर्युपरि ग्रामं ग्रामाः। द्विरुक्तैरिति किं? उपरि शिरसः शिखा।

३८४। [3]कालाध्वन्यभेदे। १। ४। ५। काले अध्वनि च उपाधौ वर्तमानात् ङ्याम्मृद अभेदे अत्यन्तसंयोगे द्रव्यादिना योगे इम् विभक्तो भवति। मासं गुडापूपाः। क्रोशं पर्वतः। अत्र द्रव्येणाभेदः। मासं कल्याणी। क्रोशं कुटिला नदी। अत्र गुणेनाभेदः। मासमधीते। क्रोशमधीते। अत्र क्रियया ऽभेदः। तथा ईप्सो वा प्राप्ती—

३८५। कर्मैवाधिशीङ्स्थास। १। २। ४०। अधिपूर्वाणां शीङ् स्था आस इत्येतेषां आधारो यस्तत्कारकं कर्म संज्ञमेव भवति। ग्राममधिशेते। पर्वतमधितिष्ठति। प्रासादमध्यास्ते॥ अत्रपुनर्भा विभक्ती भवति। संज्ञो भा दे, इत्यनुवर्तमाने·

१। अस्य स्थाने वार्तिकं महावृत्तौ।
२। अस्यापि स्थाने वार्तिकं।
३। अस्य स्थाने कालाध्वनोरविच्छेदे। १। ४। ४। इति सूत्रं।

३८६ । कर्तृकरणे[1] । १ । ४ । ३२ । कर्तरि करणे च कारके उपाधौ भा विभक्ती भवति । कर्तरि देवदत्तेन, कृत । गुरुदत्तेन मुक्त । जायाभ्या पीड्यते निस्व । कन्याभ्या कम्यते बुध' । शत्रुभि ग्रहता मूर्खा' । करणे-दात्रेण लुनाति।परशुना छिनत्ति।लोचनाभ्या बाधते बाला शृगारैर्हन्यते मन ।

३८७ । [2]प्रकृत्यादिभ्य' । १ । ४ । ३३ । प्रकृत्यादिभ्यो भा भवति । प्रकृत्याभिरूप । प्रायेण वैयाकरण । गोत्रेण काश्यप ।

३८८ । सहार्थेन । १ । ४ । ३४ । सहार्थेन योगे उपाधो भा भवति । ॥ च तुल्ययोगो विद्यमानता च । तत्र जात्यादिसबधे सति तुल्ययोगेवत्सेन सह गौ । पुत्रेण सहागत । पुत्रेण सह स्थूल । पुत्रेण सह श्रीमान् । मातृपितृभ्या सह धनवान् । पुत्रैस्सह गार्ग्य । सत्तया योगे सहैव दशभि पुत्रैर्भार वहति रासभी ।

३८९ । येनागिविकारेत्थभावौ । १ । ४ । ३५ । येन अगिविकारो विकृतत्वमित्थमावोऽनेन प्रकारेण भवन च लक्ष्यते तस्मादुपाधौ भा भवति । अक्ष्णा काण । पाणिना कुणि । पादेन खञ्ज । शिरसा स्खलति । इत्थभावे अपि भवान् कमण्ड-

१ । अस्मिन् सूत्रे "भा" इत्यधिक महावृत्तौ ।

२ । अस्य स्थाने प्रकृत्यादिभ्य उपसख्यानमिति वार्त्तिक तच्च कर्तृकरणे भा । १ । ४ । ३२ । इत्यस्मिन् पूर्वत सूत्रे सिद्धायां पुनर्भाग्रहणेन लभ्यते ।

लुना छात्रमद्राक्षीत् । अपि भवान् अवदानाभ्या नयनाभ्या कुमारमैक्षिष्ट । छत्रचामरैरर्हन्त श्रद्दधाति स्म । छात्रत्वादिप्रकारमापन्नो मनुष्य कमण्डल्वादिना लक्ष्यते ।

३६० । हेतौ[1] । १ । ४ । ३३ । हेतौ वर्तमानात् भाम्मृदा भा भवति । दानेन कुलं । विद्यया यश । कन्यया शोक । चित्ताचित्ताभ्या परिग्रहाभ्या दृश्यते लोक । फलैर्भज्यते वृक्ष ।

३६१ । सम्प्रदानेऽप् । १ । ४ । ३४ । सम्प्रदाने कारके अप् विभक्तो भवति । उपाध्यायाय गा ददाति । जिनदत्ताय कन्या प्रयच्छति । मातरपितराभ्या कारिषु वितरति । शास्त्रभ्यस्तोय राति । देवदत्ताय श्लाघते । देवदत्तायापह्नुते । तुभ्य रोचते मोदक । मह्य स्वाम्ने धर्म । देवदत्ताय शत धारयति । देवदत्ताय राध्यति । देवदत्ताय प्रतिशृणोति । देवदत्ताय प्रति गृह्णाति । देवदत्ताय कुध्यति । देवदत्ताय दुह्यति ।

३६२ । [2]तादर्थ्ये । १ । ४ । ३५ । यन्निमित्त किंचिद् विवक्ष्यते तदर्थ । तस्य भावस्तादर्थ्य । तस्मिन्नर्थे अप् विभक्ती भवति । रथाय दारु । कुण्डलाय हिरण्य । सयमाय श्रुत धत्ते, पुमान् धर्माय सयम ।

---

१ । लौकिकफलसाधनयोग्यपदार्थो हेतु कारण निमित्त मित्यर्थांतर ।

२ । अस्य स्थाने नास्ति सूत्र पर – अप्तदर्थायबलहितसुखरक्षितै ।१।३। ३१। अनेन तदर्थऽप्विभक्त्या समर्थमनेन ज्ञापकमप् विभक्ती तदर्थे भवतीति ।,,

धर्म मोक्षाय मेधावी धन दानाय भक्तये ॥ १ ॥

३६३ । [1]शक्तार्थनमःस्वस्तिस्वाहावषड्स्वधाहितै. । १ । ४ । २६ । शक्तार्थ शब्दै नमस्स्वस्तिस्वाहा वषड्स्वधाहित इत्यतैश्च योगे उपाधौ अप् विभक्ती भवति । शक्तो जिनदत्तो देवदत्ताय । मल्लो मल्लाय प्रभवति । नमोस्तु परमेष्ठिने । स्वस्ति मातृपितृभ्या । इन्द्रेन्द्राणीभ्या स्वाहा । वषड् अग्निभ्य । स्वधा उपाध्यायेभ्य । हित मातृपितृभ्या । नस्य वा कर्तरीत्यतो वेति वर्तमाने—

३६४ । [2]भद्रक्षेमायु.शहितात्थार्त्थैराशिष्यप् । १ । ४ । ८६ । भद्रार्थै क्षेमार्थैरायुरार्थै शमर्थैर्हितार्थैश्च शब्दैर्योगे उपाधौ वर्तमानात् ड्याम्मृदोर्वाऽब्विभक्ती भवति आशीर्विषये पक्षे ता भवति । भद्रमस्तु जिनशासनाय । भद्रमस्तु जिनशासनस्य । भद्रमस्तु जैनाय । भद्रमस्तु जैनस्य । कल्याणमस्तु जैनस्य । क्षेममस्तु सघाय । क्षेममस्तु सघस्य । कुशलमस्तु सघाय । निरामयमस्तु सघाय । सघस्य वा । दीर्घमायुरस्तु भव्याय । बहुजीवितमस्तु भव्याय । भव्यस्य वा । शमस्तु प्रजाभ्य । शुभमस्तु प्रजाभ्य । शर्म अस्तु प्रजाभ्य । प्रजानां वा । हित

---

१ । अस्य स्थाने—नम स्वस्तिस्वाहास्वधालवषड्योग । १ । ४ । २६ । इति ।

२ । अस्य स्थाने—अ... तार्थै । १ । ४ । ७७ । इति सूत्रं ॥

भूयाग्निमित्राय । पथ्य भूयाग्निमित्राय । हृद्य भूयाग्निमित्राय । मित्रभ्य वा । अर्थो भवतु जैनाय । प्रयोजनं भवतु जैनाय । कार्यं भवतु जैनाय जैनस्य वा । क्व पुनः का—

३६५ । काऽपादाने । १ । ४ । ४१ । अपादाने कार्के का विभक्ती भवति । ग्रामादैति । ग्रामादागच्छति । पर्वतादवरोहति । अश्वाद्धावतः पतितः । गच्छतः सार्थाद्धीनः । देवदत्तो जिनदत्तादागतः । मेषौ परस्परतोऽपसर्पतः । शृगाच्छरो जायते । बीजादङ्कुरो रोहति । तस्मादात्मानं प्रतिलभमानो निःसरतीति प्रतीयते । गंगा हिमवतः प्रभवति । महाहिमवतो रोहित् प्रभवति । तत्र प्रथममुपलभ्यमाना ततो निःसरतीति प्रतीयते । कुतो भवान् । पाटलिपुत्रात् । कुतो भवानागत इति । पाटलिपुत्रादागच्छामीति प्रतीयते । गवेधुमतः साङ्काश्यं चतुर्षु योजनेषु । ततो निसृत्य गतेषु भवतीति प्रतीयते । कार्तिक्या आग्रहायणी मासे । ततः प्रभृति मासे गते भवतीति प्रतीयते । अधर्माज्जुगुप्सते । अधर्माद्विरमति । अधर्मात् प्रमाद्यते । धीमान् अधर्मो दुःखहेतुरिति बुद्ध्या ततो निवर्तते इति प्रतीयते । धर्मात् प्रमाद्यति । भोजनात् पराजयते । अध्ययनात्पराभवति । भावेन ततोऽन्यो निभूय निवर्तते इति प्रतीयते । व्याघ्राद्बिभेति । चौरेभ्य त्रस्यति । चेतसः क्षोभपूर्वकं ततो निवर्तते इति प्रतीयते । चौरेभ्य रक्षति । दस्युभ्यस्त्रायते । तदुपघातविषयप्रतिकारेण ततो निवर्तते इति प्रतीयते । यवेभ्यो गा वारयति । अक्रायीत्

पुत्र वारयति । कूपादध प्रतिषेधयति । ततो निवर्तयतीत्यर्थ । इशूलात् पचति ।।आगमाच्छसति । ततो गृहीत्वेत्यर्थ । वलाहकात् विद्युत् द्योतते । ततो निसृत्य ज्योति विद्योतते । विद्योतमान वा ततो निर्द्धावतीत्यर्थ । उपाध्यायादन्तर्धत्ते । उपाध्यायान्नीयते । ततोऽदृश्यतयाऽपैतीत्यर्थ । माथुरा पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतरा'।-देवदत्ताज्जिनदत्त पटु । अयमस्मात्तिलीयतेधिक । अयमस्मादून । माथुरादय पाटलिपुत्रकादिभि आढ्यत्वादिना समृद्धास्ततोऽतिशयादिना धर्मेण विभक्ता प्रतीयते । विभागप्राय । तद्विवक्षायामेव भवति । विवक्षांतरे तु यथाप्राप्तविभक्त्यो भवति । शृग शरो जायते । अधर्मं जुगुप्सते । शत्रून् पराजयते । पथिकस्य शृणोति । चोराणा बिभेतीत्यादि ।

३६६ । ल्यब्लोपे कर्माधारे । १ । ४ । ४२ । ल्यप्स्य लोपे सति कर्मण्याधारे च कारके का भवति । प्रासादात्प्रेक्षते । आसनाद् प्रेक्षते । यागात् प्रेक्षते । अत एव वचनात् ल्यप्लोप द्रष्टव्य । ल्यप इति किं ? प्रासादमारुह्य प्रेक्षते । आसने निविश्य प्रेक्षते । कर्माधारे इति किं ? पात्राय प्रदाय गत ।

३६७ । दिक्शब्दान्यार्थांऽचुदृच्चारीतरारादर्थैर्युक्ते । १ । ४ । ४३ । दिक्शब्देरन्यार्थैरञ्चुषु आ आरि देनर आरात् वहिम् इत्येते शब्दैर्युक्ते उपाधौ का विभक्ती भवति । दशि दृष्टा दिक्शब्दा इति देशकालादिवृत्तयोऽपि दिक्शब्दा एव अत एव शब्दशब्दोपादान ।

स्वार्थ –सुकर कटो भवता । सुज्ञान तत्त्वं भवता । आनिति प्रत्याहार । पूङ्यजो शान इत्यारभ्य तृनो नकारेण । लोक पवमान । वदिता जनापवादान् । चुण्–एधानामाहारको व्रजति।

क्व पुनरीप् ।

४०३ । ईपाधारे [1]च । १ । ४ । ५४ । कर्तु कर्मणो वा क्रियाश्रयस्याधिकरणमाधारस्तत्र ईप् विभक्ती भवति । तेभ्यश्चारादर्थेभ्य । आसन आस्ते । स्थाल्या पचति । गंगाया घोष । गुरौ वसति । तिलेषु तैल । दधिषु सर्पि ।

स्तनयो पतिते नेत्रे नेत्रयो पतित मनः ।
भूभृत्सु पादपा सन्ति सन्ति गंगासु वालुका ॥ १ ॥
वार्तासु वर्तते बुद्धि प्रियधर्मकथासु न ।
अन्यस्त्रीषु मनो याति कुलस्त्रीषु न गच्छति ॥ २ ॥
तेभ्य दूरे ग्रामस्य । अन्तिके ग्रामस्य ।

४०४ । [2]क्तेन. कर्मणि । १ । ४ । ५५ । क्तस्य इन्विषयस्य कर्मणि ईब्विभक्ती भवति । व्याकरणमधीतमनेनेति विगृह्य-इष्टादिभ्य इत्यादिना इन् । अधीती व्याकरणे । आम्नीती छंदसि । परिगणिती वियद्गणित । कग्रहण किं ? कृतपूर्वी कट । भुक्तपूर्वी ओदन । इन्ग्रहण किं? अतिशायितो गुरुर्देवदत्त ।

---

१ । अस्य स्थाने 'इत्यधिकरणे च । १ । ४ । ५४ । इति सूत्र ।
२ । अस्य स्थाने इन्विषयस्य क्तस्य कर्माणि इब्वक्तव्या, इति वार्तिक ।

४०५ । हेतौ[1] तद्युक्ते । १ । ४ । ५६ । कर्मणा युक्ते हेतौ ईविभक्ती भवति ।

चर्मणि द्वीपिन हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जर ।
केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि सीमलको हत ॥ १ ॥

४०६ । यद्भावाद् भावगति । १ । ४ । ५७ । यस्य सबधिनो भावात् क्रियातो भावान्तरस्य गति प्रतिपत्तिर्भवति तस्मिन् ईविभक्ती भवति । गोषु दुह्यमानासु गत । दुग्धास्वागत । प्रसिद्धेन गोदोहनभावेन गमनभावो गम्यते । एव नान्दितुर्येषु वाद्यमानेषु गत । देवार्चनायां क्रियमाणायां आगत । आम्रेषु कषायमानेषु गत । पक्वेष्वागत । जातेष्विति क्रियासामर्थ्यात् गम्यते । गम्यमानोऽपि भाव सुबुत्पत्तिनिमित्त भवति । यथा ग्रामे वृत्त । वृद्धे शास्तति ।

४०७ । ता चानादरे । १ । ४ । ५८ । यद्भावाद्भावान्तरगतिस्तत्र ता भवति ईप् च अनादरे अवज्ञाने गम्यमाने । रुदतो लोकस्य प्राव्राजीत् । रुदति लोके प्राव्राजीत् । क्रोशतो बन्धुवर्गस्य प्राव्राजीत् । क्रोशति बन्धुवर्गे प्राव्राजीत् । किमपि बहूना वदतामय याति साधुमार्गेण । किमपि बहुषु वदत्सु याति साधुमार्गेण । तस्मिन्नाक्रोशति तपसानादृत्य प्राव्राजीत् । कथ मनुष्याणा क्षत्रिया शूरतमा । अध्वगाना धावन्त शीघ्रतमा । गवा कृष्णा गा सपन्नक्षीरतमा इति वा । जातिक्रियागुणै

१ । अस्यापि स्थाने वार्तिक ।

समुदायादेकदेशनिर्द्धारणे प्रतिसम्बन्धिवाववक्षायां ता भवति आधार विवक्षायां ईप् च । यथा वृक्षस्य शाखा । वृक्षे शाखा इति । अस्य वेत्यनुवर्तमाने—

४०८ । तुल्यार्थैरभो । १ । ४ । ८८ । तुल्यार्थैरुपमेयवचनैर्युक्ते उपाधौ उपमाने भा भवति ता च । मात्रा तुल्य । मातु तुल्य । पित्रा समान । पितु समान । देवदत्तेन सदृक् । देवदत्तस्य सदृक् । इप्चैनेनेति अनुवर्तमाने—

४०९ । काचर्ते । १ । ४ । ४६ । ऋतेशब्देन युक्ते का विभक्ती भवति इप्च । ऋते धर्मात्कुत सुखम् । ऋते धर्मं कुत सुखम् ।

४१० । प्रथग्नाना भा च[१] । १ । ४ । ७ । प्रथग्नाना इत्येताभ्या युक्ते उपाधो भा भवति का च । प्रथग् देवदत्तेन जिनदत्त । प्रथग् देवदत्तात् । नाना देवदत्तेन देवदत्तात् ।

४११ । विना तिस्र[२] । १ । ४ । ८ । विनाशब्देन युक्ते उपाधौ अनतरोक्ता भाकेप विभक्तय भवति । विना ध्यानेन । विना ध्यानात् । विना ध्यानं कुतो मोक्ष ।

४१२ । हेतौ सर्वा प्राय । १ । ४ । ४० । हेता विपर्यनिर्देशपोगनुतने । अथ तु शब्दनिर्देश । हेतु कारण निमित्त प्रयोजनमिति पर्याय । हेतुशब्दपर्यायप्रयुक्ते हेत्वर्थे

१ । अस्य स्थाने—प्रथगविनानानाभिर्भा वा ।१।४।४१।इति ।
२ । अस्य स्थाने का हेतौ । १ । ४ । ३० । इति सूत्र ।

तद्वाचिनो द्याम्मृद सर्वा विभक्त्य प्रायेण भवति । धनेन हेतुना वसति । धनाय हेतवे वसति । धनाद्धेतोर्वसति । धनस्य हेतोर्वसति । धने हेतौ वसति । एव कारणनिमित्तप्रयोजनशब्दैरपि योगे नेय । इत्याद्योऽक्रमेदभिन्नो विभक्त्यर्थोऽधिगतव्य ।

इति विभक्त्यर्थसिद्धि ।

एव प्रक्रियावतारे नामद्वितीय समाप्त ।

अथ सवृत्तसनुवर्णविन्यास ॥

तन्च सुबतत्वात् सुबतपदाश्रितत्वाच्च पदविधि । स च समर्थपदसनधित्वात् समर्थ । तत् सामर्थ्यं द्विधा । एकार्थीभावो व्यपेक्षा च । तत्र प्रथगर्थाना परस्परसबधिना पदानामेकार्थीभवनमेकार्थीभाव । समासो य पदैरुच्यते स च "स" इति सामान्यसज्ञा लभते । ह ष य र व द्वद्वा इति विशेषसज्ञाश्च । पदाना परस्पर मत्याकाक्षा व्यपेक्षा वाक्यविषया । तत्र हुस्त्रि विध । पूर्वपदार्थप्रधान उत्तरपदार्थप्रधान अन्यपदार्थप्रधानश्च । तत्र पूर्वपदार्थप्रधाने अधि स्त्री । दुम् यवन । सु मद्र । निस् मक्षिका । निस् शीत । अति कबल । इति पूज्यपाद । अनु रथ । अनु रूप । सह मत । प्रति अर्थ । अनु ज्येष्ठ । सह चक्री । सह वृत्त । सह तृण । उप कुम्भ । सह प्राभृत । इति स्थिते अधि प्रभृतिभ्य पूर्वपदेभ्यो झिभ्य झेरुक्त्युब्वचनसामर्थ्यादेकवचन सु । स्त्रीशब्दात्सुप् । यवनादिभ्यस्ता । भागे चानुमतिपरिगा इति अर्धशब्दादेप् । चक्रतृणाभ्या टा ।

सुपेत्याधिकृत्य स इति संज्ञा क्रियते। पदाश्रयं कार्यमिदमित्युपस्थितमिदं परिभाषासूत्रं।

४१३। समर्थः पदविधिः। १।३।१। पदयोः पदानां वा यो विधिर्विधीयते स समर्थानामेव यथा स्यादिति सति सामर्थ्ये द्विधा वाक्यपरिसमाप्तिर्लक्ष्यते लोकवत्। प्रत्येकं, समुदाये च। तत्र प्रत्येकं तावत् देवदत्तगुरुदत्तजिनदत्ताः परिधाप्यतामित्युक्ते प्रत्येकं परिधानक्रिया परिसमाप्यते न समुदाये। गर्गाः शतं दण्ड्यताम् इति राजानो हिरण्यार्थिनो भवति समुदायेन दण्डयति न प्रत्येकं। तथा शास्त्रेऽपि क्वचित् प्रत्येकं परिसमाप्यते। यथा आदैगैप् इत्याकारादिषु ऐप्संज्ञा न समुदाये। तथा संज्ञा समुदाये न प्रत्येकमिति समुदायस्य संज्ञाया सत्या ह इत्यधिकृत्य—

४१४। किं[1] सुप्व्यृद्धयर्द्धेयर्थाभावातीत्यसंप्रतिशब्दाख्यातिपश्चाद्यथायुगपत्संपत्साकल्यान्ते। १।३।५। सुबिति सुवर्थोऽधिकरणादिः। व्यृद्धि ऋद्धेरभावः। अर्द्धे विभूतेराधिक्यं। अर्थाभावः धर्मिणोऽसत्त्वं। अतीतिरतातत्वं। असंप्रति उपभोगादेर्वर्तमानकालप्रतिषेधः। शब्दस्य ख्यातिं प्रथा। पश्चात् पाश्चात्त्यं। यथार्थाः योग्यतासादृश्यवीप्सासारपदार्थानतिवृत्तयः। युगपद् युगपदर्थे। संपत् अन्यूनत्वं। साकल्यमनविशेषः। अन्तोऽभ्यासोऽवसानं च। एतेष्वर्थेषु

१। अस्य स्थाने द्वि विभक्तयभ्यासद्धयथाभावातीत्यसंप्रतिवृद्धिशब्दप्रभवपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसंपत्साकल्यान्तोक्तौ। १।३।५। इति सूत्रं महावृत्तौ।

वर्तमान शिसज्ञक सुवत समर्थ सुवेतनोत्तरपेदन समर्थेन सह सम स्यते । विरत्ताया ह इति विशेषमज्ञा च भवति । तत्र वेति विकल्पा धिकाराभावादसति स्वपदवाक्ये तदर्थद्योतनोपायेनास्वपदविग्रहे- ग्यार्थ प्रदर्श्यते । स्त्रीषु वर्तते । यवनाना व्यृद्धि । मद्राणा च्यृद्धि । मक्षिकाणामभाव. । शीतस्यातीति ।कबलस्यायमकाल । पूज्य- पादस्य शब्दस्यानि । रथाना पश्चात् । रूपस्य योग्य । भ्रातस्य सदृश । अर्थमर्थ मति । ज्येष्ठाना अननिक्रम । चक्रिणा युगपत् । वृत्तस्य सपत् । तृणेन सह । कुमस्य समीप । प्राभृतमत कृत्वे त्येव हसज्ञाया सत्या—कुब्ध्रूत्मा इति भृतसज्ञाप्रतिलम्भात् सुपो धुमृदोरिति सुप उप् ।

४१५ । वोक्त पूर्व[१] । १ । ३ । १०६ । साधिकारे वया निर्दिष्ट पूर्व मयोक्तव्य । इति अधिप्रमृतीना पूर्वनिपात । हश्चेति नप् । मो नपीति मादेश । ह्यास्मृद इत्याधिकृत्य पुन स्वादिविधि ।

४१६ । हात् । १ । ४ । १६९ । हसविधेरुत्तरस्य सुप उप् भवति । अधिस्त्रि ।

४१७ । नातोम्त्वकाया' । १ । ४ । १७० । हाद- कारातात् परस्य सुप उप् न भवति अमादेशस्तु भवति अकाया । दुर्यवन । सुमद्र । निर्मक्षिक । नि शीत । अतिकबल । इति पूज्यपाद । अनुरथ । अनुरूप । सदृस्य स । चाविति

१ । अस्य स्थाने वोक्त न्यक् । १ । ३ । ९३ । पूर्व । १ । ३ । ९७ । इति सूत्रद्वयं ।

गुणेत्यधिकृत्य ॥ इति संज्ञा विधीयते । पदाश्रयं कार्यमिदमित्यु
पस्थितमिदं परिभाषासूत्रं ।

४१३ । समर्थः पदविधिः । १ । ३ । १ । पदयोः पदानां वा यो विधिर्विधीयते स समर्थाश्रय यथा स्यादिति सति सामर्थ्ये द्विधा वाक्यपरिसमाप्तिर्लक्ष्यते लोकवत् । प्रत्येकं समुदाये च । तत्र प्रत्येकं तावत् देवदत्तगुरुदत्तजिनदत्ता परिधाप्यतामित्युक्ते प्रत्येकं परिधानक्रिया परिसमाप्यते न समुदाये । यथा शतं दण्ड्यतामिति राजानो हिरण्यार्थिनो भवंति समुदायेन दण्डयति न प्रत्येकं । तथा शास्त्रेऽपि क्वचित् प्रत्येकं परिसमाप्यते । यथा आदैप् इत्याकारादिषु एप्संज्ञा न समुदाये । तथा संज्ञा समुदाये न प्रत्येकमिति समुदायस्य संज्ञाया सत्या ह इत्यधिकृत्य-

४१४ । कि[1] सुप्व्यृद्ध्यर्द्धयर्थाभावातीत्यसंप्रति शब्दाख्यातिपश्चाद्यथायुगपत्सपत्साकल्यांते । १ । ३ । ५ । सुबिति सुबर्थोऽधिकरणादि । व्यृद्धि स्फद्धरभाव । स्फाद्धि विभूतेराधिक्य । अर्थाभाव धर्मिणोऽसत्त्व । अतीतिरतीतत्व । असंप्रति उपभोगादेर्वर्तमानकालप्रतिषेध । शब्दस्य ख्याति प्रथा । पश्चात् पाश्चात्त्य । यथार्था योग्यतासादृश्यवीप्सो त्तरपदार्थानतिवृत्तय । युगपद् युगपदर्थ । सपत् संपूर्णत्व । साकल्यमनविशेष । अन्तोऽभ्यासोऽवसानं च । एतेष्वर्थेषु

१ । अस्य स्थाने ह्रि विभक्त्यभ्यासद्ध्यर्धाभावातीत्यसंप्रतिशृद्धि शब्दप्रभवपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसंपत्साकल्यान्तोक्तौ । १।३।५ । इति सूत्रं महावृत्तौ ।

वर्तमान शिसञ्ज्ञक सुबन्त समर्थं सुबन्तेनोत्तरपदेन समर्थेन सह सम-स्यते । विनद्याया ए इति विशेषसञ्ज्ञा च भवति । तत्र वेति विकल्पा-धिकाराभावादसति स्वपदवाक्ये तदर्थद्योतनोपायेनास्वपदविग्रहे-णार्थ प्रदर्श्यते । स्त्रीषु वर्तते । यवनाना व्यृद्धि । मद्राणा ऋद्धि । मक्षिकाणामभाव । शीतस्यातीति । कवलस्यायमकाल । पूज्य-पादस्य शब्दख्याति । रथाना पश्चात । रूपस्य योग्य । अतस्य सदृश । अर्थमर्थं प्रति । ज्येष्ठाना अनतिक्रम । चक्रिणा युगपत् । वृत्तस्य सपत् । तृणेन सह । कुम्भस्य समीप । प्राभृतमत कृत्वे-स्येव हसञ्ज्ञाया सत्या—कृद्र् सा इति मृतसञ्ज्ञामतिलमात् सुपो धुमृदोरिति सुप उप् ।

४१५ । वोक्त पूर्वं[१] । १ । ३ । १०६ । साधिकारे वया निर्दिष्ट पूर्वं प्रयोक्तव्य । इति अधिप्रभृतीना पूर्वनिपात । हश्चेति नप् । प्रो नपीति प्रादेश । ङ्याम्मृद इत्याधिकृत्य पुन स्यादिविधि ।

४१६ । हात् । १ । ४ । १६६ । हसविधेरुत्तरस्य सुप उप् भवति । अधिस्त्रि ।

४१७ । नातोऽम्त्वकाया । १ । ४ । १७० । हाद-कारान्तात् परस्य सुप उप् न भवति अमादेशस्तु भवति अकाया । दुर्यवन । सुमद्र । निर्मक्षिक । नि शीत । अनिकवल । इति पूज्यपाद । अनुरथ । अनुरूप । सहस्य स । धायिति

१ । अस्य स्थाने योक्त न्यक् । १ । ३ । ९३ । पूर्वं । १ । ३ । ९७ । इति सूत्रद्वय ।

सह हसो भवति सुविषये । प्रतिपदे नात्र सप्ता गम्यते । इति नित्य सविधि । सादृश्यमात्रेणार्थकथनाय विग्रह । उन्मत्तगगा यस्मिन्निति उन्मत्तगग । लोहितगग । शनैर्गंग । तूष्णींगग । एव नामानो देशा ॥ केश केश । दण्ड दण्ड । इति स्थिते सर्वतो जस् । केशाश्च केशाश्च परस्परस्य ग्रहण यस्मिन् युद्धे । दण्डाश्च दण्डाश्चान्योन्यप्रहरण यस्मिन् युद्धे इति विगृह्य—

४७६ । [1]ऽत्र ग्रहणे प्रहरणे च सरूप युद्धे ।१।३।१६। गृह्यते यस्मिन् तत् ग्रहण । प्रहरति येन तत् प्रहरण । आर्थे कर्मव्यतिहारे वर्तमाने ग्रहणे प्रहरणे च समानश्रुतिक सुबन्त प्रत्यासत्त्या तत्रैव वर्तमानेन सुबन्तेन सह हसो भवति युद्धेऽभिधेये । पूर्ववदन्यत् । सांत इति वर्तमाने—

४७७ । स इच् । ४।२।२०१ । आथे य सविधिरुक्त तदत इच् स्यो भवति । चकार तिष्ठद्ग्वादिषु इजिति विशेषणार्थ । एरित्यकारस्य स ।

४७८ । इच्यात् ।४।३।२६८। स इजिति ■ इजुक्तान्तदते घौ पूर्वस्य प्राय आकारो भवति । तत स्वादय । केशेषु च केशेषु च गृहीत्वा युध्यते तत् केशाकेशीत्युच्यते । एव कचाकचि । दण्डैश्च दण्डैश्च प्रहृत्य युध्यते तद् दण्डादण्डि । मुष्टामुष्टि । प्राय इति किं ? असयसि । प्राय इत्यधिकाराद् क्वचिदाकारो न भवति ॥

इति हस ।

---

१ । अन्य स्थाने तत्रेदमिति सरूपे । १ । ३ । ८९ । इति सूत्र ।

अथ पः ।

पसो द्विप्रकार । पूर्वपदार्थप्रधान उत्तरपदार्थप्रधानश्चेति । तत्र पूर्वपदार्थप्रधानो यथा- पूर्व काय इति स्थिते- पूर्वशब्दात्सु । कायशब्दात् ङस् । पूर्व कायस्येति विगृहे—

४२९ । पूर्वापराधरोत्तरमभिन्नेनांशिना । १ । ३ । ६७ । अंशोऽवयव एकदेशस्तद्वान् अंशी । पूर्वादीनि सुबन्तानि अंशवाचीनि अंशिवाचिना सुबन्तेनाभिन्नेन सह पसो भवति । पूर्ववदन्यत् । पूर्वकाय । एवमपरकाय । अधरकाय । उत्तरकाय ॥ अर्द्धं पिप्पल्या इति विगृह्य–

४३० । अर्द्धंनपु । १ । ३ । ६८ । अर्द्धमित्येतन्नपु सकलिंग अंशवाचि सुबन्त सुबन्तेनांशिवाचिना सह पसो भवति न चेत्सोऽशी भिन्न । पूर्ववदन्यत् । स्त्रीगोर्नीच इति मादेश प्राप्त माशीयसो वे" इति प्रतिषिद्ध । अर्द्धपिप्पली । अर्द्धकोशातकी । अर्द्धखट्वा ॥ उत्तरपदार्थप्रधानो यथा धर्म श्रित इति स्थिते- धर्मशब्दादम् । श्रितशब्दात्सु । धर्म श्रित इति विगृह्य–

४३१ । [1]इप्तक्छिन्नादिभि । १ । ३ । २२ । इपत पूर्वपद ताभ्या प्राप्तापन्नाभ्या श्रितादिभिश्च सुबन्तै सह पसो भवति । पूर्ववच्छेष । श्रितशब्दस्य क्रियावाचित्वाद्वाच्यलिंगता । धर्मश्रित । धर्मश्रिता । धर्मश्रित । एव दु खातीत । इत्यादि ॥ शकुला खण्डवदिति स्थिते- शकुलाशब्दाट्टा । खण्डवच्छब्दात्सु ।

१ अन्य स्थाने इपतक्छिन्नातीतपतितगतात्यस्तै । १ ।३। २१ । इति सूत्र महावृत्तौ ।

शङ्कुलया कृत खण्डमिति विग्रह—

४३२। [1]भा तत्कृतगुणार्थेनोने ।१।३।२८। भान भानार्थैः कृतार्थया गुणोक्त्या अर्थशब्देन ऊनवाचिभिश्च सह षसो वा भवति। गुणोक्तेर्विभक्तोरप्। शङ्कुलाखण्ड। कृतौ कृतशब्दग्रहणेऽपि इति न कृतशब्दः प्रयुज्यते। एवं गिरिकाण। धान्यशुल्क। पञ्चकृ। धान्यार्थं। माषोन। माषविकल ॥ आत्मन् कृत। दात्र लून इति स्थिते आत्मन्दात्रशब्दाभ्यां टा। कृतलूनशब्दाभ्यां सु। आत्मना कृत। दात्रेण लून। इति विग्रह—

४३३। साधनं कृता बहुलं ।१।३।३०। साधनं कारकं क्रियानिमित्तं तद्वाचि भान पूर्वपदं कृतेन सह षसो भवति बहुलं। शेषं पूर्ववत्। नो सुबन्ते ममिति नलं। आत्मकृत। दात्रलून। णव परकृत। पशुदिन ॥ रथाय दारु। कुण्डलाय हिरण्य। इति विग्रह—

४३४। [2]अप्रकृतितदर्थार्थादिभिः ।१।३।३१। प्रकृतिः परिणामि द्रव्यं। तद्वाचिना सुबन्तेनोत्तरपदेन अर्थात् स्थितिवाचिपूर्वपदं अप्रकृति तदर्थार्थशब्देन तथादिभिश्चान्यैः सह षसो भवति। अन्यत् पूर्ववत्। रथदारु। कुण्डलहिरण्य। एवं पित्रे इदं पित्रर्थं। देवाय बलि देवबलि। प्रजाभ्यो हितं प्रजाहितं। इत्यादि ॥ वृकात् भी। चौरेभ्यो भयमिति विग्रह—

१। अस्य स्थाने भा गुणोक्त्यार्थनोनैः ।१।३।२७। इति सूत्रं।
२। अत्र तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः ।१।३।३१। इति सूत्रं।

४३५ । का भ्यादिभि[1] । १ । ३ । ३३ । कांत पूर्वपद भी इत्येवमादिभि सुबंते सह षसो भवति । पूर्ववच्छेष । वृकभी । चौरभय । मृत्युमय ॥ मोक्षस्य मार्ग । स्वर्गस्य सुखमिति विगृह्य--

४३६ । ता । १ । ३ । ७० । तांत पूर्वपद सुबंतेन सह षसो भवति । पूर्वमिवान्यत् । मोक्षमार्ग । स्वर्गसुख । एव जिनधर्म । राज्ञ पुरुष राजपुरुष । एव राज्ञ गात्नीर राजगोक्षीर ॥ अक्षेषु शौंड । पानेषु शौंड इति विगृह्य---

४३७ । ईप् शौंडादिभि[2] । १ । ३ । ३५ । ईबंत पूर्वपद शौंडादिभिरुत्तरपदे सुबंते सह षसो भवति वा । अन्यत् पूर्ववत् । अक्षशौंड । पानशौंड । एव अक्षे धूर्त अक्षधूर्त । इत्यादि ॥ नञ् गौ । नञ् अश्व । इति स्थिते ञकार इत् नञोऽनिति विशेषणार्थ । उभयत्रापि सु । न गौ । न अश्व । इति विगृह्य-

४३८ । नञ् । १ । ३ । ६५ । नञित्येतद् सुबंत सुबंतेन सह षसो भवति ।

४३९ । नञोऽन् । ४ । ३ । २४१ । नञ अनादेशो भवति चौ परत । अचीति पुनरनादेशसामर्थ्यात् अचि नस्य न भवति । अदोऽनने इति निर्देशात् डमुडागमो न भवति ।

---

१ । अस्य स्थाने का भीभि । १ । ३ । ३२ । इति सूत्र ।
२ । ईप् शौंडै । १ । ३ । ३५ । इत्यस्य स्थाने सूत्र ।

श्गौ । अनश्व ॥ इति सामान्यष ॥

अथ षस ।

षसो द्विप्रकार । उत्तरपदार्थप्रधान पूर्वपदार्थप्रधानश्चेति । तत्रो त्तरपदार्थप्रधानो यथा पूर्वं स्नात पश्चादनुलिप्त । इति विगृह्य

४४० । **पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलं षश्चै काश्रये । १ । ३ । ४२ ।** पूर्वं कालो यस्य स पूर्वकाल । ब्द्वाचि एक सर्व जरत् पुराण नव केवल इत्येतानि च सुबन्तानि सुबन्तै सह य सङ्ग सो भवति षसश्च एकाश्रये समानाधिकरणे । पूर्ववदन्यत् । स्नातानुलिप्त । एव पूर्वं कृष्ट पश्चादधिकृत । एकश्च स पुरुषश्च स एकपुरुष । सर्वे च ते देवाश्च ते सर्वदेवा । जरती च सा गौश्च सा जरद्गवी । पुराणश्च स पुरुषश्च स पुराणपुरुष । नव च तत् अन्न च नवान्न । केवल च तत् ज्ञान च केवलज्ञान । षसञ्ज्ञाया पुव द्वयजातीयदेशीय इति पुवद्भाव । षसञ्ज्ञाया च येऽङ्गुलेरित्यधिकृत्य गौरदद्वुदुपीति ङ सिद्ध । नील च तत् उत्पल चेति विगृह्य—

३४१ । **विशेषण विशेष्येणेति । १ । ३ । ४८ ।** अनेकप्रकाराधारतया प्रतीत वस्तु विशेष्य । प्रकारान्तरेभ्यो व्यावृत्यैकत्र प्रकारे व्यवस्थापनप्रवण विशेषण । विशेषणवाचि सुरत विशेष्यवाचिना सुबन्तेन सह षसो भवति षसश्च एकाश्रये । पूर्वमिवान्यत् । नीलोत्पल । एव कृष्णतिल । कृष्ण कम्बल । इत्यादि । कडारश्च स जैमिनिश्च स इति विगृहे षसे सति नित्य पूर्वनिपाते प्राप्ते—

४४२ । ये कडारादय[1] । १ । ३ । १०६ । यमे कडारादय पूर्वं वा प्रयोक्तव्या । इति विकल्पेन पूर्वनिपात । कडारजैमिनि । जैमिनिकडार ॥ पूर्वपदार्थप्रधानो यथा-नत्रियश्च स भीरुश्च स इति विगृह्य—

४४३ । कुत्स्योऽपापा[2]णकैः । १ । ३ । ४५ । पापाणकवर्जितैः सुवतैः अर्थात् कुत्स्यैन सह कुत्स्यवाचि सुवत यसो भवति यसश्च एकाश्रये । पूर्ववदन्यत् । क्षत्रियभीर । भिक्षुविट । वैयाकरणखसूचीत्यादि ॥ विशेष्यत्वात् क्षत्रियादेरत्र प्राधान्य । मयूरश्च स व्यंसकश्चेति विगृहे—

४४४ । मयूरव्यंसकादयश्च । १ । ३ । ६३ । मयूर-व्यंसक इत्येवं प्रभृतय कृतवृत्तिपूर्वनिपाता निपात्यते । मयूरव्यंसक । एव धातृव्यंसक । इत्यादि ॥ इति यस ।

अथ रस ।

रसस्त्रिविध । द्वाद्विषय , सुपर , समाहारार्थश्चेति । तत्र द्वाद्विषये यथा पचन् कपाल इति स्थिते उभयत्रापि सुप् । पचत्सु कपालेषु सस्कृतामिति विगृह्य— सस्कृतेऽर्थे ठदुत्पत्स्यते तदुत्पत्ते प्रागेव—

४४५ । स्थि[3] समाहारे च रश्चाऽऽदौ । १।३।४४ । स्थिसंज्ञावाचि सुवत सुवतेन सह यसो भवति यश्च एकाश्रये

---

१ । अस्य स्थाने-ये कडारा । १ । ३ । १०४ । इति सूत्र ।
२ । अस्य स्थाने-कुत्स्य कुत्स्यैः । १ । ३ । ४८ । पापाणके कुत्स्यै । १ । ३ । ४९ । इति सूत्रद्वयं ।
३ । अस्य स्थाने दिक्सख्ये रौ । १ । ३ । ४६ । स ... रश्च । १ । ३ । ४७ । इति सूत्रद्वय ।

सिना सुबन्तेन बसो भवति । सुजर्थो वार कृत्व इत्युच्यते । स चाभ्यावर्तमानया क्रियया सह सख्यमानो द्वि सङ्ख्यायते । अत्र भवतिक्रियाभ्यावृत्ति । दशमाषो टि द्विरावर्तते । दशार्थस्य पुन पुन पाठ आवृत्ति । पूर्ववदन्यत् । स्त्रियामबहोरिति ट । टिति टे स च । बसस्याश्रयलिंगत्वात् त्रिष्वपि लिंगेषु नेया । द्विदशा पुमांस । द्विदशा स्त्रिय । द्विदशानि बसानि । विंश-तिरित्यर्थ । एव त्रीन् वारान् दश त्रिदशा । चतुरो वारान् दश चतुर्दशाः । पञ्चदशा । इत्यादि ॥ उभयपदार्थप्रधानो यथा-द्विशब्दादौ । त्रिशब्दाज्जस् । द्वौ वा त्रयो वा इति विगृह्य सुजर्थे इत्यनेन वार्थे संशय विकल्पे वा बसो भवति । पूर्ववच्छेष । द्वित्राः स्त्रिय । द्वित्राणि बसानि । अत्र संशय्यमाना विकल्प्यमाना वा पूर्वोत्तरपदार्था इत्यर्थ । अन्यपदार्थप्रधानो यथा-सु धर्म इति उभयत्र सु । शोभनो धर्मो यस्येति विगृह्य-

४५१ । [1]एकार्थं । १ । ३ । ९० । एक समानोऽर्थोऽभिधेयमधिकरणमस्य तदेकार्थं समानाधिकरणमनेकं सुबन्तं भवति अन्यार्थेऽभिधेये । तत सुबुप् । गुणश्निम्बिते इति सुप-

---

१ । अस्य स्थाने नास्ति किमपि सूत्रं । परं इष्टविशेषणे बहुव्रीहौ । १ । ३ । १०१ । अनेन बहुव्रीहौ इष्टस्य पूर्वनिपातो ज्ञापयति व्यधिकरणेऽपि बहुव्रीहिर्भवतीति महावृत्तौ । अत्र तु अनेन समानाधिकरण । अन्यार्थेनेक बमि-अनेन व्यधिकरणत्वेन कण्ठेकाल इत्यादय सिध्यन्ति । एवं च इष्टस्य पूर्वनिपातविधायक शास्त्रं प्रत्याख्यातं ।

ङ्न्स्य पूर्वनिपात । स्वाङ्गाद्वेक्षिसक्थ्न इति वर्तमाने धर्माद् केव-
लादानीति बसान्तोऽन् । मस्येत्याधिकृत्य एरित्यस्र । सुधर्मा ।
सुधर्माणौ । सुधर्माण । इत्यादि सुचर्मन्शब्दवत् । एवमनन्त-
धर्मेत्यादय । दर्शनीया भार्या अस्य इति विगृह्य बस सुबुप् ।
पुबादीति वर्तमाने–

४५२ । [1]स्त्र्युक्तपुस्कादनूरेकार्थेऽङत्प्रियादौ
स्त्रिया । ४ । ३ । १८८ । उक्तपुम्कात् परो य स्त्रीत्य
ऊत्यवर्जितस्तद्वतशब्दः स्त्रिया वर्तमाने डङतप्रियादिवर्जिते
धानेकार्थे समानाधिकरणे पुवद् पुल्लिंगवद् भवति। इति दर्शनीया
शब्दस्य पुभाव । मो नपीति वर्तमाने—

४५३ । स्त्रीगोर्नीच । १ । १ । १२ । स्त्रीत्यान्तस्य
गोशब्दस्य च न्यग्भूतस्य मो भवति । इति भार्याशब्दस्य म ।
दर्शनीयभार्य । एव शोभनभार्य । चित्रा गावो यस्य स
चित्रगु । शबलगु । इत्यादि । प्राप्तमुदक य । ऊढो रथो येन ।
उपहृता बलिर्यस्यै । उद्धृत ओदनो यस्या । असिर्द्वितीयो यस्य ।
वीरा पुरुषा यस्मिन् । इति विगृह्य अवान्यार्थेषु बस । पूर्व-
वन्ब्लेष । प्राप्तोदको ग्राम । ऊढरथोऽनड्वान् । उपहृतबलि
र्यक्षी । उद्धृतोदना स्थाली । अत्र से कृते टाप् । असिद्वितीय
पुरुष । वीरपुरुषो ग्राम । अत्र शेषाद्वेति कप्सात । पकारो

---

१ । अस्मिन् सूत्रे पुबदित्यधिक । अग्रतु पुबादिति
कारसूत्र ।

न भवतीति विशेषार्थः । उच्चैर्मुखं यस्य । आरूढो [illegible] यम्
इति विगृह्य—

४५४ । व्हि[1] । १ । ३ । ९[2] । विगतं पूर्वं बसो भवति । उच्चैर्मुखः पुरुषः । [illegible] गौः । परवाहात् । कण्ठे काला यस्येति विगृह्य वैयधिकरण्येऽपि—

४५५ । [2]अपान्यार्थेऽनेक । १ । ३ । ८६ । [illegible] तदर्थनिमित्त अन्यपदार्थेऽनेकं सुबन्तं वा बसो भवति ।

४५६ । इपोऽकार । ४ । ३ । १५४ । अकारान्त [illegible] परस्य इपोऽलुप् भवति बो बसः । हारदुप् । कण्ठेकालः । उरसिलोमा । बसाकेवलाश्रितिनि वचनाद् विध दोऽपि बसो भवति । गत काला गौर्यस्य तत्र [illegible] गौवर [illegible] । एवं [illegible]सनसकमिव पुरुषः ॥ इति बसः ।

अथ द्वन्द्वः ।

द्वन्द्वो द्विप्रकार । इतरेतरयोगः समाहारश्चेति । तत्र प्रथग्भूतानामर्थानामेककालविषयाश्रयाभिसम्बन्धेनान्योन्यानतिक्रमलक्षणोऽवयवप्रधान इतरेतरयोग । स एव समुदायप्रधान समाहार । तद्यथा प्लक्षश्च न्यग्रोधश्चेति विगृह्य—

४५७ । चार्थे द्वन्द्वः । १ । ३ । ९६ । चकारोऽर्थेराश्रमिन्नर्थे वर्तमानमनेकं सुबन्तं द्वन्द्वसंज्ञो भवति । चत्वार-

---

१ । अस्य स्थाने वार्तिक ।

२ । अस्य स्थाने अन्यपदार्थेऽनेकं वा । १ । ३ । ८८ । इति सूत्र ।

श्चार्थाः । तत्र क्रमयौगपद्याभ्यामनियतानामर्थानामेकस्मिन् अध्यारोप समुच्चय । गामश्च पुरुष पशुमहरहर्नयमानो वैवस्वतो न तृप्यति मद्येनेव दुर्मदीति । प्रधानाप्रधानविवक्षायामन्वाचय भो पटो भिक्षामट यदि पश्यसि गा नयेति यथा । तयोश्चा-न्तरेण प्रयोगादसामर्थ्याच्च वृत्तिर्नास्तीति । इतरेतरयोगे द्वन्द्व । सुलुप् । द्वद्वे घिस्वेकमिति वर्तमाने—

४५८। अल्पाच्तर । १ । ३ । ११४ । द्वद्वे से अल्पाच्तर पदमेक पूर्व प्रयोक्तव्य । इति प्लक्षशब्दस्य पूर्व-निपात ।

४५९। द्वद्वे पुवल्लिंग । १ । ४ । ११६ । द्वद्वेऽव-यवप्रधानलक्षणे घोरिव लिंग भवति । इति पुलिंग । द्व्यर्थत्वाद् द्विवचन । प्लक्षन्यग्रोधौ । एव बहुत्वविवक्षाया बहुवचन। धव-खदिरपलाशा । समाहारविवक्षाया पाणी च पादौ चेति विगृह्य—

४६०। [1]प्राणितूर्यांगद्वद्व एकवत्तुल्य । १।४।९० । प्राण्यगाना तूर्यागाना च तुल्याना द्वद्व एकवद् भवति ।

४६१। [2]द्वद्वे घिस्वेक । १ । ३ । ११७ । द्वद्वे से घिसन्नुसश चैक प्रयोक्तव्य । इति पाणिशब्दस्य पूर्वप्रयोग ।

४६२। स नप् । १ । ४ । १०६ । स एकवद्भावो नपुसकलिंगो भवति। इति नपुसकलिंग । पाणिपाद । एव दन्तोष्ठ।

१ । अस्य स्थाने प्राणितूर्यसेनांगाना द्वद्व एकवत् ।१।४।७८ इति।
२ । अस्य स्थाने द्वद्व सु । १ । ३ । ९८ । इति सूत्र ।

न वर्तते विशेषार्थे । उच्चैर्मुखः नरः । नाभिर्दीर्घा यस्याः
इति विग्रहे –

४५४ । क्लि[1] । १ । ३ । ८१ । लिङ्गः पूर्वं वर्ति भवति । उच्चैर्मुखः पुरुषः । नीलशालिनी गौः । कण्ठेकालः । कण्ठे
काला यस्येति विग्रहे वैकल्पिकोऽपि —

४५५ । [2]सद्यान्यार्थेऽनेक । १ । ३ । ८६ । यतिनञ्युप
तत्पदैस्य अन्यपदार्थस्यानेकं सुबन्तं समासं वा भवति ।

४५६ । ईप्रोऽत्कलः । ४ । ३ । १४७ । अकारान्त
स्त्रीवाच्य पदस्य ईकारो भवति यो परतः । इत्यनुवृत्तौ ।
कण्ठेकालः । उरसिलोमा । मर्याकेश्नाभिरिति बहुव्रीहि
लोऽपि वर्तो भवति । यस्य काला गोधरा यस्य तत् ग्रिवा
सर्वोपरि द्रव्ये । एव कोद्रिमवङ्कमिव पुरुषः ॥ इति बस ।

अथ द्वन्द्व ।

द्वन्द्वो निरूप्यते । द्वन्द्वेतरयोः समाहारश्चेति । तत्र
परस्परभूतानामर्थानामेककाले विषयभिधानमितरेतरयोगः । तत्र
स्वरूपोऽवयवप्रधान इतरेतरयोगः । स एव समुदायप्रधान
समाहार । तद्यथा- प्लक्षश्च न्यग्रोधश्चेति विग्रहे—

४५७ । चार्थे द्वन्द्व । १ । ३ । ९६ । यत्रानेकस्यार्थं
गणितेऽर्थे वर्तमानमनेकं सुबन्तं द्वन्द्वसंज्ञो भवति । चकार-

---

१ । अस्य स्थाने धार्मिकं ।

२ । अस्य स्थाने अन्यपदार्थेऽनेक वै । ? । ३ । ८६ । इति सूत्र ।

दधिपय इत्येवमादि कृतद्वन्द्वो नैकवद्भवति ॥ पूर्ववच्छेष। दधिपयसी। दीक्षातपसी। श्राद्यवसाने।

इति द्वन्द्व ।

सुबन्तसमुदायेऽपि सविधिर्यथा— त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितजीवाजीवादिद्रव्यतत्त्वाधिगमसमर्थविज्ञानविशेषसमर्थ। त्रय काला गोचरा येषा ते त्रिकालगोचरा। इति त्रिपदो बस। न विद्यतेऽतो येषा ते अनता। इत्येषोऽपि बस। अनताश्च ते पर्यायाश्च ते अनतपर्याया। इति विशेषणयस। त्रिकालगोचराश्च ते अनतपर्यायाश्च ते त्रिकालगोचरानतपर्याया। इत्येषोऽपि यस। त्रिकालगोचरानतपर्यायैरुपचितानि त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितानि। इति साधन कृतेति पस। जीव आदिर्येषा तानि जीवादीनि। इति बस। तानि च तानि द्रव्याणि च तानि जीवादिद्रव्याणि। इति यस। त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितानि च तानि जीवादिद्रव्याणि च तानि त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्याणि। इति यस। त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्याणा तत्त्व त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्यतत्त्व। इति पस। त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्यतत्त्वस्याधिगम त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्यतत्त्वाधिगम। इति तास। त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्यतत्त्वाधिगमस्य समर्थ। त्रिकालगोचरानतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्यतत्त्वाधिगमसमर्थ। इत्येषोऽपि तास। विज्ञानमेव विशेष विज्ञानविशेष। इति यसः। त्रिकालगोच-

शङ्खपटहं । भेरीमृदङ्गं ॥ कुडं च बदरं चेति विगृह्य—

४३३ । अप्राणिजाते । १ । ४ । ६४ । प्राणिवर्जित द्रव्यजातिवाचिनां द्वन्द्वो एकवद्भवति । पूर्ववदन्यत् । कुडबदरं । धानाशष्कुलि ॥ बदराणि च आमलकानि चेति विगृह्य—

४३४ । [1]फलसेनांगक्षुद्रजीव बह्वर्थांशं ।१।४।६६। बहवोऽर्था अभिधेया येषां ते बह्वर्थाः । बह्वर्थाः अंशा यस्य सः । फलानां सेनांगानां क्षुद्रजीवानां बह्वर्थांशो द्वन्द्व एकवद्भवति । पूर्ववदन्यत् । बदरामलकं । एवं अश्वाश्च रथाश्च अश्वरथं । यूकाश्च रिक्षाश्च यूकारिक्षं ॥ प्लक्षाश्च न्यग्रोधाश्चेति विगृह्य—

४३५ । [2]वा तरुमृगतृणधान्यपक्षि । १।४।११० । तरुमृगतृणधान्यपक्षिवाचिनो ये बह्वर्थांशाः तेषां बह्वर्थांशानां द्वन्द्व एकवद्भवति वा । प्लक्षन्यग्रोधं । प्लक्षन्यग्रोधाः । धवखदिरं । धवखदिराः । एवं रुरुपृषतं । रुरुपृषताः । कुशकाशं । कुशकाशाः । व्रीहियवं । व्रीहियवाः । हंसचक्रवाकं । हंसचक्रवाकाः । बह्वर्थांशानामिति किं ? प्लक्षन्यग्रोधौ ॥ दधि च पयश्चेति विगृह्य—

४३६ । न दधिपयआदिः[3] । १ । ४ । १०३ ।

---

१ । अस्य स्थाने नास्ति सूत्रं परं वा तरुमृगेत्यादिसूत्रे वति व्यवस्थितविभाषात् कार्यसिद्धिः । २ । अस्य स्थाने वा तरुमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तरपाक्षिण । १ । ४ । ८८ । इति सूत्रं । ३ । अत्र वादीनीति पाठो महावृत्तौ ।

पानिकद्दाणम् ॥ ओजस् कृत । अम्भस् कृत । तमस् कृत । अञ्जस् कृत । इति स्थिते ओजआदिभ्य परस्याः करणे वा प्राप्ते । कृतम् । साधन कृतेति पत्न । सुप उपि प्राप्ते–

४७२ । ¹ओजस्सहोऽम्भस्तपोऽजसः ।४।३।१५१ । ओजआदिभ्य परस्य एकवचनस्य टालुग्भवति । ओजसाकृत । सहसाकृत । अंभसाकृत । तपसाकृत । अञ्जसाकृत । समौजस इत्येके । तेषां तमसाकृते ॥ पर पद । आत्मन् पद इति स्थिते–परात्मभ्यां "शब्दय" इत्यण् । परस्मै पद । आत्मने पद । इति विगृह्य– षष्ठ्यन्ततत्पुरुषादिभिरिति तादर्थ्ये षष्ठा । सुप उपि प्राप्ते लापिति वर्तमाने—

४७३ । ²ङेः परात्मनः ।४।३।१५६ । परात्मन् शब्दाभ्यां परस्य ङेरेकवचनस्य आलुग्भवति संज्ञा विषये । परस्मैपद । आत्मनेपद । एवं परस्मैभाषः । आत्मनेभाष । संज्ञायामिति किं ? पात्मिसि ॥ अरण्य तिलक । स्वम् सार । इति स्थिते अरण्यादेर्वाप् । तिलकादेर्वा । अरण्ये तिलका । स्वाचे सार इति निगृह्य—

४७४ । ण्यो ।१।३।३७। सुपिविषये इवत सुपतेर्न ष्मो भवति । तत्र सुप उपि प्राप्ते—

४७५ । ईपोऽद्भुत ।४।३।१५७। अकारांतात्

---

१ । अस्य स्थाने भाषा ओजस्सहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः ।४।३। १५२ । इति सूत्र । २ । अस्य स्थाने ङे ङौ परात्मनः ।४।३।१२६ । इति सूत्र ।

द्वंद्वोऽप्यनभिधानान्न भवति । स च देवदत्तश्चेति विगृह्य—

४६९ । त्यदादेः । १ । ३ । ९९ । त्यदादिनाऽन्येन च सह त्यदादेर्द्वंद्वे प्राप्ते त्यदादिरेक एव प्रयुज्यते । तौ । अयं च देवदत्तश्च इमौ । त्यदादीनां मिथो यद् यद् परं तद् तदेवैकं प्रयुज्यते । स च त्वं च युवां । त्वं च अहं च आवां ॥

इति सविधिसिद्धिः ।

—※—

अथानुब्विधिः ।

क्वचित् सविधौ सत्यपि सुप् श्रूयते । स किं साविधिरुत विधिर्वैत्यारेकोपजायते । तन्निवृत्त्यर्थं सुपोऽनुप् प्रकल्प्यते । स्तोक मुक्त । अल्प मुक्त । कृच्छ्र मुक्त । कतिपय मुक्त । दूर आगत । अंतिक आगत । इति स्थिते स्तोकादेः "स्तोकाल्पेत्यादिना का । दूरादेः "का चारादर्थे" इति का । मुक्तागताभ्यां [illegible] ।

४७० । [1]स्तोकारादर्थकृच्छ्रं क्तेन । १ । ३ । ३४ । स्तोकारादित्येवमर्था शब्दा, कांता कृच्छ्रशब्दश्च क्तांतेन सह समस्यते षसो भवति । इति षस । सुपो धुमृदोरिति सुप उपि प्राप्ते याबनुविल्यनुवर्तमाने—

४७१ । काया स्तोकादेः । ४ । ३ । १४८ । स्तोकादेः परस्या कायाः यौ परतोऽनुब्भवति । स्तोकान्मुक्त । अल्पान्मुक्त । कृच्छ्रान्मुक्त । कतिपयान्मुक्त । दूरादागत ।

---

1 । अस्य स्थाने स्तोकांतिकदूरार्थकृच्छ्रं क्तेन । १ । ३ । ३४ । इति सूत्रं ।

ईपो ऽनुप् भवति अकामे धौ परत । कण्ठेकाल । उरसिलोमा । एव बहेगडु । शिरसिशिखा ॥ अकाम इति किं ? मुखे कामो यस्य स मुखकाम । अमूर्द्धमस्तकादिति किं ? मूर्द्धशिख । मस्तकशिख ॥ हस्ते बद्ध इति विगृह्य ईपधौडादिभिरिति पस । हस्ते बधो यस्य इति वा बस । तत सुप उपि प्राप्ते—

४७६ । [1]बधे घञि वा । ४ । ३ । १६१ । अदन्तात् परस्या ईप घञन्ते बध्नातौ धौ परतो ऽनुब्भवति वा । हस्तेबध । हस्तबध । एव चक्रेबध । चक्रबध । घञीति किं ? हस्तबधन ॥ स्तम्बे रम । कर्णे जप इति स्थिते वागमिकेति नित्य पस । तत उपि प्राप्ते—

४८० । पे कृति बहुल । ४ । ३ । १६२ । अदन्तात् परस्या ईप पसे कृदन्ते धौ अनुब्भवति बहुल । तेन क्वचित् प्रवृत्ति । स्तम्बेरम । कर्णेजप । एव भस्मनिन्हुत । क्वचिन्नप्रवृत्ति । मद्रचर । ग्रामचर । क्वचिद्विभाषा । सरसिरुह । सरोरुह । क्वचिदन्यदेव । हृदय स्पृशति इति हृदस्पृक् । पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नासश्चाधे इति हृदयस्य हृदादेश । एव दिव स्पृशतीति दिविस्पृक् । इत्यर्थे ईप् । तदनुप् च । विधेर्विधान बहुधा समीक्ष्य चतुर्विध बाहुलक वदति । खे शेते इति खशय । खेशय । विले शेते इति

[1] । अन्य कार्ये प कृति बहुल । ४ । ३ । १३२ । [illegible] बहुलपदसामर्थ्यात् इत ।

हलताच्च मृद परस्या ईप सुविषये घौ अनुप् भवति। अरण्ये तिलक: । एव अरण्येमाषका । वनेहरिद्रा । त्वचिसार । एव दृषदिमाषका ॥ स्तूप शाण, दृषद् माषक इति स्थिते स्तूपादेरीप्। शाणादे ▯ । स्तूपे स्तूप शाणो दातव्य इत्यादि विगृह्य- खाविति प । सुबुपि प्राप्ते–

४७६। कारे ¹प्राचा हलि। ४। ३। १५८। प्रजाना रक्षार्थं राज्ञे धर्म्यं देय कर । अदन्तात् हलन्ताच्च मृद परस्या ईपोऽनुभवति हलादौ घौ परत प्राचा देशे कारविषये । स्तूपेशाण । दृषदिमाषका । एव मुकुटेकार्षापण । समिधिमाषक । ईप्साधनार्थयोवृत्तावतर्भाव । कार इति किं ? अभ्याहितपशु । प्राचा इति किं ? यूथपशु ॥ मध्ये गुरु । अन्ते गुरु । इति विगृह्य ईप्यौण्डादिभिरिति षस । मध्ये गुरुर्यस्य अन्ते गुरुर्यस्येति वा बस । सुप उपि प्राप्ते–

४७७। मध्यान्ताद् गुरौ। ४।३।१५६। मध्यान्ताभ्या परस्या ईपोऽनुप् भवति गुरौ घौ परे। मध्येगुरु । अन्तेगुरु ॥ कठे कालो यस्य। उरसि लोमानि यस्येति विगृह्य अवान्यार्थेऽनेकचमिति बस । तत सुप उपि प्राप्ते–

४७८। अकामेऽमूर्द्धमस्तकात्स्वागात् ।४।३।१६०। मूर्द्धमस्तकशब्दवर्जितात् स्वागवाचिनो मृदोऽद्धलतात् परस्या

१। अस्य स्थाने कारे प्राय । ४। ३। १२८। हलि। ४। ३। १२९। इति सूत्रद्वय।

ईपोऽनुप् भवति अकामे धौ परत । कण्ठेकाल । उरसिलोमा । एव वहेगडु । शिरसिशिखा ॥ अकाम इति किं ? मुखे कामो यस्य स मुखकाम । अमूर्द्धमस्तकादिति किं ? मूर्द्धशिख । मस्तकशिख ॥ हस्ते बद्ध इति विगृह्य-ईपछ्येडादिभिरिति षस । हस्ते बधो यस्य इति वा बस । तत सुप उपि प्राप्ते–

४७९ । [1]बधे घञि वा । ४ । ३ । १६१ । अद्धल-तात् परस्या ईप घजन्ते बध्नातौ धौ परतोऽनुब्भवति वा । हस्ते-बध । हस्तबध । एव चक्रेबध । चक्रबध । घञीति किं ? हस्तबधन ॥ स्तम्बे रम । कर्णे जप इति स्थिते वागमिकेति नित्य षस । तत उपि प्राप्ते–

४८० । षे कृति बहुल । ४ । ३ । १६२ । अद्धलन्तात् परस्या ईप षसे कृदन्ते धौ अनुब्भवति बहुल । तेन क्वचित् प्रवृत्ति । स्तम्बेरम । कर्णेजप । एव भस्मनिहुत । क्वचिन्न प्रवृत्ति । मद्रचर । ग्रामचर । क्वचिद्विभाषा । सरसिरुह । सरोरुह । क्वचिदन्यदेव । हृदय स्पृशति इति हृदस्पृक् । पद्द-न्नोमासृहृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकन्शकन्नुदन्नासञ्छसाये इति हृद-यस्य हृदादेश । एव दिव स्पृशतीति दिविस्पृक् । इवर्थे ईप् । तदनुप् च । विधेर्विधान बहुधा समीक्ष्य चतुर्विध बाहुलक वदति । खे शेते इति खशय । खेशय । बिले शेते इति

---

[1] । अस्य काय ष कृति बहुल । ४ । ३ । १३२ । अनयथ, बहुलपदसामर्थ्यात् एत ।

बिलशय । बिलेशय । वने वासि । वनवासि । ग्रामे वास ग्रामवास । इत्यत्रापि बाधकाभावादिति चेत् । तत सुबुपि प्राप्ते–

४८१ । [1]शयवासिवासेऽकालात् । ४ । ३ । १६७ । अकालवाचिन परस्या ईप शयवासिवास इत्येतेषु घुषु चानुप् भवति । अकालादिति किं ? पूर्वाह्णशय । अह्न इति किं ? गुहाशय । भूमिशय ॥ चौरस्य कुल । दासस्य भार्या । दास्या पतिरित्यत्रापि तासे कृते सुबुपि प्राप्ते–

४८२ । ताया शापे[2] । ४ । ३ । १७१ । शापे आक्रोशे गम्यमाने ताया घावनुप् भवति । आक्रोश क्षेपो निंदा । अन्यत्र चौरकुल । दासभार्या । दासिपति ॥ दास्या पुत्र दासिपुत्र । वृषल्या पुत्र वृषलिपुत्र । इत्यत्रापि तासे कृते सुबुपि प्राप्ते–

४८३ । पुत्रे वा । ४ । ३ । १७२ । पुत्रशब्दे घौ परत ताया वानुप् भवति शापे गम्यमाने । अन्यत्र दासिपुत्र । वृषलिपुत्र ॥ वाचो युक्ति । दिशो दण्ड । पश्यतो हर इत्यत्रापि तासे सति तत उपि प्राप्ते—

४८४ । [3]वाग्दिक्पश्यतो युक्तिदण्डहरे ।४।३।१७३। वागादिभ्य परस्या ताया यथासंख्य युक्त्यादिषु घुषु अनुप् भवति । होतु पुत्र । होतुरन्तेवासी । पितु पुत्र । पितुरन्ते

---

१ । अस्यापि कार्यं बाहुल्यात् । २ । अत्र 'आक्रोश' इति महावृत्तौ । ३ । अस्य स्थाने वार्तिकं ।

घासी । इत्यत्रापि तासे कृते उपि प्राप्ते—

४८५ । [1]ऋतो विद्यायोनिसंबंधात् । ६।३।१७६ ।
ऋकारान्ताना विद्याकृतात् योनिकृताच्च सबधात् प्रवर्तमानाना सबधन्यास्ताया सामर्थ्यात् विद्यायोनिकृतसबधनिमित्ते एव षाव लुप् भवति । अन्यत्र भर्तृगृह । भर्तृशिष्य ॥ होतु स्वसा । होतृष्वसा । दुहितु पतिः । दुहितृपतिः । इत्यत्रापि तासे उपि प्राप्ते—

४८६ । वा स्वसृपत्योः ।६।३। १७७ । विद्यायोनिसम्बन्धे प्रवर्तमानाना ऋकारान्ताना सबधिन्यास्ताया स्वसृपतिशब्दयोर्योनिसबधनिमित्तयोर्षी अलुग्भवति वा ॥ मातु स्वसा । पितु स्वसेत्यत्रापि उपि प्राप्ते-तेनैव विकल्पेनालुपि यदा उप् तदा—

४८७ । मातृपितु स्वसु । ५ । ४ । ६६ । मातृपितृभ्या परस्य स्वसृशब्दस्य षत्व भवति । इति षत्व । यदा तु अलुप् तदा मातुरिति विभाषया षत्व । मातृष्वसा । मातु ष्वसा । मातु स्वसा । पितृष्वसा । पितु ष्वसा । पितु स्वसा ॥ माता च पिता च इति विग्रह- द्वन्द्वे से सत्युपि च कृते—

४८८ । [2]ङान् द्वद्वे । ६ । ३ । १७८ । विद्यायोनिसबधात् प्रवर्तमानाना ऋकारान्ताना यो द्वद्वस्तस्मिन् पूर्वपदस्य ङा नादेशो भवति यौ । ङकारोऽत्यविधयर्थं । नकारो रतनिरासार्थं । मातापितरौ । एव होता च पोता च होतापोतारौ । नेष्टा च उद्गाता च नेष्टोद्गातारौ । होतापोतारौ च नेष्टोद्गातारौ च होता

१ । एकवचनमत्रमहासूत्रो । २ । अन्य स्थाने-आनङ् द्वद्व । ५ । ३ । १३८ । इति सूत्र ।

येष्ववतिष्ठते इति तस्य विशेषेभ्यस्तेभ्यो यथाविहितं त्यो भवति। कोऽसौ त्य । "त्य" पर 'ङुत' इत्यधिकृत्य—

४६४ । प्रागग्रोरण् । ३ । १ । ६२ । ग्रो प्राग् येऽर्था वक्ष्यन्ते तेषु त्य परो ङत्तसञ्ज्ञक अण्णित्यधिकृतो वेदितव्य । तेनोच्चार्यत्वात् अपत्यशब्दस्य निवृत्ति । णकार इत्सञ्ज्ञ ञ्णित्यच इति हृत्यस्वादेरिति विशेषणार्थ । कृद्धरसा इति मृरसञ्ज्ञा । सुपो भुमृदोरिति सुलुप् । यस्ये सदादिगुरिति गुसञ्ज्ञायां गो मूर्जैरवि-रताधिकृत्य ञ्णित्यच इत्यनुवर्तमाने–

४६५ । [1]हृत्यस्वादे । ५ । २ । ५ । गोरस्वादेरचो ह्रति ञ्णिति परत ऐप् भवति । स्वासन्न इत्युकारस्य औकार । स्वा दावधे इति यस्ये प्राप्ते-याच्चि भ इति भत्वात्-मम्येति ह्रतीति च मस्तुत्य–

४६६ । कद्रवोरोऽस्वयंभुव[2] । ४ । ४ । १४७ । कद्रु-शब्दस्य उवर्णान्तस्य च गोर्भस्य ओकारादेशो भवति इति परत स्वयम्भुशब्द वर्जयित्वा । इत्युकारस्यौकार । अवादेश । तत इत्यादि । औपगव । एव कापटव । स्त्रियामिनुटिद्ढाणञित्या दिना ङी भवति । औपगवी । स्त्रिविवक्षाया–

४६७ । पौत्रादि वृद्ध । ३ । १ । ११२ । परमप्रकृते रपत्यवतो यदपत्य पौत्रादि तत् वृद्धसञ्ज्ञ भवति । उपगोरपत्य

१ । अस्य स्थाने हृत्यचामादे । ५ । २ । ५ । इति सूत्र ।
२ । कद्रूशब्दस्याप्युवर्णान्तत्वेन सिद्धे पृथग्ग्रहण ढे क्षापवादार्थं । कद्रूशब्दश्च उश्च कद्रवौ तयो ।

वृद्धमित्येव विगृह्य पौत्राद्यपत्यमापरमप्रकृते पूर्वेषामपत्य भवतीति तत्सबधविवक्षायाभनतरादिभ्योऽपि त्य प्राप्त स आद्यान्मूलप्रकृतेरेवेति नियमान्निवर्तते । पुनरनेन त्यप्रसगे एक इत्यनेन नियम्यते तत उपगोरेव अणेव भवति। औपगव । एव कापटव । युवापत्यविवक्षाया–

४९८ । [1]सति वश्ये युवाऽस्त्री । ३ । १ । ११५ । वशे भवो वश्य पित्रादिरात्मन कारण । पौत्रादेर्यदपत्य चतुर्थादिक स्त्रीवर्जित सति जीवति वश्ये तद् युवसज्ञ भवति । उपगोरपत्य युवेति विगृह्य–

४९९ । ततो यूनि । ३ । १ ।११४। ततो वृद्धत्यान्तात् यून्यपत्ये विवक्षिते सत्याद्यात् वृद्धप्रकृतेरेक एव च त्यो भवति । त्ययुवापि नियम । ततो न परमानतरयुवप्रकृतेर्भवति । औपगवशब्दादकारान्तात् तस्यापत्यमिति प्रस्तुत्य—

५०० । [2]इञत । ३ । १ । ११६ । अकारान्तान्मृदस्तासमर्थात् अपत्येऽर्थे इञ् त्यो भवति । अणोपवाद । अकार ऐयर्थ । पूर्ववदन्यत् । औपगविर्युवा । दक्षस्यापत्यमिति पूर्ववदिञ् । एरित्यस्त । दाक्षि । स्त्रिया–

५०१ । [3]नुरनि । ३ । १ । ७५ । नृजातिवाचिन इत स्त्रिया ईर्भवति । दाक्षी । दक्षस्यापत्य वृद्धमिति वृद्धापत्यवि-

१ । अस्य स्थाने–जीवति तु वंश्ये युवाऽस्त्री ।३।१।८१। इति सूत्र।
२ । अस्य स्थाने–अदूवा्वादेरिञ् । ३ । १ । ८५ । ति
३ । अस्य स्थाने इतो मनुष्यजाते । ३।१।... । इति

वद्वाया पूर्ववद् प्रवृत्तिरनियमान्मूलप्रवृत्तेरेव दत्तशब्दादिनेव-भवति । दाक्षि । दत्तस्यापत्य युवेति यून्यपत्ये विवक्षिते ततो यूनीति नियमान्नडादिभ्य फण् इत्यधिकृत्य-

५०२ । यञिञो । ३ । १ । १३२ । यञताद्ञिताच्च वृद्धे वर्तमानाद्यून्यपत्ये फण् भवति । णकार ऐवर्थ ।

५०३ । फढ[1]खछघ आयनेयीनीयियः । ५ । १।२ । फढखछघ इत्येतेषा वर्णाना णिनिमित्तभूताना यथासख्य आयन् एय ईन् ईय् इय् इत्येते आदेशा भवति । इति फस्यायन् । एरित्य-ख । णत्व । दाक्षायण । गगस्यापत्यमिति विगृह्य पूर्ववदिञादि । गार्गि । गर्गस्यापत्य वृद्धमिति विगृह्य-

५०४ । गर्गादेर्यञ् । ३ । १ । १३६ । गर्गादिभ्यो वृद्धेऽपत्ये विवक्षिते यञ् भवति । पूर्ववच्छेष ॥ गार्ग्य । गार्ग्यौ । बहुषु बहुत्वस्त्रियामिति वर्तमाने-

५०५ । [2]यञञोऽगोपवनादे । १ । ४ । १५८ । यञतस्य इञतस्य च बहुत्वे गोत्रे वर्तमानस्य यन्त्यस्तस्यास्त्रियामुब्भवति गोपनादिभ्यो विहित वर्जयित्वा । गर्गा । स्त्रिया-

५०६ । यञोऽपावटात् । ३ । १ । १६ । यञतात् स्त्रिया वर्तमानात् ङीर्भवति न चेत् स यञ् पकारादवटशब्दाच्च परो भवति । इति ष ङ्यामिति ख ।

---

१ । अस्य स्थाने आयनयीनीयिय फढखछघा स्यादीना ।५ । १ । २ । इति । २ । अस्य स्थाने इञो बहुवच प्राच्यभरतेषु । १ । ४ । १३७ । न गोपवनादे । १ । ४ । १३८ । इति सूत्रद्वय ।

५०७ ॥ हलो हृतः । ४ । ४ । १५४ । हल परस्य इसबधिनो यकारस्य ख भवति ङ्या परत । गार्गी । गार्ग्यौ । गार्ग्य । इत्यादि ।

५०८ ॥ फट् । ३ । १ । २० । यत्रतामृद स्त्रिया वर्तमानात् फट् स्यो भवति । टकार स्त्रिया ङ्यर्थ । फस्यायन्, इत्यदिङ्ढाणञित्यादिना ङी, णत्व । गार्ग्यायणी । गार्ग्यायण्यौ । गार्ग्यायण्य । इत्यादि । युवापत्यनिवक्षाया–गर्गस्यापत्य युवेति विगृह्य "यञिञ"इति गार्ग्यशब्दात् फण् । पूर्ववत्स्रैप । गार्ग्यायण । कर्गापस्येव गधो यस्येति बसे–इवार्थस्य वृत्तान्तर्भावान्निशब्दस्याप्रयोग । "सुप्रयुत्सुरभेर्गुणे गधस्ये"इति वर्तमाने—

५०९ ॥ वोपमानात् । ४ । २ । १७० । उपमानवाचिन परस्य गधस्य वसे सात इकारादेशो भवति वा । तदा–कारीषगधेरपत्यमिति विगृह्य– तस्यापत्यमित्यण् । कारीषगध । एव कौमुदगन्ध । यदा न सातस्तदा–कारीषगधस्यापत्य "इञत इताञ् । कारीषगधि । एव–कौमुदगधि । स्त्रिया–

५१० ॥ ष्योऽक्षु रूपांत्ययोगोत्रेऽनार्षेऽणिञो । ३ । १ । ८४ । अक्षु मध्ये रूपात्यौ गोत्रेऽनार्षे विहितौ यावणिञौ तदतस्य वृद्धस्त्रिया वर्तमानस्य ष्य इत्ययमादेशो भवति । षकार "ष्यस्या ब्रऽदन्के मातरि"इति विशेषणार्थ । तत टाप् । कारीषगध्या । एव–कौमुदगध्या ॥ कुसुम्भेन रक्तमिति विगृह्य—

५११ ॥ तेन रक्त रागात् । ३ । २ । १ । रज्यतेऽनेन स राग । कुसुम्भादिद्रव्यविशेष । शुक्लस्य वर्णान्तरापादनमित्र रजार्थ । तेनेति भामभवात् रागवाचिनो रक्तमित्येतस्मिन्नर्थ य

रितः स्या भवति । इत्यण् । पूर्ववच्छेषः । कौसुम्भः पटः । कौसुम्भ वस्त्रं । कौसुम्भी शाटी । एवं—हारिद्र । हारिद्रि ॥ लाक्षया रक्तमिति विगृह्य—

५१२ ॥ लाक्षारोचनाट्ठण् । ३ । २ । ३ । लाक्षारोच नाभ्यां भासमर्थाभ्यां रक्तेऽर्थे ठण भवति । "इकुठ" इति ठस्येकादेश । ...। एवं—रौचनिक । शकलेन कर्दमेन वा रक्तम् इति विगृह्य—

५१३ ॥ शकलकर्दमाद्वा । ३ । २ । ४ । शकलकर्दम इत्येताभ्यां भासमर्थाभ्यां रक्तार्थे ठण वा भवति । पक्षेऽण् । पूर्ववत् ॥ शाकलिक, शाकल । एवं—कार्दमिक, कार्दम ॥ पुष्येण युक्ता पौर्णमासी इति विगृह्य—नेति वर्तमाने—

५१४ ॥ गुरूदयाद् भाद् युक्तोऽब्दः । ३ । २ । ५ । गुरूदयेनोपलक्षितेति यस्मिन् नक्षत्र तद्वाचिना भासमर्थात् युक्त इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित स्यो भवति योऽसौ युक्त स चेदब्द संवत्सरः स्यात् । इत्यण् । परि ... । "तद्धार्ये" इति पस्ल । पौष संवत्सर, पौष वर्षं । एवं—फाल्गुन संवत्सर, फाल्गुन वर्षं ॥ चन्द्रोपेतेन पुष्येण युक्त काल इति विगृह्य—

५१५ ॥ चन्द्रोपेतात्कालः । ३ । २ । ६ । यस्य नक्षत्रस्य क्षत्र चन्द्रः वर्तते नक्षत्रं चन्द्रोपेत । तद्वाचिना भासमर्थात् युक्त इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित स्यो भवति योऽसौ युक्त स चेत् कालो भवति । पूर्ववद्यत् । पौष काल, पौषोऽहोरात्र, पौषमह, पौषी रात्रि । एवं—माघ काल, माघोऽहोरात्र, माघमह, माघी रात्रि ॥ पौषी पौर्णमासी अस्य मासस्य इति विगृह्य—

५१६ ॥ **सास्य पौर्णमासीति त्वौ ३। २। २३** । सेति वासमर्यादस्येति तार्थे यथाविहित त्यो भवति यद् तद् वात सा चेत् पौर्णमासी । इतिशब्दो विवक्षार्थस्तेन मासेऽर्द्धमासे संवत्सरे संवत्सरपर्वणि वा त्य । त्यांतेन चेत्संज्ञा गम्यते । पूर्ववच्छेद । पौषो मास, पौषोऽर्द्धमास, पौष संवत्सर । एव-माघ ॥ अर्हन् देवताऽस्येति विगृहे-सास्येति वर्तमाने—

५१७ ॥ देवता । ३ । २ । २६ । सेति वाममर्यादस्येति तार्थे यथाविहित त्या भवति यद् तद् वात सा चेत् देवता भवति । पूर्ववदन्यत् । आर्हत । एव-जैन । ऐंद्र हवि ॥ अग्निश्च विष्णुश्च देवताऽस्येति विगृह्य द्वंद्वे ङानि च कृते देवतार्थेऽण् । "द्वसिंधुभगे द्वयो" इति वर्तमाने--

५१८ ॥ देवतानां ङानि ५ । २ । २६ । देवताना द्वयो पदयो ङानि विषये ऐव भवति । आग्नावैष्णव । एव-आग्निमारुत आग्निवारुण । "नैप्यविष्णिवद्रे" इति ङानीत्वयोर्निषेध । अग्नेंद्रौ देवतेऽस्येति विगृह्य—अण् ।

५१९ ॥ नेंद्रवरुणस्यात् । ५ । २ । २७ । अवर्णांतात देवतार्थात् परस्य इद्रशब्दस्य वरुणस्य चाचामादेरच ऐप् न भवति । आग्नेंद्र । एव-ऐंद्रावरुण । निर्लिंगेष्वपि योज्य ॥ महेंद्रो देवतास्येति विग्रहे-

५२० ॥ महेन्द्राद् घाण च । ३ । २ । ३१ । महेन्द्रशब्दादेवतार्थे घ अण् इत्येतौ त्यौ भवत चकाराच्छश्च । घस्य इय्, छस्य ईय् । महेंद्रिय । माहेंद्र । महेंद्रीय ॥ को देवताऽस्येति विग्रहे-

५२१ ॥ कसोमाट्ट्यण् । ३ । २ । ३२ । कसोमाभ्या दे

ममाऽर्थे ष्यण् ओ भवति । टकारो ङ्यर्थः। णकार ऐवर्थ । ष त्वात्सरत्यादेष् । काय हवि । एव—सौम्य । स्त्रियां टित्वान्ङी । कायी दिक् । सौमी । "हलो ढः" इति यस्य ॥ वृकाणां समूह इति विग्रहे—

५२२ ॥ तस्य समूहः ३ । २ । ३८ । तस्येति तासमर्थात् समूह इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । इत्यण् । पूर्ववच्छेष । वार्क । एव-काक । बार्हस्पत्य । वानस्पत्य । "यमदित्यदित्यादित्य पतिन्योण्योऽणपवादे चास्वे"इति ण्य । आग्नेय —कल्यग्नेर्दीणिति ढण्, एय् । हस्तिना समूह इति विग्रहे—

५२३ ॥ हस्तिकवच्यचित्ताच्च ठण् । ३ । २ । ५३ । हस्तिन् कवचिन् शब्दाभ्यां अचित्तवाचिभ्य केदारशब्दाच्च तस्य समूह इत्यस्मिन् विषये ठण् भवति । ठस्य इक् । भस्याऽनोऽल । "ङिति टे" इतीति च वर्तमाने—

५२४ ॥ नः ४ । ४ । १४२ । नकारांतस्य गोर्भस्य टे ख भवति ढति परत । हास्तिक । एन—कवचिनां समूह कावचिक । अचित्तेभ्य —अपूपानां समूह —आपूपिक । शाष्कुलिक । केदाराणां समूह —कैदारिक ।

५२५ ॥ धेनोरनञः ३ । २ । ४४ । धेनुशब्दात् समूहेऽर्थे ठण् भवति न चेत्स धेनुशब्दो नञः परो भवति ।

५२६ ॥ दोर्भिसुसुगतभदकस्माच्चैक ५ । २ । ६३ । दोस्शब्दात् इसुस् इत्येतस्मात् उगंताच्च शब्दात् अकस्माद् शब्दवर्जितात् तकारांताच्च परस्य ठस्य ककारादेशो भवति ॥ धेनुक । अनञ इति किं ? अधेनव ॥ निमित्त वेत्तीति विगृह्य—

५२७ ॥ तद् वेत्त्यधीते । ३ । २ । ७२ । तदिति द्वि समर्थात् वेत्तीत्यस्मिन् अधीते इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । इत्यण् । नैमित्त । एव–मौहूर्त । व्याकरण वेत्तीति विगृह्य–तेनैगाणि–आदैरेपि प्राप्ते–

५२८ ॥ पदे स्व ऐयौव् । ५ । २ । ९ । पदे परतो ऽचामादेरच स्थाने निष्पन्नयोर्यकारवकारयोरैय् औव् इत्येतावादेशौ भवतो इति ञ्णिति परत । वैयाकरण । एव–सौवागम । सैद्धांत । छान्दस ॥ उदुम्बरा अस्मिन् देशे सतीति विगृह्य–

५२९ ॥ सोऽत्रास्तीति देश खौ ३ । २ । ८४ । स इति प्रासमर्थात् अत्रेत्यर्थे यथाविहित त्यो भवति, योऽसौ वात स चेदस्ति, य ईपानिर्दिष्ट स चेद्देश, समुदायेन चेत्सञ्ज्ञा गम्यते । औदुंबर राष्ट्र । एव–वाल्वज, पार्वत ॥ कुशाम्बेन निर्वृत्तेति विगृह्य–

५३० ॥ तेन निर्वृत्तः ३ । २ । ८५ । तेनेति भा समर्थात् निर्वृत्त इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति देश खौ । इत्यण् । कौशाम्बी नगरी । ककदेन निर्वृत्ता काकदी । मकंदेन निर्वृत्ता माकदी । सगरै सागर ॥ अर्जुनानो निवास इति विगृह्य–

५३१ ॥ तस्य निवासादूरभवौ ३ । २ । ८६ । तस्येति तासमर्थान्निवास इत्यस्मिन् अदूरभव इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । इत्यण् । आर्जुनाव नगर । उदिष्टस्य ... औदिष्ट । सकलाया निवास साकल नगर । अदूरे ...

तत्र-वराणसाया अदूरभवा वाराणसी नगरी । विदिशाया अदूरभव वैदिश नगर ॥ चक्षुषा गृह्यते इति विगृह्य-

५३२ ॥ शेषे । ३ । २ । ९९ । अपत्यादिभ्यश्चतुरर्थी-न्तेभ्योऽन्य शेष । तस्मिन् शेषेऽर्थे निर्दिष्टे यथाविहित प्यो भवति । इत्यण् । चाक्षुष रूप । एव-श्रावण शब्द, रासना रस, दार्शन, स्पार्शन च द्रव्य, दृषदि पिष्टा दार्षदा सक्तव ॥ सर्वस्मिन् लोके जात इतो भवो वाति विगृहे---

५३३ । लोकसर्वलोकात्मादिभ्यष्ठञ् ३ । २ । १६८ । लोकसर्वात्मादिभ्यश्च शेष ठञ् भवति । ठस्य इक् ।

५३४ ॥ अनुशतिकादीनां ५ । २ । १४ । अनुशतिक इत्येवमादीना गूनामवयवयो पूर्वोत्तरपदयोरचामादेरच ऐभवति इति णिति परत । सार्वलौकिक । पारलौकिक । ऐहलौकिक ॥ आत्म न्यधीति विगृहे-सुबर्थे हसे "अन" इत्य सात । "न" इति टेः स्व इते-अध्यात्म भव-आध्यात्मिक । एव--आधिदैविक । आधिभौतिक ॥ समाने भव इति विगृह्य—

५३५ ॥ समानाचदादेश्च ३ । २ । १६९ । ठञ् । पूर्व वद्रूपत् । सामानिक । एव सामानग्रामिक । एव-सामानदेशिक ॥ स्रुघ्ने जात इति विगृह्य—

५३६ । तत्र जातः ३ । ३ । १ । तत्रेति ईप्समर्थात् जात इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितमणादयस्त्या भवति । स्वजन्मन्यन-पेक्षितपरव्यापार कर्तृभूतो जात । प्राग् स्रुघ्ने जात-स्रौघ्न । एव माथुर ॥ उत्से जात ।

५३७ । उत्सादेश्चाञ् । ३ । १ । ९७ । औत्स । एव औदवाह ॥ राष्ट्रे जात —

५३८ ॥ राष्ट्रदूरोत्तराद् घेत्याहञ् ३ । २ । १०० । राष्ट्र दूर उत्तर इत्येतेभ्यो यथाऽसंख्य घ एय आहञ् इत्येते स्या भवति । इति घस्तस्य इयू–राष्ट्रिय । एय–दूरे जात.–दूरेय । उत्तरास्मिन् जात —औत्तराह ॥ शुभ्रे कृत लब्ध क्रीत सभूतो वेति विगृह्य—तत्रेति वर्तमान—

५३९ ॥ कृतलब्धक्रीतसंभूता ३ । ३ । १७ । तत्रेति इदमसमर्थात् कृतादिष्वर्थेषु यथाविहितमणादयस्ता भवति । स्वभाव निष्पत्तावपेक्षितपरव्यापार कर्मभूतो भाव कृत, सामान्येन प्राप्त लब्ध, मूल्येन सप्राप्त क्रीत, सभूति सभावना, अवक्लृप्त तत् क्रियाकर्तृभूत संभूत । पूर्ववदणादय । श्रौम्र, औत्स, रा-ष्ट्रिय, दूरेय, औत्तराह ॥ कत्रौ जात इति विग्रहे–

५४० ॥ कत्र्यादेः । ३ । २ । १०४ । एभ्यो ढकञ् स्याच्छेषे । ढस्य एयू—कात्रेयक । एय–नद्यादेढण्–नादेय ॥ श्रुघ्न भव इति विगृह्य—तत्रेति वर्तमाने—

५४१ ॥ भवः । ३ । ३ । ३१ । तत्रेतीदमसमर्थात् भव इ-त्यस्मिन्नर्थे यथाविहितमणादयस्ता भवति । सत्तार्थो भवार्थ । पूर्वव च्छेष । श्रौम्र, औत्स, राष्ट्रिय, कात्रेयक, नादेय ॥ दिशि भव इति विगृह्य—

५४२ ॥ दिगादेर्य ३ । ३ । ३२ । दिगित्येवमादिभ्य ईदृमसर्थेभ्य शेषे भवार्थे यो भवति । दिश्य । एव वर्गे भव वर्ग्य ।

– ५४३ ॥ दहाँगाव् । ३ । ३ । ३३ । दहान्यनभ्य स्समर्थेभ्य शेषे भवार्थे या भवति । अणादेरपवाद । कठ भव

ण्ठ्य । एव—औष्ठ्य, दत्य, पार्ण्य, पर्व ॥ अतरंगारे भव इति विगृह्य–हादिति वर्तमाने–

५४४ ॥ अत पूर्वाद्दट् ३ । ३ । ४० । हसादत शब्द-पूरात् भवार्थे ठञ् भवति । अगारस्याँत अतरगार। "पारेमध्येऽत स्तया 'इति हम । पूर्ववदन्यत् । आंतरगारिक । एव-आतर्गेहिक, आत पुरिक ॥ श्रुघ्नादागत इति विगृह्य–

५४५ ॥ तत आगत । ३ । ३ । ५६ । तत इति कास मर्थात् आगत इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । शेष पूर्ववत् । श्रौघ्न, राष्ट्रिय, नादेय ॥ शुल्कशालाया आगतमिति विगृह्य–ठणिसि वर्तमाने–

५४६ ॥ आयस्थानात् । ३ । ३ । ६० । स्वामिग्राह्यो भाग आयस्तस्योत्पत्तिस्थानवाचिन कासमर्थात् आगतेऽर्थे ठण् भवति । पूर्ववच्छेप । शौल्कशालिक । एव-आपणिक । आकरिक । गौल्मिक ॥ श्रुघ्नो निवासोऽस्येति विगृह्य–

५४७ ॥ सोऽस्य निवासः । ३ । ३ । ७४ । स इति वासमर्थात् निवास इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । श्रौघ्न । राष्ट्रिय । नादेय । भद्रबाहुणा प्रोक्तमिति विगृह्य–

५४८ ॥ तेन प्रोक्त । ३ । ३ । ८५ । तेनेति भासमर्थात् प्रोक्तमित्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । प्रकर्षेण व्याख्यातम ध्यापित वा प्रोक्त । भाद्रबाहवाण्युत्तराध्ययनानि ॥ पाणिनिना प्रोक्तमिति विगृह्य—

५४९ ॥ दोश्छ । ३ । २ । १२५ । दुसङ्काच्छैषिकेऽर्थे छो भवति । छस्य ईय । को दु

५५० ॥ यस्याद्वाधेन्दु । १ । १ । ८३ । यस्य शब्-स्याचां मध्ये आदिरजैप् भवति स दुसंज्ञो भवति । इत्यादिना विहित । पूर्ववच्छेत्र । पाणिनीय । पूज्यपादीय । पाणिनीय ये स्यधीते येति विगृह्य—"तेदूत्यधीते" इत्यण् । प्रोक्तादित्युप् । पाणिनीय छात्र । एव—पूज्यपादीयश्छात्र ॥ समतभद्रेण कृतमिति विगृह्य—

५५१ ॥ कृते ग्रथे । ३ । ३ । ९९ । तेनेति भासमर्थात् कृते ग्रथेऽर्थे यथाविहितं त्यो भवति । सामन्तभद्र वार्त्तिक । वाररुचानि वाक्यानि ॥ उपगोरिदमिति विगृह्य—

५५२ ॥ तस्य स्व । ३ । ३ । १०२ । तस्येति तास-मर्थात् स्वमिति द्वितीये सवधिनि यथाविहितमणादयस्त्या भवति । पूर्ववच्छय । औपगव । एव—कापटव । औत्स । गाग । वार्हस्पत्य । राष्ट्रिय । कात्रेयक । नादेय ॥ भस्मनो विकार इति विगृह्य—

५५३ ॥ तस्य विकारः । ३ । ३ । १२३ । तस्येति तासमर्थात् विकार इत्यस्मिन् अर्थे यथाविहितमणादयो भवति । तस्येति वर्तमाने पुनस्तस्यग्रहण शेष इत्यस्य निवृत्यर्थं । "न" इति टेस्र प्राप्त "अन" इति प्रतिषिद्ध । भास्मन । एव—मार्त्तिक ॥ अक्षैर्दीव्यतीति विग्रहे—प्राग्वाहणिति वर्तमाने—

५५४ ॥ तेन दीव्यत्खनज्जयज्जित । ३ । ३ । १५३ । तेनेति भासमर्थात् दीव्यति खनति जयति जिते चार्थे ठण् भवति । आक्षिक । एव—शालाकिक । अभ्रया खनति आभ्रिक । एव कौद्दालिक । पाशकैर्जयति जितो वा पाशकिक ।

मकारान्ताद्वर्णात् मकारोपधाद्वर्णोपधात् झयन्ताच्च परस्य मतोर्मकारस्य वो भवति यवादीन् वर्जयित्वा । किंवान् । गुणवान् । शालावान् । चर्मवान् । अहवान् । विद्युत्वान् । इति करणं विवक्षार्थं । तेन-

भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने ।
संसर्गेऽस्तिविवक्षायां प्रायो मत्वादयो मताः ॥

भूमा प्राचुर्यं तस्मिन् भूम्नि-गोमान् । निन्दायां-ककुदावर्ती । प्रशंसायां-शीलवती । नित्ययोगे-क्षीरिणो वृक्षाः । अतिशायने-उदरिणी कन्या । संसर्गे-दण्डी । छत्री । भूमादिदर्शनं प्रायिकं । सत्तामात्रेऽप्ययं दृश्यते । व्याघ्रवान् पर्वतः । रूपरसगन्धवर्णवत् पुद्गलः । वागस्यास्त्यस्मिन् वेति विग्रहः—

६०० ॥ वाचो ग्मिन् । ४ । १ । ४८ । वाच् इत्येतस्मात् मत्वर्थे ग्मिन् भवति । अत्र गकार इत् । गकारादित्वात् ... य इति सूत्रेण पूर्वस्य अनुनासिकादेशो न भवति । गकारो नासिकयानिवृत्त्यर्थः । वाग्मी । वाग्मिनौ ।

६०१ ॥ क्षिप्यालाटौ । ४ । १ । ४९ । वाच् इत्येतस्मात् मत्वर्थे क्षेपे गम्यमाने आल आट इत्येतौ त्यौ भवतः । वाचालः । वाचाटः । यः फल्गु भाषते स एव क्षिप्यते ॥ माया अस्यास्त्यस्मिन्निति वा विग्रहः-

६०२ ॥ मायाऽऽमयामेधास्रक्तपोऽसो विन् । ४ । १ । ७४ । माया आमया मेधा स्रज् तपस् इत्येतेभ्योऽसन्तेभ्यश्च मत्वर्थे विन् त्यो भवति । मायावी । आमयावी । अत एव निपातनाद्दीर्घः । मेधावी । स्रग्वी । तपस्वी । यशस्वी । वर्चस्वी । ... । ... भवति ।

पक्षे तु मतु । मायावान् । आमयावान् । मेधावान् । स्रग्वान् । ताप-स —ज्योत्स्नादित्वादण् । यशस्वान् । यशस्वती । सरस्वती ॥ नौर-स्यास्त्यस्मिन्निति वा निगृह्य--

६०३ ॥ नौशिखादिभ्यां ठेनौ । ४ । १ । ७५ । नावादिभ्यश्शिखादिभ्यश्च यथासंख्यं मत्वर्थे ठ इन् इत्येतौ स्यां वा भवत । पूर्ववच्चेप । नाविक । नौमान् । कुमारिक । कुमारीमान् । एव शिखी । शिखावान् । माली । मालावान् ।

६०४ ॥ अतोऽनेकाच । ४ । १ । ७६ । अकारान्ता दनेकाचो मृदो मत्वर्थे वा ठेनौ स्यौ भवत । दतोऽस्यास्तीति दतिक । दती । दतवान् । छत्रिक । छत्री । छत्रवान् ॥ अत पर प्रायश स्वार्थिकास्तया । तत्र विशेषण प्रकृतेर्विज्ञायते । तच्च स्थेन द्योत्यत ।

६०५ ॥ किंस्त्रिबहोरद्व्यादिवैपुल्यात् । ४ । १ । १०८ । किमशब्दात् त्रिसज्ञकात् द्व्यादिवर्जितात् बहुश दा-द्वैपुल्यवाचिना वक्ष्यमाणास्त्या भवति । इत्ययमधिकार "त सुप" इत्यत प्राग् वदितव्य इति वर्तमाने

६०६ ॥ कायास्तस् । ४ । १ । ११३ । किमादि भ्य कातेभ्यस्तस् भवति । कस्मादिति निगृह्य—तस् । पूर्ववैष्य सुप उप् । "ते सुप" इति सुप्संज्ञाया पुंवस्त्वदादिकार्ये । कुस्तमादिति कादेश । कुत । एव-सवस्मात्-सर्वत । विश्वत । यत । तत । अस्मात्-इत । इदम इंगिति इशादेश । एतस्माद् अत ।

६०७ ॥ अश ४ । १ । ११२ । एतदोऽशिन्यादेश स्यात् । शकार सर्वादेशाथ । बहुभ्य -बहुत । तमादागिति पुमात्र स्त्रिया-मध्यर रूप । तमायनस्य विभान सुप उप् ॥

६०८ ॥ ईपत्र । ४ । १ । ११६ । किमादिभ्यो ऽह्रादिवर्जितादीबतात् त्र इत्यय त्यो भवति । सर्वस्मिन् सर्वत्र । यत्र । तत्र । बहुषु बह्वीषु वा बहुत्र ॥

६०९ ॥ किमोऽथ । ४ । १ । ११७ । किम्शब्दा दीबतात् अथ् इत्यय त्यो भवति त्रथ । कस्मिन् क । कुत्र ॥

६१० ॥ इदमो हः । ४ । १ । ११८ । इदम्शब्दा दीबतात् ह इत्यय त्यो भवति । अस्मिन् इह । त्रापवादोऽय ।

६११ ॥ भवत्त्वायुष्मद्दीर्घायुर्देवानांप्रियैकार्थाच्च । ४ । १ । ११९ । भवत् आयुष्मद् दीर्घायुस् देवानांप्रिय इत्येतत्समानाधिकरणात् किंतिनबहोरह्नादिवैपुल्यात् सुम्मात्रातात् त्रत्यो भवति तश्च । स भवान् । तत्र भवान् । ततो भवान् । स आयुष्मान्, तत्रायुष्मान्, तत आयुष्मान् । स दीर्घायु , तत्र दीर्घायु , ततो दीर्घायु । स देवानांप्रिय , तत्र देवानांप्रिय , ततो देवानांप्रिय, । एवमुत्तरत्रापि योज्य । सर्वविभक्तीषु नेय ॥

६१२ ॥ कालेऽनद्यतने र्हि । ४ । १ । १२० । किमादेरीबतादनद्यतने काले यथासमत्र वर्तमानात् र्हित्यो भवति । कस्मिन् अनद्यतने काले कर्हि । यर्हि । तर्हि । काले इति किं ? कस्मिन्नद्यतने भोजने—कुत्र । यत्र । अनद्यतने इति किं ? कस्मिन् काले-कदा । यदा ॥

६१३ ॥ इदम । ४ । १ । १२१ । काले वर्तमाना दीबतात् इदमो र्हित्यो भवति । अस्मिन् काले एतर्हि ।

६१४ ॥ एतेतौ र्थोः । ४ । १ । ११० । रेफादौ थकारा दौ च त्ये परे इदम, एतेतावेतौ भवत ॥

६१५ ॥ अधुना । ४ । १ । १२२ । काले वर्तमानादी वतात् इदम अधुना त्यो भवति । अस्मिन् काले -अधुना । इदम इश् । एरिति ख ।

६१६ ॥ दानीं । ४ । १ । १२३ । काले वर्तमानादिदम ईवतात् दानीमित्ययं त्यो भवति । अस्मिन् काले इदानीं ।

६१७ ॥ तद' । ४ । १ । १२४ । तच्छब्दात काले वर्तमानादीबतात् दानीमित्यय त्यो भवति । तस्मिन् काले तदानीं ।

६१८ ॥ यत्किंतत्सर्वैकान्याद्दा । ४ । १ । १२५ । यत् किम् तत् सर्व एक अन्य इत्येतेभ्य काले वर्तमानेभ्य ईबतेभ्यो दात्यो भवति । यस्मिन् काले यदा । कदा । तदा । सर्वदा । एकदा । अन्यदा । काले इति किं [2] यत्र । क्व । तत्र ।

६१९ ॥ सदासद्य । ४ । १ । १२६ । सदा सद्यस् इत्येतौ शब्दौ निपात्येते । सर्वशब्दादीबतात् काले वर्तमानात् दात्यो निपात्य सभावश्च । सर्वस्मिन् काले सदा । सद्य इति समानशब्दाद् द्यस्य सभावश्च, समाने काले सद्य । समानेऽहनि इति वा सद्य ।

६२० ॥ प्रकारे था । ४ । १ । १३१ । यथाविहित सुप्सेबध । सामान्यस्य भेदाभेदातरानुवृत्त प्रकार । तत्र वर्तमानात् किमादेरद्व्यादिवैपुल्याद् यथासभव सुबंतात् थात्यो भवति । सर्वेण प्रकारेण सर्वथा । यथा । तथा ॥

६२१ ॥ कथमित्थ । ४ । १ । १३२ ।
मिति किमिदम्यामेतदध प्रकारे थमिति त्यो निपात्यते

प्रकारेण कथ । अनेन, एतेन च प्रकारेण इत्थं । एतेतौ थौरिति इदमेतदास्थकारादानिदादेशो भवति ॥

६२२ ॥ स्योर्विधार्थे धा । ४ । १ । १४८ । स्यिस झकाच्छब्दाद् विधार्थे प्रकारे धात्यो भवति । एकेन प्रकारेण एकधा । द्विधा । त्रिधा । चतुर्धा । पचधा । बहुधा ॥

६२३ ॥ याप्ये पाश । ४ । १ । १५४ । याप्यतेऽपनीयतेऽस्माद् गुणा इति याप्यो निंद्यस्तस्मिन् अर्थे वर्तमानान्मृद स्वार्थे पाश इत्यय त्यो भवति । याप्यो वैयाकरणो वयाकरणपाश । तार्किकपाश ॥

६२४ ॥ तम प्रकृष्टे मिङश्च । ४ । १ । १६० । मिङन्तान्मृदश्च प्रकृष्ट प्रकर्षवत्यर्थे वर्तमानात् स्वार्थे तम इत्यय त्यो भवति । सर्वे इमे पचत्ययमेषा प्रकृष्ट पचतीति तम ।

६२५ ॥ इयेनुर्मिङ्किंशादामद्रव्ये । ४ । ७ । १८ । शिसझकादेकारातात् मिङ किमृशब्दाश्च परो यो कस्तमतरौ तदन्तात् आमित्ययं स्वो भवति न चेत्स द्रव्ये वर्तते । इति आम् । पचतितमा देवदत्त । आमतस्य झित्वात्सोरुए । एव—पचतस्तमा । पचतितमा ॥ सर्वे इमे शुक्ला अयमेषा प्रकृष्ट शुक्ल शुक्लतम । आढ्यतम । साधकतम ॥

६२६ ॥ द्विविभज्ये तर । ४ । १ । १६१ । द्वयो रथयोस्तद्गुणयोर्मध्ये य प्रकृष्टस्तस्मिन् विभज्ये विभक्तव्ये च प्रकृष्टेऽर्थे वर्तमानान्मिङन्तात् मृदश्च तरस्त्यो भवति । तमोऽपवाद । द्वाविमौ पचत ,अयमनयो प्रकृष्ट पचति पचतितरां । पठतितरा । अधीतेतरा । [illegible] । द्वाविमौ पटू । अयमनयो प्रकृष्ट —पटुतर । पाचकतर ।

निभज्ये मिढ -साकाश्यकेभ्य पाटलिपुत्रका पचतितरा, पचतेतरा । मृद -साकाश्यकेभ्य पाटलिपुत्रका आढ्यतरा , अभिरूपतरा । न-द्व इमे पटव अयमेषा प्रकृष्ट पटु , द्वाविमौ पट अयमनया प्रकृष्ट पटुरिति च निगृह्य-पूर्वेण सूत्रद्वयेन विहितयो --

६२७ ॥ गुणाङ्गाद्वेष्ठेयसू । ४ । १ । १६३ । गुणाङ्ग-मप्रधान यस्य तस्माद् गुणाङ्गाद् गुणमभिधाय द्रव्ये वर्तमानाच्छब्दात् परयोस्तमतरयो स्थाने यथासख्य इष्ठ ईयसु इत्यतावादेशौ भवत । तुरिष्ठेयस्सु''टेरिति टिव। उकार उगित्कार्यार्थ । पटिष्ठ । पटीयान । भविष्ठ । भवीयान् ॥

६२८॥ प्रशस्यस्य श्रः। ४। १ । १६४ । प्रशस्यशब्दस्य श्र इत्ययमादेशो भवति इष्ठेयसो परत । सर्वेषामय प्रशस्य श्रेष्ठ । अयमनयोरस्माद् वा प्रशस्य --श्रेयान् ॥

६२९ ॥ प्रशस्ते रूपः । ४ । १ । १७० । मिङन्तात्मृ दश्च प्रशस्तेऽर्थे वर्तमानात् रूप इत्यय त्यो भवति । प्रशस्त प-चति पचतिरूप । पचतोरूप। पचतिरूप। प्रशस्तो वैयाकरण , वैया-करणरूप । पडितरूप ।--दर्शनीयरूपेति तसादित्वात् पुभाव ।

६३० ॥ आसिद्धेऽज्ञादेर्देश्यदेशीयकल्पा ।४। १। १७१ मिङन्तात् ङ्याम्मृदश्च ज्ञाद्यतर्जितात् आसिद्धेऽर्थे वर्तमानात् स्वार्थे देश्य देशीय कल्प इत्येते त्या भवति । आसिद्धसमीपत्समास पचति पचतिदेश्य। पचतिदेशीय । पचतिकल्प। आसिद्ध पटु पटुदेश्य पटुदेशीय । पटुकल्प ।

६३१ ॥ मिङ्स्त्रेरक् प्राग्टेः । ४ । १ । १७६ । मिङतस्य स्त्रिसञ्ज्ञकस्य च टे प्राग् अगित्यय त्यो भवति

प्रकारेण कथ । अनेन, एतेन च प्रकारेण इथ । एतेतौ थोरिति इदमेतदाभ्यामाराद्रथिदादेशो भवति ॥

६२२ ॥ स्योर्विधार्थे धा । ४ । १ । १४८ । स्यस शकात्क्रम्दाद् विधार्थे प्रकारे धात्यो भवति । एकेन प्रकारेण एकधा । द्विधा । त्रिधा । चतुर्धा । पञ्चधा । बहुधा ॥

६२३ ॥ याप्ये पाश' । ४ । १ । १५४ । याप्यतेऽपनीयतेऽस्माद् गुणा इति याप्यो निंद्यस्तस्मिन् अर्थे वर्तमानान्मृद स्वार्थे, पाश इत्यय त्यो भवति । याप्या वैयाकरणो वैयाकरणपाश' । तार्किकपाश ॥

६२४ ॥ तम प्रकृष्टे मिङश्च । ४ । १ । १६० । मिङन्तान्मृदश्च प्रकृष्ट प्रकर्षवत्यर्थे वर्तमानात् स्वार्थे तम इत्यय, त्यो भवति । सर्वे इमे पचन्त्ययमेषा प्रकृष्ट पचतीति तम ।

६२५ ॥ इयेन्मिङ्किमादामद्रव्ये । ४ । २ । १८ । इसशब्दादेकारान्तात् मिङ किमशब्दाच परो यो इसतमतरौ तदन्तात् आमित्यय त्यो भवति न चेत्स द्रव्ये वर्तते । इति आम् । पचतितमा देवदत्त । आमतस्य शित्वात्सोऽप् । एव-पचतस्तमा । पचतितमा ॥ सर्वे इमे शुक्ला अयमेषा प्रकृष्ट शुक्ल शुक्लतम । आढ्यतम । साधकतम ॥

६२६ ॥ द्विविभज्ये तर' । ४ । १ । १६१ । द्वयो रर्थयोस्तद्गुणयोर्मध्ये य प्रकृष्टस्तस्मिन् विभज्ये विभक्तव्ये च प्रकृष्टेऽर्थे वर्तमानान्मिङन्तात् मृदश्च तरत्यो भवति । तमोऽपवाद । द्वाविमौ पचत, अयमनयो प्रकृष्ट पचति पचतितरां । पठतितरा । अधीतेतरा । पूर्ववदाम् । द्वाविमौ पटू । अयमनयो प्रकृष्ट-पटुतर । पाचकतर ।

कापवाद । कुत्सितमज्ञातमल्पं वा पचति पचतकि । पचतक । पचतकि । सर्वक । सर्वकौ । सर्वके । विश्वक । विश्वकौ । विश्वक । अमुकः । अमुकौ । अमुके । असुका । "यासुक" इत्यकाऽकारस्य पक्षे उकारो निपात्यते । साकोऽपि किम कादेश इति क का किमित्यादि ।

६३२ ॥ किंयत्तदन्याद् द्वयोर्निर्धार्ये डतर । ४ । १ । १९९ । किं यत् तत् अन्य इत्येतेभ्यो द्वयोर्निर्धार्ये वर्तमानेभ्य डतर इत्ययं त्यो भवति । समुदायादेकदेशस्य पृथक् निष्कृस्य धारणं निर्धारणं । का भवतो कठ कतरो भवतो कठ पटु कर्ता देवदत्तो वा । एवं—यतर । ततर । अन्यतर । स आगच्छतु ॥

६३३ ॥ वैकात् । ४ । १ । २०० । एकशब्दाद् द्वयोरेकस्मिन् निर्धार्ये वर्तमानात् डतरत्यो वा भवति । एको भवतो कठ एकतरो भवतो कठ । पटु कर्ता वा । वावचनादगपि । एकक ॥

६३४ ॥ बहूनां प्रश्ने डतमश्च । ४ । १ । २०१ । किमादेर्बहूनां मध्ये निर्धार्ये वर्तमानात् प्रश्नविषये डतमो भवति डतरश्च वा । बहुष्वासीनेषु कश्चित् कंचित् पृच्छति—को भवतां मध्ये कठ कतम कतरो वा भवतां कठ । एवं—यतम, यतरो वा । ततम, ततरो वा । अन्यतम अन्यतरो वा भवतां कठ स आगच्छतु ॥

६३५ ॥ एकात् । ४ । १ । २०२ । एकशब्दात् बहूनामेकस्मिन्निर्धारणे वर्तमानात् डतमो भवति । एकतमो भवतां

कठ । पटुर्गता वा । बावचनादगपि । एकक । महाधिकाराद्वान्यमपि एक' ॥

६३६ ॥ प्रकारोक्तौ जातीयः । ४ । २ । १० ।
प्रकारोक्तौ वर्तमानात् मृदो जातीयस्त्यो भवति । पटु प्रकार पटुजातीय' । मृदुजातीय । तज्जातीय । यज्जातीयः । नानाभूत प्रकारोऽस्य नानाजातीय । एजजातीय । यथाजातीय । तथाजातीय ।

६३७ ॥ स्येर्व्वारे कृत्वम् । ४ । २ । २१ ।
क्ष्यर्थस्यायौगपद्येन वृत्तिस्तत्कालो वारस्तस्मिन्नर्थे वर्तमानात् स्यिसङ्काभृद स्वार्थे कृत्वसित्यय त्यो भवति । पञ्च वारान् भुक्ते पचकृत्व । पटूकृत्व । शतकृत्व । सहस्रकृत्व । बहुकृत्व । यावत्कृत्व ।

६३८ ॥ चतुस्त्रिद्वेः सुच् । ४ । ३ । २१ । चतुर् त्रि द्वि इत्येतेभ्य स्यिसङ्कभ्यो वारे वर्तमानेभ्य सुच् इत्यय त्यो भवति कृत्वसोऽपवाद । चतुरो वारान् भुक्ते चतुर्भुंक्ते । त्रिर्भुंक्ते । द्विर्भुक्त । कृत्वस्सुजतस्य क्षित्वात्सुपा क्षेरित्युप् ॥

६३९ ॥ भेषजादिभ्यष्ठ्यण् । ४ । २ । २८ ।
भेषज इत्येवमादिभ्य स्वार्थे ष्यण् त्यो वा भवति । भिषज्यतीति भेषज । भिषज कड्ड्वादिगतत्वात् यचावचि ससखे च निपातनादत एव एप् । भेषजमेव भैषज्य । अनतमरानस । इतिहेत्येव ऐतिह्य । इतिहेति निसघात उपदेशपरंपराया वतते । चत्वार एव वर्णा चातुर्वर्ण्य । चातुराश्रम्य । त्रैकाल्य । शीलमेव शैत्रौपमाचार्यस्य । कर्मणोऽणिति वर्तते ।

६४० ॥ प्रज्ञादिभ्य' । ४ । २ । ५२ । प्रज्ञ इत्येवमादि-

भ्य स्वार्थे अण् भवति । प्रजानातीति प्रज्ञ । प्रज्ञ एव प्राज्ञ । प्राज्ञी कन्या । प्रज्ञाश्रद्धार्चावृत्तेर्णे " इति मत्वथाण्णादस्य स्त्रिया विशेष । णे त्वे प्रज्ञा अस्या अस्तीति प्राज्ञा कन्या इति भवति । एव वणिगेव वाणिज । मन एव मानस ।

६४१ ॥ वर्णात् कार । ४ । २ । ९६ । वर्णवाचिनो मृद कारस्यो भवति स्वार्थे । ल एव लकार । ककार । हकार । बहुलमित्यनुवर्तमानात् क्वचिन्न भवति । अभिनिष्ठानो विसर्जनीय इति । क्वचिद्विभाषा स्यात्कार , स्याच्छब्द । एवकार , एवशब्द । क्व चिद्यदेव रादिक रेफ । रकार इति साधु ।

६४२ ॥ देवादिभ्यस्त्रेरीभ्यः । ४ । २ । ८२ । इवतेभ्य ईवतेभ्यश्च देवादिभ्य स्वार्थे त्रात्या भवति । देवेस्तुहि । देवत्रा स्तुहि । देवत्रा गच्छति । मनुष्यत्रा गच्छति । देवेषु वसति देवत्रा वसति । मनुष्यत्रा वसति ॥ इत्यादिसर्वो ह्यद्विधिर्महोदधेराधिगतव्य । इति प्रक्रियावतारे ह्यद्विधिनाम चतुर्थ ॥

अथ मिङधिकार ।

। अथ भवामीत्येवमादिकस्य सामान्याकारेण लोके प्रसिद्धेरनुत्पादविगमात्मकत्वान्नित्यतामवलम्बमानस्या व्याख्यानाय विशेषाकारेण करणसन्निपातोपनीतोत्पादविगमात्मकत्वादनित्यतामादधानस्योत्पत्तये च प्रकृत्यादिप्रक्रियावतारो व्यवहाररूपार्थकालकारकसप्रतिपत्तये व्याख्येय । तत्र प्रकृत्यर्थानन्यादितरथा प्रवृत्ते प्रकृतिरेव तावद् व्याख्यायते । प्रथम क्रियत इति प्रकृति । सा द्विधा, सकर्मकेतरभेदेन । त्रिधा मन्दा भवनद्भेदेन । सप्तधा विकरणभेदेन । दशधा गणभेदेन । तत्र—भू सत्तायां । भ इत्येषा प्रकृति सत्तायामर्थे

यतत । इत्युक्तार्थत्वात् सत्ताशब्दस्य निवृत्ति । लोके प्रयोगार्हत्वाद् असत्यामित्सञ्ज्ञायामृकारस्यावस्थान ।

६४३ ॥ भूवादयो धु । १ । २ । १ । भू इत्येवमादयो ॥ इत्येवप्रकारा पाठताऽर्थतश्च परिच्छिन्नात्मनो धुसञ्ज्ञका भवति ॥ इति धुसञ्ज्ञा । यद्यप्येव क्रियावचनस्य धुत्र सत्ता च द्रव्यधर्म परिस्पदरूपो न भवति । तथापि प्रसिद्धक्रियावाचिषु पचत्यादिष्विवात्रापि कालत्रयाभिव्यक्तिदर्शन । वृक्षादिनामशब्देष्वनुपलभ्यमान क्रियारूप बुद्ध्युत्पत्तिनिमित्त भवतीति धुसञ्ज्ञा सता सत्ता क्रियाव्यपदेशमर्हतीत्यविरोध । धोत्स्य पर " इत्यनुवृत्तौ त्रिषु कालेषु त्रिषु साधनेषु च यथासभव तव्यादिषु प्राप्तेषु वक्तुर्विवक्षापूर्विका शब्दप्रवृत्ति साध्यानुरूपसाधनोपादानस्य साध्यत्वात् लोकवदिति भवामीत्यादिकस्य निष्पादने य एव योग्यास्त्यास्त एवोपादीयत वर्तमाने काल विवक्षिते ल्डित्यधिकृत्य—

६४४ ॥ सति । २ । २ । ११८ । सति वर्तमानकाले या क्रिया तद्वाचकाद् धो परो ल्ट् भवति । स च वर्तमानकालो द्विविध । परमार्थरूपो व्यवहाररूपश्चेति । तत्र अणोरणन्तरव्यतिक्रमणसमयविभागरूप परमार्थरूप । आरभात् प्रभृत्या उपरमाद् व्यवहाररूप । टकार "टिट्टेरे" इति विशेषणार्थ । अकारो "धिटो लटो वा" इति विशेषणार्थ । कृत् कर्तरीत्यनुवर्तमाने—

६४५ ॥ ल. कर्मणि च भावे च धे । २ । ४ । ९७ । सकर्मकेभ्यो धुभ्य कर्मणि कर्तरि च लकारा भवति, धिसञ्ज्ञकेभ्यो भावे च कर्तरि च लकारा भवति । का धि

६४६ ॥ अकर्मको धि । १ । २ । २ । अविद्यमानकर्मकोऽविवक्षितकर्मको वा यो धु स धिसञ्ज्ञको भवति ।

तत्र निरक्षान' कर्मणि लकारस्तस्य कृत्वात् मूलनीयां स्वादि प्राप्त । स्न दारोडिति इट्, गागयारित्यप् च । एवमतेषु विधेषु प्राप्तेषु अनवकाशत्वात्।।

६४७ ॥ लो । २ । ४ । ६४ । विशेषकाननुबधानुसृत्य सामान्यस्य लकारमात्रस्य स्थाने वक्ष्यमाणा आदेशा भवति । इत्यधिकृत्य-

६४८ ॥ मिप्वस्मस्सिप्थस्थतिप्तस्झीड्वहिमहिथासाथाध्वतातांझङ् । २ । ४ । ६५ । मिप् वस् मस् सिप् थस् थ, तिप् तस् झि, इट् वहि महि, थास् आथां ध्वं, त आतां झङ् इत्येते आदेशा भवति । इत्यनियमेन मिडां प्रसगे नियम क्रियते ।

६४९ ॥ ङदितो द । १ । २ । ६ । ङकारेत एकारतश्च धो परस्य लकारस्य स्थाने द एव भवति ।

६५० ॥ द्यौ । १ । २ । ७ । भावे कर्मणि च द एव भवति । एव प्रकृत्यर्थनियमे कृत मिडामनियमात् पुनरस्य विशेषण प्राप्ताविदमुच्यते ।

६५१ ॥ म । १ । २ । ८९ । यत्र म च दश्च प्राप्नोति तत्र ममेव भवति । किं म ?

६५२ ॥ लो मं ॥ १ । २ । १७७ । लस्य स्थाने विधीयमाना आदेशा मसज्ञका भवति । लो म, ङदान द इति चानुवर्तमाने-

६५३ ॥ मिङस्त्रिशोऽस्मद्युष्मदन्या । १ । २ । १७९ । मसज्ञकस्य दसज्ञकस्य च मिङस्त्रीणि त्रीणि वचनानि यथासख्य अस्मद् युष्मद् अन्य इत्येव सज्ञकानि भवति । मिप् वस् मस् इत्य

स्मद् । सिप् थस् थ इति युष्मद् । तिप् तस् झि इत्यन्य । दस्य
छस्यपि-इट् वहि महि इत्यस्मद् । थास् आथा ध्व इति युष्मद् । त
आताम् झङ् इत्यन्यः ।

६५४ ॥ एको द्विर्बहुश्चैकशः । १ । २ । १८३ ।
तेषा अस्मद्युष्मदन्यसञ्ज्ञकाना त्रिकाणामेकैक एको द्विर्बहुरित्येव सञ्ज्ञो
भवति । मिविस्येक । वमिति द्वि । मसिति बहु । एव शेषाणामपि
योज्य । तेषा सकरेण प्राप्तौ सत्या नियम क्रियते ।

६५५ ॥ साधने स्वार्थे । १ । २ । १८० । तेऽस्म-
दादय एकादयश्च स्वार्थे साधने भवति । अस्मत्पदस्यार्थे साधने
अस्मत्त्रिक भवति । युष्मत्पदस्यार्थे साधने युष्मत्त्रिक भवति । अ-
न्यस्यान्यस्य पदस्यार्थे साधन अन्यत्त्रिक भवति । तथा एकत्व-
विशिष्टेऽर्थे साधने एको मिप् भवति । एवमितरत्रापि योज्य ।
पकारा इत्सञ्ज्ञा गे पीति विशेषणार्थः । यस्ये तदादि गुरिति
पूर्वस्य गुसञ्ज्ञा ।

६५६ ॥ मिङ्शिद् ग । २ । ४ । ९४ । धोर्विहितो
मो मिङ् शित्च स गसञ्ज्ञो भवति । इति परस्य गसञ्ज्ञा । गागयोरि-
त्येष प्राप्त, " लेट " इति वर्तमाने—सन्धोऽथस्य मिडाँति प्रति-
षिद्ध । ग यगिति वर्तमाने—

६५७ ॥ कर्तरि शप् । २ । १ । ८१ । कर्तृवाचिनि गे
परतो धो परत शब्रित्यय स्यो भवति ।

६५८ ॥ ईप्सितेत्यासन्न प्राक्परयोः । १ । १ । ६९ ।
ईत्यर्थो यत्र निर्दिश्यते तत्र पूर्वस्यासन्नस्य कार्य भवति । कार्यो यत्र
निर्दिश्यते तत्र परस्यासन्नस्य कार्य भवति । इति पमपरयो स्थाने

निर्ज्ञाते अनरकाशत्वादीपृनिर्देशस्य पूर्वस्य स्थाने प्राप्ते त्य पर एवेति नियमात् पूर्वपरयोर्मध्ये विकरणत्वात् भवति। शकारो मिङ्शिद ,, इति विशेषणार्थ । पकारो गेऽपीति विशेषणार्थ । तस्मिन् पूर्वस्य यणादेश प्राप्त । बाधित्वा त उवादेश प्राप्त । तमपि बाधित्वा परत्वादेप् प्राप्त । येन नाप्राप्तिस्तद्बाधनमिति यणमेव पुनरप्यनङादौ सावकाशमेप बाधित्वा उवादेश एव प्राप्त । मध्येऽपवादा पूर्वान् विधीन् बाधते नोत्तरानिति यणमेवोवादेशो बाधते न पुनरेप। अत मिदेरविति वर्तमाने-गागयोरित्येप् एक स्थाने भवति। स्वासत्त इत्युकारस्यौकार । अवादेश । गोरिति "सुम्भ्रोऽधस्य मिङि" इति च प्रत्युत्य—

६५९ ॥ यञ्यतो दी॰ । ५ । २ । १०५। यजादौ मिङि परतो गोरकारान्तस्य दीर्घभवति। गोरिति वर्तमाने—

६६० ॥ झोऽन्तः । ५ । १ । ३ । झ इत्येतस्य गोर्निमित्तभूतस्य त्यावयवस्य अत इत्ययमादेशो भवति । स चानजतादेश । नकारस्यानुस्वारपरस्वत्वे "एप्यत "इति अकारस्य परस्वत्व। सुम्मिङन्त पदमिति मिङतस्य पदसज्ञाया पूर्ववद् रुत्वविसर्जनीयौ। भवामि। भवाव । भवाम । भवति । भवथ । भवथ । भवति । भवत । भवति। यथैव हेकादिशब्दप्रयोगे सत्यसति चैकादयो भवति । तथा अस्मदादिशब्दप्रयोगे सत्यसति चास्मदादय । तेन-केवलोऽपि प्रयोगस्तैस्सह च भवति। यथा-अह भवामि। आवा भवाव । वय भवाम । त्व भवसि। युवा भवथ । यूय भवथ । स भवति । तौ भवत । ते भवनि। यत्र चास्मदादिपद प्रयोक्तु शक्यते नत्रास्मदाद्या नाप्यर। यथा भवान भवनि। भवनो भवत । भवन्तो भ

वति । अत्र हि युष्मच्छब्दपर्यायस्य भवच्छब्दस्य प्रयोगे युष्मच्छब्दस्य प्रयोक्तुमशक्यत्वात् सिप्थस्था न भवति ।

६६१ ॥ पूर्वः सहोक्तौ । १ । २ । १८१ । युगपद्वचनेऽस्मदादीनां पदापेक्षया यः पूर्वः स भवति । स च त्वं च भवथ । त्वं चाहं च भवाव । स च त्वं च अहं च भवाम । एवं नित्यं मप्राप्तेऽर्थविशेषणादौ निर्धार्यते । तत्रार्थविशेषाभिव्यक्तये "गेर्दोर्थित् कार्यं तदन्तरगमिति धुर्मिना युज्यते पश्चात् साधनवाचिना लेनेति कर्मव्यतिहाराभिव्यक्त्यर्थमतिरित्यय गिर्धो प्राक् प्रयुज्यते । अतिनिशिष्टा क्रिया निर्दिशिनष्टि इति विरत्यय च गि । ताभ्यां सुप । हेरित्युप् । यणादेशः । व्यतिभू इत्यत पूर्ववल्लट् । तस्य "ङैदितो द" इत्यधिकृत्य—

६६२ ॥ कर्तरि ये । १ । २ । ८ । आर्थे वर्तमानात् धो परस्य कर्तरि विहितस्य लस्य स्थाने दो भवति । क पुन आर्थ ।

६६३ ॥ कर्मव्यतिहारे ञ । २ । ३ । ८९ । कर्मव्यतिहारेऽर्थे ञस्यो भवति । इति विहित । तत्र शब्दे कार्यस्यासम्भवात् अर्थे कार्यं विज्ञास्यते । इति आर्थ कर्मव्यतिहार कृतस्य प्रतिकरण प्रहस्य प्रतिग्रहणं हरणस्य प्रतिहरणमित्यर्थ । को द ?

६६४ ॥ इडान द. । १ । २ । १७८ । इङिति प्रत्याहार आन इति स्वरूपग्रहण । तौ दसंज्ञौ भवत । इति । इट् वहि महि, थास् आथां ध्व, त आतां झङ्, इत्येते आदेशा भवति पूर्ववन्मस्मदाद्येकत्वादिनियम । टकार "स्तन्ञ्जोट" इति विशेषणार्थ । ङकार प्रत्याहारार्थ ।

६६५ ॥ टिदेरे । ५ । ४ । ६६ । नितो ऽकारस्य

ऐधेथां । ऐधध्व । ऐधत । ऐधेतां । ऐधत ॥ अपच । अपचाव । अपचाम । अपच । अपचत । अपचत । अपचत् । अपचतां । अपचन् ।, अपचे । अपचावहि । अपचामहि । अपचथा । अपचेथा । अपचध्व । अपचत । अपचतां । अपचत । तेभ्य एव धुभ्य —

६७६ ॥ विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थने लिङ् । २ । ३ । १६२ । विधिर्नियोग । अज्ञातज्ञापनमित्येके । निमन्त्रण नियोगत कर्तव्य । क्रियासाभिमुख्यकरणमित्यक । आमन्त्रण यत्कामचारत कर्तव्य । कर्तव्यष्वनुज्ञापनमित्येके । अधीष्ट सत्कारपूर्विका व्यापारणा । सम्प्रश्न सम्प्रधारणा बुभुत्सानदन । प्रार्थना याञ्जा । एतेषु त्यार्थनिर्णयणेषु धातोर्लिङ भवति । ङकारो ङित सत्वमिति विशेषणार्थ । इकार "ल सीयुट्" इति विशेषणार्थ । पूर्ववल्लस्य मिबादय । ङित सखमित्यादिकार्य शवेबवादेशाश्च । ल सीयुडिति प्राप्ते—

६७७ ॥ ट्यासुण्मे । २ । ४ । ८६ । मविषये लिङादेशाना ड्यासुडागमो भवति । टकारो देशविधर्थ । उकार उच्चारणार्थ । ङकारो ङित्कार्यार्थ ।

६७८ झेर्जुस् । २ । ४ । ९० । लिङादेशस्य झेर्जुसादेशो भवति ॥ जकारो जुसीति विशेषणार्थ । "रद्भ्यो गे" इत्यधिकृत्य—

६७९ ॥ लिङोऽन्त्यसस्त । ५ । १ । १६३ । मविषये लिङोऽन्त्यस्य सकारस्य ख भवति । इति ड्यासुट सख ।

६८० ॥ अतो येय् । ५ । १ । १६४ । गोरकारांतात् परस्य या इत्यस्य इयादेशो भवति । वलादौ "व्यां रा वल्का,,

इति यत्व, ग्रादेए । पूर्वतन्नीति । भवेय । भवेव । भवेम । भवे । भवेतं । भवेत । भवेत् । भवेतां । भवेयु ॥ दविघौ—

६८१ ॥ लेः सीयुट् । २ । ४ । ८५ । लिङादेशाना सीयुडागमो भवति । पूर्ववदितो निर्देश ।

६८२ ॥ रन्नञ्झेट: । २ । ४ । ८८ । लिङादेशयो झ इट् इत्येतयो यथासख्य रन् अत् इत्येतावादेशो भवत । तकारस्तपरार्थ । शबलवादेशश्च । थलादौ सीयुटा यलमेए च । व्यतिभवेय । व्यतिभवेवहि । व्यतिभवेमहि । व्यतिभवेथा । व्यतिभवेयाथा । व्यतिभवेध्व । व्यतिभवेत । व्यतिभवेयाता । व्यतिभवेरन् ॥ एधेय । एधेवहि । एधेमहि । एधेथा । एधयाथां । एधेध्व । एधेत । एधेयातां, एधेरन् । पचेय । पचेव । पचेम । पचेः । पचेत । पचेत । पचेत् । पचेता । पचयु । पचेय । पचवहि । पचेमहि । पचेथा । पचेयाथा पचेध्व । पचेत । पचेयाता । पचरन् । तेभ्य एव धुभ्यो विधिनिमन्त्रणेत्यादीनधिकृत्य—

६८३ ॥ लोट् । २ । ३ । १६१ । सार्वविशेषणेषु विध्यादिषु धोर्लोट भवति । टकारष्टित्कार्यार्थ । ओकारो लोटो लङ्वदिति विशेषणार्थ । तस्य मिवादय । लोटो लङ्वदित्यतिदेशो वित सखमित्यादिकार्य । एमें" इति त्व प्राप्त—अनवकाशत्वात्—

६८४ ॥ एरुः । २ । ४ । ७९ । लोडादेशस्य इकारस्य उकारादेशो भवति । मेर्निरिति निरादश ।

६८५ ॥ सेर्हिर्ङित् । २ । ४ । ७६ । लोडादेशस्य सेर्हिरादेशो भवति स च ङित् भवति ।

६८६ ॥ टावन्नाद ॥ २ । ४ । ८० । लोडादेशस्या

चि कषि घ परतो घोरादेरेकाचो द्वे रूप भवत । इति द्वित्व–

६९५ ॥ पूर्वश्च । ४ । ३ । ११ । तयोर्द्विरुक्तयोर्य पूर्व स धसज्ञो भवति । घसेत्यधिकृत्य–

६९६ ॥ प्रः ५ । २ । १८२ । घस्य प्रादेशो भवति । इति घस्य प्र ।

६९७ ॥ कुहोश्चुः ५ । २ । १८७ । घसमधिन कवर्गस्य हकारस्य च चवर्गो भवति । इति हकारस्यासन्नो झकार । झपो जश्,, इति जकार । "ध" इति घसज्ञायां—

६९८ ॥ यादत् ५ । १ । ४ । इत्यादादेशोभवत्यतापवाद । "होर्गे व " । इत्युवादेशापवादो वकार । जुहोमि । जुहुव । जुहुम । जुहोषि । जुहुथ । जुहुथ । जुहोति । जुहुत । जुहति । व्यतिजुह्वे । व्यतिजुहुवहे । व्यतिजुहुमहे । व्यतिजुहुषे । व्यतिजुह्वाथे । व्यतिजुहुध्वे । व्यतिजुहुते । व्यतिजुह्वाते । व्यतिजुह्वते ॥ ओहाङ् गतौ ॥ ततो लडादय "घस्य,, उचीति च वतमाने–दाबुदाद्दित्यादिः ।

६९९ ॥ भृञ्हाङ्माङामि । ५ । २ । १९८ । भृञ् हाङ् माङ् इत्येतेषामुचि घसेरकारादेशो भवति । "गेऽत क्ङिति" वर्तमाने—

७०० ॥ यश्नोरात । ४ । ४ । १०९ । धसज्ञकस्य श्ना इत्येतस्याकारस्य ख भवति क्ङिति गे परत । उत्तरत्र हलीति वचनात् इहाचि सप्रत्यय । अभोरित्युत्तरत्र वर्जनात् हल्यपि भुसज्ञकानां ख ।

७०१ ॥ हल्यभोरीः । ४ । ४ । ११० । भुसज्ञकवर्जितस्य धस्य श्ना इत्येतस्य चाकारस्य इकारादेशो भवति हलादौ क्ङिति परत, , जिहे , जिहीवहे ' जिहीमहे ' जिहीषे , जिहीथे '

जिहीध्वे । जिहीते । जिहाते । जिहते ॥ डुधाञ् धारणे च । डुञा वितौ । अतो लडादय । शप उचि द्वित्वादि । झशो जशिति जस्त्वे, धत्नारात इत्यात्व। एकाचो वशो भष् झष् स्थ्वोरित्यधिकृत्य -

७०२ ॥ धः । ८ । ३ । ७४ । झषतस्य दधातेर्वशा भष् भवति झलि परत । इति दस्य भष्भाव । दधामि । दध्व । दध्म । दधासि । धत्थ । धत्थ । दधाति । धत्त । दधति । दधे । दध्वहे । दध्महे । धत्स । दधाथे । धध्वे । धत्ते । दधाते । दधते ॥ लङि झेर्जुसित्यधिकृत्य–

७०३ ॥ यविस्से. । २ । ४ । ९१ । यसङ्काद् विद सेथ परस्य झेर्जुसादेशो भवति ।

७०४ ॥ जुसि । ५ । २ । ९० । जुसि परत इगतस्य गोरैम्भवति । इत्येप् । अजुहव । अजुहुव । अजुहुम । अजुहो । अजुहुत । अजुहुत । अजुहोत् । अजुहुता । अजुहवु । व्यत्यजुहि । व्यत्यजुहुवहि । व्यत्यजुहुमहि । व्यत्यजुहुथा । व्यत्यजुह्वाथा । व्यत्यजुहुध्व । व्यत्यजुहुत । व्यत्यजुह्वातां व्यत्यजुह्वत ॥ अजिहि । अजिहीवहि । अजिहीमहि । अजिहीथा । अजिहाथा । अजिहीध्व । अजिहीत । अजिहातां । अजिहत ॥ अदध । अदध्व । अदध्म । अदधा । अधत्त । अधत्त । अदधात् । अधत्ता । अदधु । अदधि । अदध्वहि । अदध्महि । अधत्था । अदधाथां । अधद्‌ध्व । अधत्त । अदधातां । अदधत ॥ लिङि—जुहुयां । जुहुयाव । जुहुयाम । जुहुया । जुहुयात । जुहुयात । जुहुयात् । जुहुयाता । जुहुयु । उस्यपदे" इत्याकारस्य पररूपत्व । व्यतिजुहीय । व्यतिजुहीवहि । व्यतिजुहीमहि । व्यतिजुहीथा । व्यतिजुहीयाथा। व्यतिजुहीध्व । व्यतिजुहीतव्यतिजुहीयातां।

७१५ ॥ रुद्भ्योऽट् चादोट् । ५ । २ । १०४ ।

रुदादिभ्यो जक्षपर्यन्तेभ्य केवले हलि पिति गे परत अडागमो भवति ईट् च । अदे' पुनरडेव भवति । इत्यदेरट् । टकारो देश विपर्यय । लुङ्लङ्लृङ् इत्यट् । अटयैत्यैए । आद, आद् । आद्म । आद । आत्त । आत्त । आदत् । आत्तां । आदन् ॥ व्यत्यादि । व्यत्याद्वहि । व्यत्याद्महि । व्यत्यात्था । व्यत्यादाथां । व्यत्याद्ध्व । व्यत्यात्त । व्यत्यादाता । व्यत्यादत । अशयि । अशेवहि । अशेमहि । अशेथा । अशयाथां । अशेध्व । अशेत । अशयातां । अशेरत ॥ अब्रुव । अब्रूव । अब्रूम । अब्रवी । अब्रूत । अब्रूत । अब्रवीत् । अब्रूतां । अब्रुवन् ॥ अब्रवि । अब्रूवहि । अब्रूमहि । अब्रूथा । अब्रुवाथां । अब्रूध्व । अब्रूत । अब्रुवाता अब्रुवत । लिङि–अद्या । अद्याव । अद्याम । अद्या । अद्यात । अद्यात । अद्यात् । अद्यातां । अद्यु । उस्यपद इति पररूप । व्यत्यदीय । व्यत्यदीवहि । व्यत्यदीमहि । व्यत्यदीथा । व्यत्यदीयाथां । व्यत्यदीध्व । व्यत्यदीत । व्यत्यदीयाता । व्यत्यदीरन् । शयीय । शयीवहि शयीमहि । शयीथा । शयीयाथा । शयीध्व । शयीत । शयीयातां । शयीरन् । ब्रूया । ब्रूयाव । ब्रूयाम । ब्रूया । ब्रूयात । ब्रूयात । ब्रूयात् । ब्रूयातां । ब्रूयु । ब्रुवीय । ब्रुवीवहि । ब्रुवीमहि । ब्रुवीथा । ब्रुवीयाथा । ब्रुवीध्व । ब्रुवीत ब्रुवीयातां । ब्रुवीरन् ॥ लोटि–सेर्हिमाने धिभावे च अदानि । अदाव । अदाम, अद्धि । अत्तात् वा । अत्त । अत्त । अत्तु । अत्तात् वा । अत्तां अदंतु । व्यत्यदै । व्यत्यदावहै । व्यत्यदामहै । व्यत्यत्स्व । व्यत्यदाथां व्यत्यद्ध्व । व्यत्यत्तां । व्यत्यदातां । व्यत्यदतां । शयै । शयावहै । शयामहै । शेष्व । शयाथां । शेध्व । शेतां । शयातां । शेरतां । से

हिंल स्त्वि च । म्रुवाणि । म्रुवाव । म्रुवाम । म्रुहि म्रुताद्दा । म्रुत म्रुत । म्रुवीतु । म्रुताद्दा । म्रुतां । म्रुवन्तु । म्रुवे । म्रुवावहै । म्रुवामहै । म्रुष्व । म्रुवाथां म्रुष्व । म्रुता म्रुवातां । म्रुवतां ॥ इत्यदादि ॥

दिवु क्रीडाजयेच्छापणिद्युतिगतिषु । उकारो वेडर्थ । पूर्ववल्लुडादय । दिवादे श्य । इति मध्ये श्य । शपोऽपवाद । शकार शित्कार्यार्थ । तेन "ध्युङ" इत्यप् न भवति "हल्यभपुर्छुर" इति दीर्घ । दीव्यामि । दीव्याव । दीव्याम इत्यादि । व्यतिदीव्ये । व्यतिदीव्यावहे । व्यतिदीव्यामहे । इत्यादि । ऊपूङ्गे प्राणिप्रसवे । ऊकारौकारङ्कारा इत । ध्यादे ष्णोऽध्याष्ठिष्ष्वस्क्कामिति षकारस्य सकार । सूये । सूयावहे । सूयामहे । इत्यादि णहोञ् बधने । औकारञकारावित्तौ । ध्यादे ष्ण इत्यादिना णकारस्य नकार । नह्यामि । नह्याव । नह्याम । इत्यादि । नह्ये । नह्यावहे । नह्यामहे इत्यादि । लङि—प्राग् धो सम्प्रयोग । समदीव्य । समदीव्याव । समदीव्याम । इत्यादि । व्यत्यदीव्ये । व्यत्यदीव्यावहि । व्यत्यदीव्यामहि । इत्यादि । प्रपूर्वो दीर्घ । प्रासूये । प्रासूयावहि । प्रासूयामहि । इत्यादि । समनह्य । समनह्याव । समनह्याम । इत्यादि । समनह्ये । समनह्यावहि । समनह्यामहि इत्यादि । लिङि-दीव्येय । दीव्येव । दीव्येम । इत्यादि । व्यतिदीव्येय । व्यतिदीव्येवहि । व्यतिदीव्येमहि । इत्यादि । प्रसूयेय । प्रसूयेवहि । प्रसूयेमहि । इत्यादि. सनह्येय । सनह्येव । सनह्येम । इत्यादि । सनह्येय । सनह्येवहि । सनह्येमहि । इत्यादि । लोटि परिपूर्वः । परिदीव्यानि । परिदीव्याव परिदीव्याम । इत्यादि । व्यतिदीव्यै । व्यतिदीव्यावहै । व्यतिदीदीव्यामहै । इत्यादि । प्रसूयै । प्रसूयावहै । प्रसूयामहै । इत्यादि

७१६ ॥ ग्यतरोऽदुरो विकृत्तेः । ५ । ४ । ११६ ।

व्यस्नवामहै । व्यश्नुध्व । व्यस्नुवाथां । व्यश्नुध्व । व्यश्नुतां व्यश्नुयातां । व्यश्नुवतां ॥ निश्चिनवानि । निश्चिनवाव । निश्चिनवाम । निश्चिनु । निश्चिनुतात् वा । निश्चिनुत । निश्चिनुत । निश्चिनोतु । निश्चिनुताद्वा । निश्चिनुतां । निश्चिन्वंतु । निश्चिनवै । निश्चिनवावहै । निश्चिनवामहै । निश्चिनुध्व । निश्चिन्वाथां । निश्चिनुध्व । निश्चिनुतां । निश्चिन्वातां । निश्चिन्वतां । इत्यादि ।

तुदोव्यथने–अकारोकारावितौ ।

७२१ ॥ तुदादयः शः २ । १ । ९१ । तुदादिभ्यो धुभ्य कर्तरि गे शो भवति । शपोऽपवाद । शकार शित्कार्यार्थं । तेन गेऽपीति ङित्वात् "ध्युक्" इत्येष न भवति । तुदामि । तुदाव तुदाम । इत्यादि । तुदे । तुदावहे । तुदामहे । इत्यादि । मृ प्राणत्यागे । शदेगार्द् । इति वर्तमाने—

१२२ ॥ मृर्लुङ्लिङोश्च । १ । २ । ६९ । म्रियतेर्गपरात्लुङ्लिङोश्च दो भवति । रीङ् ऋत " इति वर्तमाने—

७२३ ॥ रिङ् यगलिङ्क्षे । ५ । २ । १५० । गोर ऋकारांतस्य रिङादेशो भवति । यकि यकारादावसे लिङि शे च परत । इति रिङादेश । म्रिये । म्रियावहे । म्रियामहे इत्यादि । मुच्लृ मोक्षणे । लकारऋकारावितौ ।"इदितोनुम्" इत्यधिकृत्य–

७२४ ॥ शे मुचां । ५ । १ । ३८ । मुचादीनां शे परतो नुम् भवति । मुंचामि । मुंचाव मुंचाम इत्यादि । मुंचे । मुंचावहे मुंचामहे । इत्यादि । ल्ङि–अतुद । अतुदाव अतुदाम । इत्यादि । अतुदे । अतुदावहि । अतुदामहि । इत्यादि । अम्रिये । अम्रियावहि । अम्रियामहि । इत्यादि । अमुंच । अमुंचाव । अमुंचाम । इत्यादि । अमुंचे । अमुंचावहि । अमुंचामहि । इत्यादि । लिङि–तुदेय । तुदेव ।

तुदेम । इत्यादि । तुदेय तुदेवहि । तुदेमहि । इत्यादि । म्रियेय म्रियेवहि । म्रियेमहि । इत्यादि । मुंचेव मुंचेत । मुचेम । मुचेय । मुंचेवहि । मुचेमहि । इत्यादि । लोटि—तुदानि तुदाव तुदाम । इत्यादि । तुद । तुदावहै । तुदामहै । इत्यादि । म्रिये । म्रियावहै । म्रियामहै । इत्यादि । मुचानि, मुचाव । मुचाम । इत्यादि । मुचे । मुचावहै । मुचामहै । इत्यादि ।

इति तुदादि ॥

रुधिर्॑ आवरणे । इरादेरितो निवृत्तिः ।

७१५ ॥ रुधां श्न । ३ । १ । ९२ । रुधादीनां कर्तरि गे परतः श्न भवति । शपोऽपवादः । मकारो देशविध्यर्थः । शकारः शित्कार्यार्थः । तेन ङित्वादेवभाव । णत्व । गेऽस क्ङितीति वर्तमाने—

७१६ ॥ श्नऽस खः । ४ । ४ । १०८ । श्नमो विकरणस्यास्तेश्च गोरतः ख भवति गे क्ङिति परतः । चर्त्वं ।

७१७ ॥ अधः । ५ । ३ । ७७ । दधातेर्यस्माद् झषतान्तो परयो तयोर्भष् भवति । इति धत्व । झलो जश् झशीति पूर्वस्य दत्व । रुणध्मि । रुन्त्व । रुन्ध्म । रुणत्सि । रुद्ध । रुद्ध । रुणद्धि । रुद्ध । रुधति । रुधे । रुन्ध्वहे । रुन्ध्महे । रुत्से । रुधाथे । रुद्ध्वे । रुद्धे । रुधाते । रुधते । भुजो रक्षाशनयोः । ओकार इत् । "ऊदितो द" इति वर्तमाने—

७१८ ॥ भुजोऽत्रे । १ । २ । ७५ । न त्रायते न पालयतीत्यत्र । अस्मिन्नत्रऽत्रातरि वर्तमानात् भुजेर्दो भवति । चो कुत्व चर्त्वं । भुञ्जे । भुञ्ज्वहे । भुञ्ज्महे । भुङ्क्षे । भुञ्जाथे । भुङ्ग्ध्वे । भुङ्क्ते । भुञ्जाते । भुञ्जते ॥ युजिर्॑ योगे । इरादिरित् । युनज्मि ।

युंध । युङ्ग्म । युनक्षि । युङ्क्थ । युङ्ग्ध । युनक्ति । युङ्क्त । युञ्जंति ।

७२९ ॥ ग्युधुङोऽयज्ञपात्रे । १।२।७३ । णिपूर्वाद्युजेरयज्ञपात्रे दो भवति । प्रयुङ्क्ते । प्रयुञ्ज्वहे । प्रयुञ्ज्महे । इत्यादि । उद्युङ्क्ते । उद्युञ्ज्वहे । उद्युञ्ज्महे । इत्यादि । नियमार्थमुद्ग्रहण । हलतेपूद एव नान्यस्मात् । तेन निर्युनज्मि । इत्यादि । लङि हल्ङ्याल्भ्य । मुसिपर्यजिति सिप खे पूर्वस्य च जश्त्वे निपि रिर्वेति वर्तमाने–

७३० ॥ दः । ५ । ३ । ११० । धोर्दकारान्तस्य पदस्य रिर्वा भवति सिपि परतः पक्षे दः ७४ । अरुणध । अरुन्द्व । अरुन्ध्म । अरुण । अरुणत् वा । अरुन्द्ध । अरुन्द्ध । अरुणत् । अरुन्द्धां । अरुधन् । अरुन्धि । अरुन्द्वहि । अरुन्द्महि । अरुन्द्धा । अरुन्धाथां । अरुन्ध्व । अरुन्द्ध । अरुन्धातां । अरुन्धत । अयुञ्जि । अयुञ्ज्वहि अयुञ्ज्महि । अयुङ्क्था । अयुञ्जाथां । अयुङ्ग्ध्व । अयुङ्क्त । अयुञ्जातां । अयुञ्जत । अयुनजं । अयुञ्ज्व । अयुञ्ज्म । अयुनक । अयुक्त । अयुक्त । अयुनक् । अयुक्तां, अयुञ्जन् । अयुञ्जि । अयुञ्ज्वहि । अयुञ्ज्महि । अयुङ्क्था । अयुञ्जाथां । अयुङ्ग्ध्व । अयुङ्क्त । अयुञ्जातां । अयुञ्जत ॥ लिङि— रुध्यां । रुध्याम । रुध्यात । इत्यादि । रुधीय । रुधीवहि । रुधीमहि । इत्यादि । युञ्जाय । युञ्जावहि । युञ्जामहि । इत्यादि । युज्यां । युज्याव युज्याम । युञ्जीय । युञ्जीवहि । युञ्जीमहि । इत्यादि । लोटि । रुणधानि । रुणधाव । रुणधाम । रुन्द्धि । रुन्द्धात् वा, । रुन्द्ध । रुन्द्ध । रुणद्धु । रुन्द्धात् वा । रुन्द्धां । रुन्धन्तु । रुणधै । रुणधावहै । रुणधामहै । रुन्त्स्व । रुन्धाथां । रुन्द्ध्वं । रुन्द्धां । रुन्धातां । रुन्धतां । युनजै । युनजा-

वहे । युनजामहे । युङ्क्ष्व । युञ्जाथां । युग्ध्व । युक्ता । युजाता । युजता । युनजानि । युनजाव । युनजाम । युग्धि, युक्तात् वा । युक्त । युक्त । युनक्तु, युक्तात् वा । युक्ता । युञ्जतु । युनजै । युनजावहै । युनजामहै । युङ्क्ष्व । युञ्जाथा । युग्ध्व । युक्ता । युजाता । युजता । इति रुधादि ॥

तनुञ् विस्तारे । ञकारोकाराविती ।

७३१ ॥ कृञ्तनादेरुः । ३ । १ । ९३ । कृञस्तनादिभ्यश्च कर्तरि गे परत उविकरणो भवति । शपोऽपवाद । तस्य पित्स्वपि नापित्सु । वकारमकारादौ "वा म्वो ख" इति उकारस्य ख । तनोमि । तन्व । तनुव । तन्म । तनुम । तनोपि । तनुथ । तनुथ । तनोति । तनुत । तन्वति । तन्वे । तन्वहे । तनुवहे । तन्महे । तनुमहे । तनुषे । तन्वाथे । तनुध्वे । तनुते । तन्वाते । तन्वते । मनुङ् बोधने । ङकारोकाराविती । मन्वे । मन्वहे । मनुवहे । मन्महे । मनुमहे । इत्यादि ॥ डुकृञ् करणे डुकारञकारावितौ उादेश उत्व एपि च कृत "कुर्यि च" इति वर्तमाने—

७३२ ॥ गेऽस्त, क्ङित्युत् । ४ । ४ । १०७ । गे, क्ङिति परत करोतेरुकारान्तस्यात उकारादेशो भवति । तकारात्पुनरेप् न भवति । "वा म्वो ख" इति वर्तमाने—

७३३ ॥ कुर्यि च । ४ । ४ । १०६ । करोते परस्य उत ख नित्य भवति यकारादौ म्वोश्च परत । करोमि । कुर्व । कुर्म । करोषि । कुरुथ । कुरुथ । करोति । कुरुत । कुर्वन्ति । कुर्वे । कुर्वहे । कुर्महे । कुरुषे । कुर्वाथे । कुरुध्वे । कुरुते । कुर्वाते । कुर्वते । दक्ति-सम्-पूर्वे । समतनव । समतन्व । समतनुव । समतन्म । समतनुम । समतनो । समतनुत । समतनुत । समतनोत् । कुर्म-

तनुता । समतन्वन् । समतन्वि । समतन्वहि । समतनुवहि । समतन्महि । समतनुमहि । समतनुथा । समतन्वाथां । समतनुध्व । समतनुत । समतन्वाता । समतन्वत ॥ अमनि । अमन्वहि । अमनुवहि । इत्यादि । सम्पूर्ण ।

७३४ । सपर्युपात् कृ' सुट् भूषे । ४ । ३ । १२९ । सम् परि उप् इत्येतेभ्य परस्य कृञ सुडागमो भवति भूषे भूषणार्थे । गेर्धौ' कार्यस्यातरंगत्वात् सुटि कृते पश्चादडागम । समस्कुरुव । समस्कुर्व । समस्कुम । समस्कुरुत । समस्कुरुत । समस्करोत् । समस्कुरुता । समस्कुर्वन् । समस्कुर्वि । समस्कुर्वहि । समस्कुर्महि । समस्कुरुथा । समस्कुर्वाथां । समस्कुरुध्व । समस्कुरुत । समस्कुर्वाता । समस्कुर्वत । तिङि तनुया । तनुयाव । तनुयाम । इत्यादि । तन्वीय । तन्वीवहि । तन्वीमहि । इत्यादि । मन्वीय । मन्वीवहि । मन्वीमहि । इत्यादि । कुर्या । कुर्याव । कुर्याम । इत्यादि । कुर्वीय । कुर्वीवहि । कुर्वीमहि । इत्यादि ॥ लोटि–वितनवानि । वितनवाव । वितनवाम । वितनु, वितनुतात् वा । वितनुत । वितनोतु, वितनुतात् वा । वितनुता । वितन्वन्तु । वितनवै । वितनवावहै । वितनवामहै । इत्यादि । मनवै । मनवावहै । मनवामहै । इत्यादि । करवाणि । करवाव । करवाम । कुरु, कुरुतात् वा । कुरुत । कुरुत । करोतु, कुरुतात् वा । कुरुता । कुर्वन्तु । करवै । करवावहै । करवामहै । कुरुष्व । कुर्वाथां । कुरुध्व । कुरुता । कुर्वाता । कुर्वता । इति तनादि ।

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । डु आदिता । ञ्डादय ।

७३५ ॥ क्र्यादे श्ना । २ । १ । ९५ । डुक्रीञ् इत्येवमादिभ्य कर्तरि श्ना श्नेत्यय विकरणो भवति । शकार शित्कार्यार्थ ।

तेन ङित्वादेप् न भवति । "हल्यघोरी" इति ईकार । शेरतादश । "श्नाभ्यस्तयोरातः" इत्यात्त्वम् । क्रीणामि । क्रीणाव । क्रीणाम । क्रीणासि । क्रीणीथ । क्रीणीथ । क्रीणाति । क्रीणीत । क्रीणन्ति । क्रीणे । क्रीणीवहे । क्रीणीमहे । क्रीणीषे । क्रीणाथे । क्रीणीध्वे । क्रीणीते । क्रीणाते । क्रीणते ॥ वृञ् सम्भक्तौ । वृणे । वृणीवहे । वृणीमहे । वृणीषे । वृणाथे । वृणीध्वे । वृणीते । वृणाते । वृणत । ग्रह् उपादाने । "लिटीर्यण माचोऽस्याऽऽत्व" इति वर्तमाने—

७३६॥वश्चिव्यधिच्याविजयाग्रहिजश्चिमाङ्छिभ्रस्जा कृङि ति ।४।३।२५। ग्रह्यादीनां किति ङिति च सार्वो यण इग् भवति। इति ग्रहे ऋकार । गृह्णामि । गृह्णीव । गृह्णीम । गृह्णासि । गृह्णीथ । गृह्णी । गृह्णाति । गृह्णीत । गृह्णति । गृह्ण । गृह्णीवहे । गृह्णीमहे । गृह्णीषे गृह्णाथे । गृह्णीध्वे । गृह्णीते । गृह्णाते । गृह्णते ॥ लङि अक्रीणा । अक्रीणीव । अक्रीणाम । अक्रीणा । अक्रीणीत । अक्रीणीत । अक्रीणात् । अक्री णीता । अक्रीणन् । अक्रीणि । अक्रीणीवहि । अक्रीणीमहि । अक्री णीथा । अक्रीणाथा । अक्रीणीध्व । अक्रीणीत । अक्रीणाता । अ- क्रीणत । अवृणि । अवृणीवहि । अवृणीमहि । अवृणीथा । अवृणाथा । अवृणीध्व । अवृणीत । अवृणाता । अवृणत । अगृह्णा । अगृह्ण अगृह्णीम । अगृह्णा । अगृह्णीत । अगृह्णीत । अगृह्णात् । गृह्णीता । अगृह्णन् । अगृह्णि । अगृह्णीवहि । अगृह्णीमहि । अगृ- ह्णीथा । अगृह्णाथा । अगृह्णीध्व । अगृह्णीत । अगृह्णाता । अ- गृह्णत ॥ लिङि—क्रीणीया । क्रीणीयाव । क्रीणीयाम । क्रीणीया । क्रीणीयात । क्रीणीयात । क्रीणीयात् । क्रीणीयाता । क्रीणीयु । क्रीणीय । क्रीणीवहि । क्रीणीमहि । क्रीणीथा । क्रीणीयाथा । क्री णीध्व । क्रीणीत । क्रीणीयाता । क्रीणीरन् । वृणीय ।

तनुता । समतन्वन् । समतन्वि । समतन्वहि । समतनुवहि । समतन्महि । समतनुमहि । समतनुथा । समतन्वाथा । समतनुध्वं । समतनुत । समतन्वाना । समतन्वत ॥ अमन्वि । अमन्वहि । अमनुवहि । इत्यादि । समपूर्ण ।

- ७३४ । सपर्युपात् कुं सुट् भूषे । ४ । ३ । १२९ ।

सम् परि उप् इत्येतस्य परस्य कृञ सुडागमो भवति भूषे भूषणार्थे । शेषे कार्यस्यांतरंगत्वात् सुटि कृते पश्चादडागम । समस्कुरव । समस्कुर्व । समस्कुम । समस्कुरो समस्कुरुत । समस्कुरात् । समस्कुरुना । समस्कुवन् । समस्कुर्वि । समस्कुर्वहि । समस्कुर्महि । समस्कुरुथा । समस्कुर्वाथां । समस्कुरुध्वं । समस्कुरुत । समस्कुर्वाता । समस्कुर्वत । लिङि तनुया । तनुयाव । तनुयाम । इत्यादि । तन्वीय । तन्वीवहि । तन्वीमहि । इत्यादि । मन्वीय । मन्वीवहि । मन्वीमहि । इत्यादि । कुर्यां । कुर्याव । कुर्याम । इत्यादि । कुर्वीय । कुर्वीवहि । कुर्वीमहि । इत्यादि ॥ लोटि-वितनवानि । वितनवाव । वितनवाम । वितनु, वितनुतात् वा । वितनुत । वितनुत । वितनोतु, वितनुतात् वा । वितनुता । वितन्वन्तु । वितनवै । वितनवावहै । वितनवामहै । इत्यादि । मनवै । मनवावहै । मनवामहै । इत्यादि । करवाणि । करवाव । करवाम । कुरु, कुरुतात् वा । कुरुत । कुरुत । करोतु, कुरुतात् वा । कुरुता । कुर्वंतु । करवै । करवावहै । करवामहै । कुरुष्व । कुर्वाथां । कुरुध्वं । कुरुता । कुर्वाता । कुर्वता । इति तनादि ।

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । डुक्रीञिता । ञ्डादयः ।

७३५ ॥ क्रयादेः श्ना । २ । १ । ९५ । डुक्रीञ् इत्येवमादिभ्य कर्तरि य श्नाय विकरणो भवति । शकार शित्कार्यार्थः ।

तेन लित्वादेप् न भवति । "हल्यभ्यारी" इति ईकार । ह्रस्वादश ।
"श्नाभ्यस्तयोरातः" इत्याकार । क्रीणामि । क्रीणावः । क्रीणामः । क्रीणासि ।
क्रीणीथ । क्रीणीथ । क्रीणाति । क्रीणातः । क्रीणाति । क्रीणे । क्री-
णीवहे । क्रीणामहे । क्रीणीषे । क्रीणाथे । क्रीणीध्वे । क्रीणाते ।
क्रीणाते । क्रीणते ॥ वृञ् संभक्तौ । वृणे । वृणीवहे । वृणीमहे ।
वृणीषे । वृणाथे । वृणीध्वे । वृणीते । वृणाते । वृणते । ग्रहञ् उपादाने ।
"लिट्यभ्यासस्योभयेषाम्" इति वर्तमाने–

७३५॥ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभ्रस्जतीनां ङिति च ।६।१।१६। ग्रहादीनां किति ङिति च सम्प्रसारणं भवति ।
इति ग्रहे ऋकार । गृह्णामि । गृह्णीवः । गृह्णीमः । गृह्णासि । गृह्णीथ ।
गृह्णीथ । गृह्णाति । गृह्णीतः । गृह्णन्ति । गृह्णे । गृह्णीवहे । गृह्णीमहे । गृह्णीषे
गृह्णाथे । गृह्णीध्वे । गृह्णीते । गृह्णाते । गृह्णते ॥ लङि अक्रीणा । अक्रीणीव ।
अक्रीणीम । अक्रीणाः । अक्रीणीतम् । अक्रीणीत । अक्रीणात् । अक्री
णीताम् । अक्रीणन् । अक्रीणि । अक्रीणीवहि । अक्रीणीमहि । अक्री
णीथाः । अक्रीणाथाम् । अक्रीणीध्वम् । अक्रीणीत । अक्रीणाताम् । अ-
क्रीणत । अवृणि । अवृणीवहि । अवृणीमहि । अवृणीथाः । अवृणाथाम् ।
अवृणीध्वम् । अवृणीत । अवृणाताम् । अवृणत । अगृह्णाम् । अगृह्णीव ।
अगृह्णीम । अगृह्णाः । अगृह्णीतम् । अगृह्णीत । अगृह्णात् ।
अगृह्णीताम् । अगृह्णन् । अगृह्णि । अगृह्णीवहि । अगृह्णीमहि । अगृ-
ह्णीथाः । अगृह्णाथाम् । अगृह्णीध्वम् । अगृह्णीत । अगृह्णाताम् । अ-
गृह्णत ॥ लिङि–क्रीणीयाम् । क्रीणीयाव । क्रीणीयाम । क्रीणीयाः ।
क्रीणीयातम् । क्रीणीयात । क्रीणीयात् । क्रीणीयाताम् । क्रीणीयुः ।
क्रीणीय । क्रीणीवहि । क्रीणीमहि । क्रीणीथाः । क्रीणीयाथाम् । क्री
णीध्वम् । क्रीणीत । क्रीणीयाताम् । क्रीणीरन् । वृणीय । वृणीवहि

वृणीमहि । इत्यादि । गृह्णीयां । गृह्णीयाव । गृह्णीयाम । इत्यादि । गृह्णीय । गृह्णीवहि । गृह्णीमहि । इत्यादि ॥ लोटि–क्रीणानि । क्रीणाव । क्रीणाम । क्रीणीहि, क्रीणीतात् वा । क्रीणीत । क्रीणीत । क्रीणातु, क्रीणीतात् वा । क्रीणीतां । क्रीणंतु । क्रीणै । क्रीणावहै । क्रीणामहै । क्रीणीष्व । क्रीणाथां । क्रीणीध्वं । क्रीणीतां । क्रीणातां । क्रीणतां । वृणै । वृणावहै । वृणामहै । वृणीष्व । वृणाथां । वृणीध्वं । वृणीतां । वृणातां । वृणतां ॥

७३७ ॥ हौ हलः श्न शान[1] । २ । १ । ९७ । हलन्ताद्धो परस्य श्नात्यस्य हौ परे शानादेशो भवति । अतो हेरुप् । गृह्णानि । गृह्णाव । गृह्णाम । गृहाण, गृह्णीतात् वा । गृह्णीत । गृह्णीत । गृह्णातु, गृह्णीतात् वा । गृह्णीतां । गृह्णंतु । गृह्णै । गृह्णावहै । गृह्णामहै । गृह्णीष्व । गृह्णाथां । गृह्णीध्वं । गृह्णीतां । गृह्णातां । गृह्णतां ॥ इति क्रयादि ।

चुर स्तेये । अकार उच्चारणार्थः ।

७३८ ॥ चुरादिभ्यो णिच् । २ । १ । ३६ । चुरादिभ्यो धुभ्यः स्वार्थे णिच् त्यो भवति । चकारो णिङ्णिचो सामान्यग्रहणविघातार्थः । णकारो णीति सामान्यग्रहणार्थः ।

७३९ ॥ ध्युङ । ५ । २ । ९३ । धेरुङ एप् भवति गे च्यागे च परतः ।

७४० ॥ तदंता धुः । २ । १ । ४४ । सन्नाद्यंता शब्दा धुसंज्ञा भवंति । इति धुसंज्ञायां ततो ल्डादयः । शबेप्यादेशाः । चोरयामि । चोरयावः । चोरयामः । इत्यादि । छदै संवरणे । ऐकार

1 । णुङ्श्च । २ । ३ । ८६ । इत्यादि सूत्रैर्भवति भाव ।

इत । तेन—एकदेशकृत लिंग समुदायस्य विशेषणमिति । णिजताद्य भवति । ऐनिति ञ्णीति च वर्तमाने—

७४१ ॥ चक्रोऽत । ५ । २ । ४ । गोल्डोऽकारस्य ञ्णिति परत ऐप् भवति । इत्याकार । छादय । छादयावह । छादयामहे । इत्यादि । लक्षञ् दर्शनांकयो । पूर्ववदस्यन् । लक्षयामि । लक्षयाव । लक्षयाम । इत्यादि । लक्षये । इत्यादि । लङि-अचोरयमित्यादि । अच्छादये । अच्छादयावहि । इत्यादि । अलक्षयमित्यादि । अलक्षये । अलक्षयावहि । अलक्षयामहि । इत्यादि । लिङि-चारयेय । चारयेव । चोरयेम । इत्यादि । छादयेय । छादयेवहि । छादयेमहि । इत्यादि । लक्षयेय । लक्षयेव । इत्यादि ॥ लक्षयेय । लक्षयेवहि । लक्षयेमहि । इत्यादि । लोटि-चोरयाणि । चोरयाव । चारयाम । इत्यादि । छादयै । छादयावहै । छादयामहै । इत्यादि । लक्षयाणि । लक्षयाव । लक्षयाम । इत्यादि । लक्षयै । लक्षयावहै । इत्यादि । युज पृच सयम । "चुरादिभ्या णिच्" इति वर्तमाने—

७४२ ॥ युजादर्वा । २ । १ । ३७ । युजादिभ्यो धुभ्य स्वार्थे णिच् स्वौ वा भवति । पक्षे न्याय्यविकरण शप् । पूर्ववच्छप । याजयामि । योजयाव । योजयाम । याजामि । योजाव । याजाम । इत्यादि ॥ अर्च पूजायां । ऐकार इत् । णिजभावपक्षे ऐदित्त्वात्फ्राश इति णिचि दो न भवति । अर्चयामि । अर्चे । इत्यादि । वृञ् आवरणे । अकार इत्वरितार्थोऽणिच्पक्ष इति णिजताद्दो न भवति । वारयामि । वरामि । वरे इत्यादि । लङि-अयोजय । अयाजमिति । आर्चेय, आर्चे इत्यादि । अवारय । अवर । अवरे । इत्यादि । लिङि याजयेय । योजेयम् । इत्यादि । अचयय । अर्चेय । इत्यादि । वारयेय । वरेय । इत्यादि । लोटि-याजयानि । इत्यादि । अर्चयानि ।

अर्थ । पारयति । भरति । धं । इत्यादि साधुबोध्य ।

इति कर्तृप्रक्रियापरिच्छेदः ।

यदा तु—

७४३ ॥ क्ष कर्मणि च भावे च धेः । २ । ४ । ५७ ।
नय सकारात्प्रत्यक्षरिंगथा सकर्मकेभ्यो मुख्य कर्मणि चकारात्क-र्तरि भवति । धिमकृम्या भावे कर्तरि च भवति । इति कर्मभावया ल भवति । तदा—

७४४ ॥ दौ । १ । २ । ७ । भावे कर्मणि च यो लकारस्तस्य दा भवति । तत्र—

७४५ ॥ गे यक् । १ । १ । ८१ । क्रियाचिनि ग परतो धीयक् त्यो भवति, न शवादय । अंगार किरकार्यर्थे । भूयते । भावकर्मणास्तु य गप । पर भाव त एव भवति । लकारा भिधेयभावस्यैकत्वादयुष्मदस्मद्विषयत्वाच्च लकारेण नाभिहित कर्तरि कर्तृवाचिनो तृतीया ॥ भू सत्तायां क्रियायां अकर्मकत्वाच्च भू इत्य स्मात् भावे लकारो भवति । भूयते त्वया तेन विदुषा । भूयते देवदत्ताभ्यां विद्वद्भ्यां । भूयते देवदत्तजिनदत्तगुरुदत्तैर्विद्वद्भिः । त्वया भूयते । मया भूयते । यद्यपि भावाभेदे वास्तव क्रियाभेद । तथापि स शब्देन नोपादीयत । इत्येकवचनमेव भवति । "अकर्मका अपि धव॰ सगय सकर्मका भवति" इति वचनादय गिपूर्व सकर्मको भवति । इति अनुपूर्व । अनुभूय । अनुभूयावहे । अनुभूयामहे । अनुभूयस । अनुभूयाथ । अनुभूयध्व । अनुभूयते । अनुभूयेते । अनुभूयते । एवमभिपूर्व । अभिभूये । अभिभूयावहे । अभिभूयामहे । इत्यादि । तथा-लङादिषु-अभूयत । अन्वभूय । इत्यादि । भूयेत । अनुभूयेय । इत्यादि । भूयतां । अनुभूय । इत्यादि । एवं—एध्यते । ऐध्यत ।

ण्येत । एध्यता । पच्यते । अपच्यत । पच्येत । पच्यतां । नह्यते । अनह्यत । नह्येत । नह्यता । "हलङ्ग क्ङ्ग्यिनद्गिति, इति नख । प्रध्वस्यते । प्राध्वस्यत । प्रध्वस्येत । प्रध्वस्यता । एचोऽश्या इत्यधिकृत्य—

७४६ ॥ व्योऽलिटि । ४ । ३ । ४५ । व्येञो धोरलिटि अशिद्विषये आत्व भवति । स्वम्यच्तृयाणेरिति साचो यण इक् । हलो यणिक इति दी । वीयते । अवीयत । वीयेत । वीयता । "यि क्ङिल्ल्यदृ" इति वर्तमाने—

७४७ ॥ दीङ्च्ण्यक्रुद्दे । ६ । २ । १४८ । ध्यानक्रुद् यकारे अगयकारे च गार्दीभवति । हूयते । अहूयत । हूयेत । हूयता हायते । अहायत । हायेत । हायता । "ईत्" इति वर्तमाने—

७४८ ॥ घुमास्थागापाहाक्सा हलि । ४ । ४ । ६९ । घुसंज्ञकाना मा स्था गा पा हाक् सा इत्येतेषा च धूना हलादौ क्ङिति परत ईत् भवति । निधीयते । न्यधीयत । निधीयेत । निधीयता । अयते । आयत । अयेत । अयता ।

७४९ ॥ यि क्ङित्यगद् । ६ । २ । १४५ । शीङो य कारादौ क्ङिति परत अयङादेशो भवति । अधिशय्यते । अध्यशय्यत । अधिशय्येत । अधिशय्यता । क्लित्यऽदोऽगे जग्धिरिति वर्तमाने

७५० ॥ ब्रस्तेर्वच्भू । ? । ४ । १११ । ब्रूञोऽस्तेश्च यथासङ्ख्य वच् भू इत्येतावादेशौ भवतोऽगे परत । स्वम्यच्तृयादरिति साचो यण इक् । उच्यते । औच्यत । उच्येत । उच्यतां । दीव्यते । अदीव्यत । दीव्येत । दीव्यतां । प्रसूयते । प्रासूयत । प्रसूयेत । प्रसूयता । सन्नह्यते । समनह्यत । सन्नह्येत । सन्नह्यतां । अभिपूयते । अभ्यपूयत ॥ अभिपूयेत । अभिपूयतां ।

[illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] [illegible] ।
[illegible] ।

[illegible]—

७४३ ॥ लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः । ३ । ४ । ६९ । [illegible] सकर्मकेभ्यो [illegible] कर्मणि चकारात्कर्तरि [illegible] । [illegible] भावे कर्तरि च भवति । इति [illegible] भवति । यथा—

७४४ ॥ [illegible] । ३ । ३ । ७ । भावे कर्मणि च या [illegible] [illegible] भवति । तत—

७४५ ॥ [illegible] यक् । ३ । १ । ६७ । [illegible] [illegible] भवति, न [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] । भावकर्मणोरन्यत्र [illegible] । पर भाव स एव भवति । [illegible] [illegible] उपकारेण नाभिहित कर्तरि [illegible] ॥ भू सत्तायां क्रियाया अकर्मकत्वाद् भू इत्ये [illegible] भवति । भूयते देवदत्तेन [illegible] । भूयते [illegible] [illegible] । भूयते [illegible] । त्वया भूयते । मया भूयते । यद्यपि [illegible] क्रियाभेद । तथापि [illegible] । "अकर्मका अपि [illegible] सकर्मका भवन्ति" इति वचनादय [illegible] सकर्मको भवति । इति अनुभूये । अनुभूय । अनुभूयावहे । अनुभूयामहे । अनुभूयसे । अनुभूयाथे । अनुभूयध्वे । अनुभूयते । अनुभूयेते । अनुभूयन्ते । [illegible] । अभिभूये । अभिभूयावहे । अभिभूयामहे । इत्यादि । तथा—लङादिषु—अभूयत । अन्वभूय । इत्यादि । भूयत । अनुभूयेय । इत्यादि । भूयताम् । अनुभूयै । इत्यादि । एवं—एध्यते । ऐध्यत ।

ण्ध्येत । एध्यता । पच्यते । अपच्यत । पच्येत । पच्यतां । मद्यते । अमद्यत । मद्येत । मद्यतां । "दृष्ट वृङित्यनादित, इति मख । प्रध्वस्यते । प्राध्वस्यत । प्रध्वस्येत । प्रध्वस्यतां । ध्यायते इत्यधिकृत्य-

७४६ ॥ ध्योऽशिटि । ४ । २ । ४५ । ध्येत्रो धोरशिटि अशिद्विषये आत्व भवति । सस्वष्णुघादेरिति मार्चो यण इर् । हला यणिक इति दी । धीयते । अधीयत । धीयेत । धीयतां । "यि क्ङित्स्यद्" इति वर्तमाने—

७४७ ॥ दीङच्च्यक्ङ्के । ५ । २ । १४८ । ध्यान्तद् यकारे अगयकारे च गार्दीभवति । हूयते । अहूयत । हूयेत । हूयतां हायते । अहायत । हायेत । हायतां । "इय" इति वर्तमाने—

७४८ ॥ घुमास्थागापाहाक्सा हलि । ४ । ४ । ६९ । भूमनसाना मा स्था गा पा हाक् मा इत्येतषा च घूना हलादौ क्ङि सगे परत ईत्व भवति । निगीयते । व्यधीयत । विधीयेत । निधीयता । अयते । आयत । अयेत । अयतां ।

७४९ ॥ यि क्ङित्स्यद् । ५ । २ । १४५ । शीङो यकारादौ क्ङिति परत अयङादेशो भवति । अधिशय्यते । अध्यशय्यत । अधिशय्यत । अधिशय्यतां । क्तिस्यऽदोऽग जाधिरिति वर्तमाने

७५० ॥ भ्रस्तेर्वच्भू । ? । ४ । १११ । ब्रुवोऽस्तेश्च यथासङ्ख्य वच् भू इत्येतावादेशौ भवतोऽगे परत । स्वच्वच्युधादरिति मार्चो यण इक् । उच्यते । औच्यत । उच्येत । उच्यतां । दीव्यते । अदीव्यत । दीव्येत । दीव्यतां । प्रसूयते । प्रासूयत । प्रसूयेत । प्रसूयतां । सन्नह्यते । समनह्यत । सन्नह्येत । सन्नह्यतां । अभिपूयते । अभ्यपूयत । अभिपूयेत । अभिपूयतां । अद्यते ।

सति तदतस्य घो स्वयत्यादिवर्जितस्य कर्मणीव कार्यं भवति । यथा कर्मणि दयक्चिटो भवति। तथा तत्रापीत्यर्थ ।कर्मकर्तर्यपि तान्येवोदाहरणानि भवति । कमकतृभावाभिव्यक्त्यर्थं स्वयमेवेत्युपयुज्यते । अनुभूयेऽह स्वयमेव। अनुभूयावहे। अनुभूयामहे स्वयमेव। इत्यादि। एव पच्यते ओदन स्वयमेव । विक्रियतीत्यथ । इत्यादि नेय ।

इति यक्परिच्छदा द्वितीय ।

कर्तरि शेषलकारा नायत । भू इति स्थित "लोट् चाशिषि" इति पक्षे लिङ् । ङकारेकारौ पूर्ववदितौ । मिङादयश्च । "छे सीयुट्" "ङ्यासुण्मे" इति वर्तमाने—

७५४ ॥ किदाशिषि । २ । ४ । ८६ । आशिष्यर्थे लिङो ङ्यासुट् किद् भवति । शेषोऽग एव इत्यधिकारे लिङाशिषीत्यग सहत्वा छ्वनत्यसख न भवत । स्कोद स्कोऽने चेति सलि सख । भूयास । भूयास्व । भूयास्म । भूया । भूयास्त । भूयास्त । भूयात् । भूयास्ता । भूयासु । दनिधौ सीयुट् । झटो रमतौ ।

७५५ ॥ तथो सुट् । २ । ४ । ८८ । लिङादशावयवयोस्तकारथकारयो सुडागमो भवति । ब्या स्व यल्कानिति यत्व । वलादेरिडिति इट् । त्वादेशयोरिति षत्व ष्टुत्व ।

७५६ ॥ षेण्ढो । ४ । ५ । ६४ । इण परस्मात् इटो षेध्वोस्तरेया षीध्वंलुङ्लिटा धकारस्य ढकारादेशो भवति वा । एवमादशौ । व्यतिभविषीय । व्यतिभविषीवहि । व्यतिभविषीमहि । व्यतिभविषीष्ठा । व्यतिभविषीयास्थां । व्यतिभविषीध्व । व्यतिभविषीढ्व । व्यतिभविषीष्ट । व्यतिभविषीयास्तां । व्यतिभविषीरन् ॥ एधिषीय । एधिषीवहि । एधिषीमहि । एधिषीष्ठा । एधिषीयास्था । एधिषीध्व । एधिषीष्ट । एधिषीयास्ता । एधिषीरन् ॥ पच्यास । ॥

लिङि च सकारादौ परे यो हल् तस्मात् परे य इक् तस्य कित्वद्
कार्यं भवति । इति कित्वात् "मृजु" इत्येप् न भवति । तृक्षीय ।

७६४ ॥ उः । १ । १ । १०१ । ऋवर्णान्तस्य धो सका-
रादौ लिङि द पर कित्वद् कार्यं भवति । कित्वात् गागगारित्यप् न
भवति । भृषीय । मुष्यास । मुक्षीय । रुष्यास । रुत्साय । मुक्षीय ।
मुञ्यास । युक्षीय । तंयास । तनिषीय । मनिषीय । क्रियास ।
कृषाय । क्रियास । क्रियीय । वृता वति वर्तमाने-

७६५ ॥ लिङ्स्योर्दे । ५ । १ । ९८ । वृत्र परया
लिङ् सि इत्यतयो दीपपयारिङ्वा भवति । वरिषीष्ट, वृषाष्ट वा ।
गृह्यात् ।

७६६ ॥ गृहोऽलिट्येकाचो दी । ५ । १ । ९९ ।
गृहेरकाच परस्य इटा दार्घो भवति न चत् स इट् लिटि विहित ।
वलादरिटा दी । गृहीषीष्ट । गृहापाष्ट । णीरिति णिख । चायास ।
छादयिषाष्ट । लक्ष्यास । लक्षयिषीष्ट । योग्यास । युज्यास । अर्यास ।
अर्थिषीष्ट । वार्यास । प्रियासे । वरिषीष्ट । वृषीष्ट । इत्यादि सनिस्त
रमधिगतव्य ॥ लिङुदाहियते । भू इति स्थिते "भूत" अनद्यतने,,
इति चानुवर्तमाने—

७६७ ॥ परोक्षे लिट् । २ । २ । १०८ । अक्षेभ्य परा
वृत्त परोक्ष स्वय साक्षादनधिगत तत्र परोक्षे भूतेऽनद्यतनऽर्थे वर्त
मानाद्धो लिडिस्यय त्यो भवति । टकारा टिदेरेरिति विशेषणार्थ ।
इकारो लिट क्सुकानाविति विशेषणार्थ । पूर्ववत्सिबादय । तेषां-

७६८ ॥ मानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः ।२।४।६९।
टितो डेरादेशानां मानां नवानां यथासंख्य णल् अतुस् उस् थल् अथुस् अ

णश् अतुस् उस् इत्यते णधादशा भवति । इति णशादय । णशा-
वितो।शित् सर्वादेशार्थ ।परत्वादेपि प्राप्त–नित्यत्वाद् "अचि" भ्व "
इति चानुवर्तमान—

७६९ ॥ लुङ्लिटोवुक् । ४ । ४ । ८५ । लुङ्लिटो
रचि परतो भवतेर्वुगागमो भवति। ककारोकारावितौ । शेषोऽग एव,
इति वर्तमाने—

७७० ॥ लिट् । २ । ४ । ९६ । लिट् चागसज्ञो भवति।
इत्यगस्य वलादेरिट् प्राप्त ।

७७१ ॥ लिटोध्यरस्फाद् किद्वत् । १ । २ । ९३ । इधेर-
प्यस्माच्च धोरस्फादपिति लिटि परत कितीव कार्यं भवति । इति
किरवात्—"एकाच " न वृद्ध्य " इत्यधिकृत्य—

७७२ ॥ कित्युणुभ्रूयुक. । ५ । १ । १२६ । ऊर्णुभ्र'
श्रवतकगतावेकाचो विहिते किति नेट् भवति । इति निषिद्ध ।

७७३ ॥ भृसृवृस्तुद्रुस्रुश्रोर्लिटि । ५ । १ । १२७ ।
भृ सृ वृ स्तु द्रु स्रु श्रु इत्येतेभ्य एव लिटि नेट् भवति नान्येभ्य । इति
नियमान्निषिद्धो निवर्तत । पुनर्भवत्येवेट् । आदेरकाचा द्वे, इत्य-
धिकृत्य लिङुचुकचि धा , इति द्विरव ।

७७४ । पूर्वोऽभ्यासः । ४ । ३ । ११ । द्विरुक्तयो पूर्वोऽवयव चमसज्ञा
भवति । इति चसज्ञाया । चस्योधिति वतमाने–

७७५ ॥ हलोऽनादेः । ५ । २ । १८० । चस्य सबधि
ना हलोऽनादरुप् भवति । इति वकारस्योप् ।

७७६ ॥ म । ९ । २ । १८१ । चस्य सबधिनोऽच'
प्रादेशो भवति । इत्यूकारस्य उकार ।

७७७ ॥ भुवोऽस्त् । ५ । २ । १९६ । भवतेरस्य लिड्वि कारादेशो भवति । इत्युकारस्यात्व । झलां जशीति भकारस्य बकार । बभव । बभविव । बभूविम । बभूविथ । बभूवथु । बभूव । बभूव । बभूवतु । बभूवु । दस्य-टिड्टेटारेश्चैत्व । थास सेभाव । वण्ढ-शिति ध्वमो वा ढत्व ।

७७८ ॥ लस्तझयेशिरे । २ । ४ ६९ । लिंटस्त झयोर्यथासंख्य एश् इरे इत्येतावादेशौ भवत । पूर्ववल्लिड्वद् वुग् च कार्यं । व्यतिबभूवे । व्यतिबभूविवहे । व्यतिबभूविमहे । व्यतिबभूविषे । व्यतिबभूवाथे । व्यतिबभूविढ्वे । व्यतिबभूविध्वे । व्यतिबभूव । व्यतिबभूवाते । व्यतिबभूविरे । लिड्वत्कृञाऽस्मीति वर्तमाने-

७७९ ॥ सर्विजादिदयापासोऽनृच्छूर्णो. । २ । १ । ४८ । सह कृञा वर्तमानात् इजादेर्धोर्दय् अय् आस् इत्येतेभ्यश्चाम् भवति लिड्वत् कृञि परत ऊर्णोतिं वर्जयित्वा । कृञाऽस्मीति प्रत्याहारेण कृभ्वस्तीनां त्रयाणां ग्रहणं । तस्मिन्नामन्त पदमिदमनन्तर प्रयुज्यते ।

७८० ॥ आम्यस्तु । १ । २ । ७१ । आमन्तस्यैव स्तुना दो भवति । इति लिटो द । तस्य पूर्ववदत्वादि । किन्त्वा लिड्वेप् न भवति । यणादेशस्थानिवद्भावेन द्वित्व ।

७८१ ॥ उर । ५ । २ । १८३ । चस्य ऋकारस्य अ कारादेशो भवति । ञित्वादामन्तस्य सुप उप् । त्यखे त्याश्रयमिति पदत्व । नुग्मोऽम्यनुस्वार । वा नुक् पदान्तस्येति विकल्पेन परस्वत्व । एधाञ्चक्रे । एधाञ्चकृवहे । एधाञ्चकृमहे । एधाञ्चकृषे । एधाञ्चक्राथे । एधाञ्चकृढ्वे । एधाचकृ । एधाचक्राते । एधाचक्रिरे । एधाम्बभूव । एधाम्भूविव । एधाम्बभूविम । एधाम्बभूविथ । एधाम्बभूवथु । एधाम्बभूव ।

एधाञ्चभूव । एधाञ्चभूवतु । एधाञ्चभूवु । अस् असितिति द्विरत्र । हलोऽनादरिति स उप् । पस्येति दीरिति च वर्तमाने—

७८० ॥ आद्यत । ५ । ७ । १९३ । लिटि परत आदेरतश्वस्य दीर्भवति । इति दी र । पुन स्वेको दी । एधामास । एधामासिव । एधामासिम । एधामासि र । एधामासथु । एधामास । एधामास । एधामासतु । एधामासु । 'उडाऽत" इत्येप् । "भ्वसो द्यचख' इति वर्तमान—

७८३ ॥ हलभ्ये लिख्यनः । ४ । ४ । ११७ । हला मध्य वर्तमानस्यात एत्र भवति चस्य च स डिटि परत । इलेश्वच । थ आदिनियमात नित्यमिटि प्रात —

७८४ ॥ वाऽस्वदघसृसृदशो नित्यानिद्वासस्थऽस्क्रुङ्याचें । ५ । १ । ११७ । निम्यानिट् तास् येषा तेभ्याऽकारवद्भ्याऽजतभ्य सृजृदृन् इत्येताभ्या च निहित थे वा इद् भवति स्ह अद् व्या अर्षि इन्यतान् वर्जयित्वा । इति यदा इद् तदा सटी त्येत्वचख भवत । अन्यत्र चे। कुत्व।पूत्रवद यत् । पपथ । पपाच । पचिव । पेचिम । पपक्थ । पचिथ । पचथु । पच । पपाच । पेचतु । पेचु । पेचे । पेचिवहे । पचिमहे । इत्यादि । पचिपे । पेचाथे । पेचिध्वे । पचे । पेचाते । पेचिरे ॥ ननद । ननदिव । ननदिम । इत्यादि । दध्मसे । दध्मसिवहे । दध्मसिमहे । इत्यादि । "द्व" चस्यति च वतमान—

७८५ ॥ लिटाग्यण साचोऽर्याऽऽज्य । ४ । ३ । १९। आ ज्या इत्येतस्माद् यो धुर्निर्दिश्यत तस्य लिटि द्वित्व सति चस्य साच परणाचा सह वर्तमानस्य अव्य–अरेफयकारपरस्य यण स्थान इगादर्शो भवति ॥ ञ्णिसच इत्यप् । आयादश । अपितु लिट

७७७ ॥ भुवोऽत् । ५ । २ । १९६ । भवतेश्चस्य लिट्य कारादेशो भवति । इत्युकारस्यात्व । झलो जशीति भकारस्य बकार । बभूव । बभूविव । बभूविम । बभूविथ । बभूवथु । बभूव । बभूव । बभूवतु । बभूवु । दस्य-टिदटारिन्येरर । थास सभार । बभूव रिति इथमो वा इत्व ।

७७८ ॥ लस्तझस्यैशिरे । २ । ४ । ५९ । लडिङस्त झयोर्येधासस्य एश् इरे इत्यतावादेशो भवत । पूर्ववदिड् वुक् च कार्यं । व्यतिबभूवे । व्यतिबभूविवहे । व्यतिबभूविमहे । व्यतिबभूविषे । व्यतिबभूवाथे । व्यतिबभूविढ्वे । व्यतिबभूविध्वे । व्यतिबभूव । व्यतिबभूवाते । व्यतिबभूविरे । ञ्झ्वस्त्कृञाऽस्मीति वर्तमाने—

७७९ ॥ सविजादिद्यायासोऽनृच्छूर्णो । १ । १ । ४८ । सः इणा वर्तमानात् इजादर्थोर्दय् अय् आम् इत्येतेभ्यश्चाम् भवति लिड्वत् कृञि परत ऋच्छ्यूर्णोति वर्जयित्वा । कृञाऽस्मीति प्रत्याहारेण कृभ्वस्तीना त्रयाणां ग्रहण । तस्मिन्नाम्त पदमिदमनन्तर प्रयुज्यत ।

७८० ॥ आम्वत्तत्कृ । १ । २ । ७१ । आमतस्यैव तत्कृञो दा भवति । इति लिटो द । तस्य पूर्ववदेत्वादि । किरवा ड्विव्याप् न भवति । यणादेशस्थानिवद्भावेन द्वित्व ।

७८१ ॥ उर । ५ । २ । १८३ । चस्य ऋकारस्य अकारादेशो भवति । झिरनादामतस्य सुप उप् । लख त्याश्रयमिति पदत्व । नुग्मोऽम्यनुस्वार । वा नुच् पदान्तस्येति विकल्पेन परसवर्ण । एधाञ्चक्रे । एधाञ्चकृवहे । एधाञ्चकृमहे । एधाञ्चकृषे । एधाञ्चक्राथे । एधाचकृढ्वे । एधाचक्रे । एधांचक्राते । एधांचक्रिरे । एधाम्बभूव । एधाम्बभूविव । एधाम्बभूविम । एधाम्बभूविथ । एधाम्बभूवथु । एधाम्बभूव ।

एधाम्बभूव । एधाम्बभूवतु । एधाम्बभूवु । अस् असिति द्वित्व । हलो ऽनादिरिति स उप् । चस्येति दीरिति च वर्तमाने—

७८० ॥ आदत । ५ । २ । १९३ । लिटि परत आ देरतधस्य दीर्घो भवति । इति दीर्घ । पुन स्वेको दी । एधामास । एधामासिथ । एधामासिम । एधामासिथ । एधामासथु । एधामास । एधामास । एधामासतु । एधामासु । 'उङोऽत' इत्येप् । "भ्यसो हावते' इति वर्तमाने—

७८३ ॥ हलमध्ये लिट्यनः । ८ । ४ । ११७ । हल मध्ये वर्तमानस्यात एत्व भवति चस्य च स्व लिटि परत । इत्येवत । थे भ्रादिनियमात् नित्यमिटि प्राप्त —

७८४ ॥ वाऽत्वदचसृजदृशो नित्यानिट्तासस्यऽस्क्रऽद्भ्याचे । ५ । १ । ११७ । नित्यानिट् तास् यया तेभ्याऽकार-मद्भ्याऽजतम्य सृजदृश् इत्येताभ्या च विहित ॥ था इट भवति स्क्र अद् व्या अर्ति इत्यतान् वर्जयित्वा । इति यदा इट् तदा सटी त्येत्वचत्वे भवत । अन्यत्र चो कुत्व । पूर्ववद् यत् । पपथ । पपाच । पचिव । पचिम । पपक्थ । पेचिथ । पचथु । पच । पपाच । पेचतु । पचु । पेचे । पचिवहे । पेचिमहे । इत्यादि । पेचिषे । पेचाथे । पेचिध्वे । पचे । पेचाते । पेचिरे ॥ ननद । ननदिव । ननदिम । इत्यादि । दध्वसे । दध्वसिवहे । दध्वसिमहे । इत्यादि । "द्व ' चस्यति च वर्तमाने—

७८५ ॥ लिटीग्यण साचोऽन्योऽऽज्य । ४ । ३ । १९ । आ ज्या इत्येतस्माद् यो धुर्निर्दिश्यत तस्य लिटि द्वित्व सति चस्य साच परणाचा सह वर्तमानस्य अन्य–अरेफयकारपरस्य यण स्थान इगादेशो भवति ॥ ज्णित्यच इत्येप् । आयादश । अपिमु लिट

किरन्नापन् ॥ ...दादीशेमि माधा: पत इह । ॥ ...
...सुगुणय , इति यणादेश । जुहवाञ्चकार । बिभ्याय । बिभयथ । बिभिय ।
बिभियथ । बिभयिथ । बिभ्यथु । बिभ्य । बिभ्याय । बिभ्यनु ।
बिभ्यु ॥ पूर्ववत् णलादिषु रूपाणि बिभ्योयादि । बिभ्युयादेन । पे पेट् ।
इत्यादिरूपोण क्रियादि । जुहुव । जुहाव । जुहविथ । जुहविम ।
जुहुविथ । जुहोथ । जुहुवथु । जुहुव । जुहाव । जुहुवनु । जुहुवु ।
व्यतिजुहुवे । व्यतिजुहुविवहे । व्यतिजुहुविमहे । व्यतिजुहुविषे ।
व्यतिजुहुवाथे । व्यतिजुहुविध्वे । व्यतिजुहुविद्वे । व्यतिजुहुवे ।
व्यतिजुहुवाते । व्यतिजुहुविरे । पक्षे लिङ्भावमाह वर्तमाने —

७८६ ॥ भीह्रीभृहोरुग्वत् । २ । १ । ५० । भी ह्री भृ हु इत्येतेभ्यो लिडाम् कृञ् भवति सा स च उग्वत् । उचि कार्यं द्वित्व मित्व चातिदिश्यते । द्वित्वे जकारे च सत्येयणादेशौ । फलेनेदं प्राप्त ।

७८७ ॥ न । १ । २ । ७२ । आम्यन सार्वम फलेश दो न भवति । इति प्रतिषिद्ध । यणादाविद प्राप्त ।

७८८ ॥ कृञोऽनु । ५ । १ । १२८ । सुद्धर्जिता ... विदिते लिटि नट् भवति । इति निषिद्ध । धेऽप्ययमेव परत्वान्निषेधा, न नियम्य । शेष पूर्ववत । जुहवाञ्चकार । जुहुवाञ्चकर ।

७८९ ॥ वाऽस्मण्णप् ।०।१७२। अस्मदो णप् वा णिद् भवति । इति पक्षे णिद्भाव । जुहवाञ्चकृव । जुहुवाञ्चकृम । जुहु वाञ्चकर्थ । इत्यादि । व्यतिजुहुवाञ्चक्र । व्यतिजुहुवाञ्चकृवहे । व्यति जुहुवाञ्चकृमहे । इत्यादि ।

७९० ॥ इटि चात्व ।४।४।६७। इटि अजादौ चागे क्ङिति परे आकारान्तस्य ख भवति । इत्यात्व । जहे । जहिवह । जहिमहे ।

७९१ ॥ आतो णश औ । ५ । २ । ३६ । गोराका रातत्परस्य लिटो णश औकारादेशो भवति । इत्यौत्व । दधौ । दधिव । दधिम । दधिथ । दधाथ । दधथु । दध । दधौ । दधतु । दधु । दधे । दधिरहे । दधिमहे । इत्यादि । अद ,, घस्ल,, इति चानुवर्तमाने

७९२ ॥ लिटि वा । ९ । ४ । १३० । अदो घस्लभावो वा भवति लिटि परत । लृकार इत् । द्वित्वादि कार्यं ।

७९३ ॥ गमहनजनखनघसोऽनङि । ४ । ४ । २४ । गमादीना हलुङ क्ङित्यजादावनङि ख भवति । "शास्वघसा" इति पत्व । पूर्ववच्छत्व । जघस । जघास । जक्षिव । जक्षिम । जघसिथ । जक्षथु । जक्ष । जघास । जक्षतु । जक्षु । व्यतिजक्षे । व्यतिजक्षिरहे । व्यतिजक्षिमहे । व्यतिजक्षिषे इत्यादि । घस्लादेशाभावे-आद । आदिव । आदिम । आदिथ । आदथु । आद । आद । आदतु । आदु । व्यत्यादे । व्यत्यादिरहे । व्यत्यादिमहे । इत्यादि । अतिशिश्ये । अतिशिश्यिवहे । अतिशिश्यिमहे । अतिशिश्यिषे । अतिशिश्याथे । अतिशिश्यिढ्वे । अतिशिश्यिन्वे । अतिशिश्ये । अतिशिश्याते । अतिशिश्यिरे ॥ पूर्ववद् यत्नो वच साचो यण इरु । अपिति सम्बन्धृयादेरिति इत् । ऊचे । उवाच । ऊचिव । ऊचिम । उवचिथ । उवक्थ । ऊचथु । ऊच । उवाच । ऊचतु । ऊचु । ऊचे । ऊचिरहे । ऊचिमहे । इत्यादि । द्वित्वादिक । "भुज"ऽ एप् च । दिदेव । दिदिविव । दिदिविम । दिदिविथ । दिदिवथु । दिदिव । दिदेव । दिदिवतु । दिदिवु । व्यतिदिदिवे । व्यतिदिदिविवहे । व्यतिदिदिविमहे । इत्यादि ॥ सुषुवे । सुषुविवहे । सुषुविमहे । सुषुविषे । इत्यादि ॥ ननह । ननाह । नेहिव । नेहिम । ... ननद । नेहथु । नेह । ननाह । नेहतु । नेहु । नेहे । ने

नेहिमहे । इत्यादि । सुष्वप । सुष्वाप । सुषुपिव । सुषुपिम । सुषुपिथ । सुष्वपथेत्यादि । सुषुपे । सुषुपिवहे । सुषुपिमहे । इत्यादि । "आयत" इति दीत्व । "नुक्" इत्यधिकृत्य–

७९४ ॥ अश्नोः ॥ ५ । २ । १९५ । अश्नोतेर्लिटि यस्य कृतद्वित्वस्य नुगागमो भवति । व्यानशे । व्यानशिवहे । व्यानशिमहे । व्यानशिषे । इत्यादि ।

७९५ ॥ वा चेः ॥ १ । २ । ३१ । चिनोतेर्धातोश्चस्य वा कुत्वं भवति सन्लिटोः परतः । चिकय, चिकाय । चिक्यिव । चिक्यिम । चिकयिथ, चिकेथ । चिक्यथु । चिक्य । चिकाय । चिक्यतु । चिक्यु । चिचय । चिचाय । चिच्यिव । चिच्यिम चिचयिथ, चिचेथ । चिच्यथु । चिच्य । चिचाय । चिच्यतु । चिच्यु । चिक्ये । चिक्यिषे । चिक्यिमहे । इत्यादि । चिच्ये । चिच्यिवहे । चिच्यिमहे । इत्यादि । तुतुद । तुतुदिव । तुतुदिम । तुतुदिथ । "न वृद्भ्यः" थे इति च वर्तमाने—

७९६ ॥ ऋतः ॥ ५ । १ । ११८ । ऋकारान्ताद्धातोर्विहिते थे नेट् भवति । ममर । ममार । मम्रिव । मम्रिम । ममर्थ । इत्यादि । मुमोच । मुमुचिव । मुमुचिम । मुमोचिथ इत्यादि । मुमुचे । मुमुचिवहे । मुमुचिमहे । इत्यादि । रुरोध । रुरुधिव । रुरुधिम । रुरोधिथ । रुरुधे । रुरुधिवहे । रुरुधिमहे । इत्यादि । बुभुज । बुभुजिवहे । बुभुजिमहे । बुभुजिथ । इत्यादि । युयोज । युयुजिव । युयुजिम । युयोजिथ । इत्यादि । युयुजे । युयुजिवहे । युयुजिमहे । इत्यादि । ततन । ततान । तेनिव । तेनिम । तेनिथेत्यादि । तेने । तेनिवहे । तेनिमहे । मेने । मेनिवहे । मेनिमहे । इत्यादि । "कृञो-ऽस्कु" इत्यनिट् । चकर । चकार । चकृव । चकृम । चकर्थ ।

इत्यादि । चक्रे । चकृवहे । चकृमहे । इत्यादि । तथैव सपूर्वस्य "सपर्य्युपात् कृ सुट् भूषे,, इति सुट् ।

३९७ ॥ स्फादृदर्त्तेर्ण् । ५ । २ । १३५ स्कादे प्रकारान्तस्य गोरर्त्तेश्च ठिटि परत एण् भवति । सचस्कार । सचस्कारिय । सचस्करिम । सचस्करिथ । इत्यादि । सचस्करे । सचस्करिवहे । सचस्करिमहे सचस्करिषे । सचस्कराथे सचस्करिध्वे । सचस्करिढ्वे । सचस्करे सचस्करान्ते । सचस्करिरे ॥ चिक्राय । चिक्राय । चिक्रयिव । चिक्रयिम । चिक्रयिथ । चिक्रेथ । चिक्रियथु । चिक्रिय । चिक्राय । चिक्रियतु । चिक्रियु । चिक्रिये । चिक्रियिवहे । चिक्रियिमहे । चिक्रियिषे ॥ इत्यादि । वव्रे । ववृवहे । ववृमहे । ववृषे । ववाथे । ववृढ्वे । वव्र । ववाते । वविरे । वशिव्यधिव्यचिज्याग्रहात्यादिना यण इक् । अनुजग्राह । अनुजगृहिव । अनुजगृहिम । अनुजगृहिथ । इत्यादि । अनुजगृहे । अनुजगृहिवहे । अनुजगृहिमहे । इत्यादि । चोरयाञ्चकार, चोरयाञ्चकर । चोरयाञ्चकृव । चोरयाञ्चकृम । इत्यादि । छादयाञ्चक्रे । छादयाञ्चकृवहे । छादयाञ्चकृमहे । इत्यादि । लक्षयाञ्चकार । लक्षयाञ्चकर । लक्षयाञ्चकृव । लक्षयाञ्चकृम । इत्यादि । लक्षयाञ्चक्रे । लक्षयाञ्चकृवहे । लक्षयाञ्चकृमहे । इत्यादि । योजयाञ्चकार । योजयाञ्चकर । युयोज । अर्चयाञ्चकर । अर्चयाञ्चकार । आनर्च । वारयाञ्चकार । ववार । वव्रे । इत्यादि सप्रपञ्च समवगन्तव्य ॥ लुङ् प्रदर्श्यते । "भूते,, इत्यनुवर्तमाने–

३९८ ॥ लुङ् । २ । २ । ११७ । भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धोर्लुङ् यो भवति । ङकारो ङित सखमिति विशेषणार्थ । उकारो लुङ्लङिति विशेषणार्थ । स्यतासी लृलोरिति ज्ञोस्तासि

३९९ ॥ सिर्ज्ञिङि । ३ । १ । ५२ । धोर्ज्ञिङि परतो

सिस्लो भवति । इकार "सार्वेम्मे" इति विशेषणार्थ । "पञ्च उप्" इत्यधिकृत्य—

८०० ॥ ग्रुभूस्थेणिकापिब' सेम्मे । १ । ४ । १४९ । गुसञ्ज्ञकेभ्यो भू स्था इण् इङ् पिब इत्येतेभ्यश्च परस्य सेरुप्भवति मे परत । इति सेरुप् । स्थाने स्थाश्रयत्वात् सार्वेप् प्राप्त, "नोमना गो" इति निषिद्ध । "लुगुपद्लुक्ष्यभावाद्" इत्यद् । पूर्वेनमि याद् । "एमे" इत्यादि च डित्कारकार्य । पिस्यप् प्राप्त । "नट" इति वर्तमाने—

८०१ ॥ भूस्वोऽयस्य मिडि । ५ । ४ । ८६ । सू भू इत्येतयोरथमकयोर्मिडि पित्येप् न भवति । "लुङ्लिटोर्वुक्" इत्यजादौ वुक् । अभूव । अभूय । अभूम । अभ । अभत । अभूत । अभूत् । अभूताम् । अभूवन् । दविधौ—सेरुप् न भवति । तत्र मेरिट् । एव मादेशौ । "झस्य दऽनत" इत्यदादेश । व्यत्यभविषि । व्यत्यभविष्वहि । व्यत्यभविष्महि । व्यत्यभविष्ठा । व्यत्यभविषाथा । व्यत्यभविध्व । व्यत्यभविढ्व । व्यत्यभविष्ट । व्यत्यभविषाता । व्यत्यभविषत । "इकारान्तस्य ख' इति "रास्स" इति च वर्तमाने—

८०२ ॥ धि वा । ५ । ३ । ६१ । धकारादौ परतो रा स कारस्य ख भवति । पक्षे जश्त्वे ढकार । ऐधिषि । ऐधिष्वहि । ऐधिष्महि । ऐधिष्ठा । ऐधिषाथा । ऐधिध्व । ऐधिढ्ढ्व । ऐधिष्ट । एधिषाता । ऐधिषत ॥ "सार्वेम्मे" इति वर्तमाने—

८०३ ॥ हलामच' । ५ । १ । ८८ । हलन्तस्य गोरच ऐप् भवति मपरे सौ परत । इत्यैप् । "युज ईद्" इति वर्तमान—

८०४ ॥ हलपरसे । ५ । २ । १०३ । अस्तेस्सेश्च गुनिमि त्तात् ईडागमो भवति हलि केवले परत । इति ईद् ।

८७५ ॥ झलो झलि । ८ । २ । २६ । झल परस्य सका रस्य ग भवति झलि परत । इति सम। "धवित्स" इति ढेज्रुस् । अपाक्ष्य । अपाक्ष्व । अपाक्ष्म । अपाक्षी । अपाक्त । अपाक्त। अपाक्षीर् । अपात्ता । अपाक्षु । अपाक्षि । अपक्ष्वहि । अपक्ष्महि । अपक्ष्यो । अपक्षाथां । अपग्ध्व । अपक्त । अपक्षाता । अपक्षत ।

८७६ ॥ नेटि । ७ । २ । ४ । हलन्तस्य गारच एप् न भवति मे परे सानिडादौ परत । "र ख" इति वर्तमाने—

८७७ ॥ इंगीट । ८ । २ । २८ । इट परस्य सेराडादा ये परत ख भवति । स्फा दा । अनादिष । अनादिष्व । अनादिष्म । अनदी । इत्यादि। अव्यासिषि। अव्यासिष्वहि। अव्यासिष्महि। इत्यादि । "सी, मे" इति च वर्तमाने—

८७८ ॥ यमरमनमातां सक् च । ७ । २ । ७३ । यम् रम् नम् इयतेभ्य आकारांतेभ्यश्च मपरे सौ परत इट् भवति सक् चागम एषा । अव्यासिष । अव्यासिष्व । अव्यासिष्म । अव्यासा । इत्यादि । अव्यासि । अव्यास्वहि । अव्यास्महि । इत्यादि। "सविम्मे" इत्यादि पूर्ववत । अहाष । अहौष्व । अहौष्म । अहौषी रित्यादि । व्यत्यहौषि । व्यत्यहोष्वहि । व्यत्यहोष्महि । व्यत्यहोष्ठा । व्यत्यहाषाथा । व्यत्यहोध्व । धि वेति यदा सेर्न ख, तदा ष्यादेशयोरिति षत्व । जश्त्वे डकार । ष्टुत्वे च परस्य ढकार । व्यत्यहा ड्ढ्व । व्यत्यहाष्ट। व्यत्यहोषाता। व्यत्यहाषत। अहासि। अहास्वहि। अहास्महि । इत्यादि । सुभूसेत्यादिना सेरुप् ।

८७९ ॥ आत । ३ । ४ । ११० । आकारातात् य सि तस्मान् परस्य झेर्जुस् भवति । अधा । अधाव । अधाम । अ… इत्यादि । "यमस्तौ सिलौ दे" इति वर्तमाने—

८१० ॥ घ्नस्योरि ॥ १ । १ । १९६ । घुसञ्ज्ञकस्य स्था इत्येतस्य च धोः सकारादौ दपरे सानिकारादेशो भवति किद्वच । झलि—

८११ ॥ प्राद्गोः । ५ । ३ । ६३ । प्रातात् गारपरस्य सकारस्य ख भवति झलि । इति ख । अधिषि । अधिष्वहि । अधिष्महि । अधिषा । अधिषाथां । अधिध्व । अधित । अधिषाता । अधिषत ।

८१२ ॥ घस्लजलुङ्घञ्सनि । १ । ४ । १२९ । अदे- घस्लृ इत्ययमादेशो भवति अचि लुङि घञि सनि च परत । लृकारो लित्कार्यार्थ । "वक्त्यसुख्यातेरङ्" इत्यधिकृत्य—

८१३ ॥ घुत्पुष्यादिलितःमार्तिंशास्तर्मे । २ । १ । ६१ । धुतादिभ्य पुषादिभ्यश्च लृकारेद्भ्य सार्तिशास्तिभ्या च कर्तरि मपरे लुङि परतो अङ् भवति । ङकारः ङित्कार्यार्थ । अघस । अघसाव । अघसाम । इत्यादि । दविधौ सिरेव । "मस्तेऽस्तोऽच" इति वर्तमाने—

८१४ ॥ स्यगे स । ५ । २ । १६४ । सकारादावगे परतो गोरच परस्य सकारस्य तकारादेशो भवति । इति तकार । झलि स ख । व्यत्यघीस्त । व्यत्यघत्स्वहि । व्यत्यघत्स्महि । व्यत्यघत्या । इत्यादि । अशयिषि । अशयिष्वहि । अशयिष्महि । इत्यादि ।

८१५ ॥ वक्त्यसुख्यातेरङ् । २ । १ । ५८ । वक्ति वचै परिभाषणे ब्रूञादेशश्च, असु क्षेपणे, ख्या प्रकथने चक्षादेशश्च । एतेभ्या धुभ्य कर्तरि लुङि परतोऽङ् भवति । इत्यङ् । "नशोऽङ्ीम्" इति वर्तमाने—

८१६ ॥ श्व्यस्पद्वचाऽथुक्पुमुम् । ५ । २ । १४२ । श्वि अस् पत् वच् इत्येतेषा यथासङ्ख्यमकार थुक् पुम उम् इत्येते

आगमा भवति आडि परत । इति यचेरुमागम । अवोच । अवोचाव । अवोचाम । इत्यादि । अवोचे । अवोचावहि । अवोचामहि । इत्यादि । सरिट् । सिसिपोरीट् । "इटीट" इति सख । त्यखे माश्रयमिति "हलामच" इति एपि प्राप्ते नटीति निषिद्ध । ध्युड' इत्येप् । अदेविष । अदेविष्व । अदेविष्म । अदेवीरित्यादि । व्यत्यदेविषि । व्यत्यदेविष्वहि । व्यत्यदेविष्महि । इत्यादि । असविषि । असविष्वहि । असविष्महि असोष । असोष्वहि । असोष्महि । इत्यादि । अनात्स । अनात्स्व । अनात्स्म । अनात्सीरित्यादि । अनात्सि । अनत्स्वहि । अनत्स्महि । इत्यादि । "सायजे" इत्यधिकृत्य—

८१७ ॥ स्तुधूञ्सोमे । ५ । १ । १४६ । स्तु धूञ् सुञ् इत्येतेभ्यो मे परे सावेट् भवति । असाविष । असाविष्व । असाविष्म । असावीरित्यादि । असोषि । असोष्वहि । असोष्महि । इत्यादि । आशिषि । आशिष्वहि । आशिष्महि । आशिष्ठा । इत्यादि । अनिट्पक्षे भ्रश्चेत्यादिना षत्व । षढो कस्सीति कत्व । टुत्वादि च । आक्षि । आक्ष्वहि । आक्ष्महि । आष्ठा । आक्षाथा । आढ्व । आष्ट । आक्षाता । आक्षत । निरचैष । निरचैष्व । निरचैष्म । निरचैषीरित्यादि । समचेषि । समचेष्वहि । समचेष्महि । इत्यादि । "हलामच" इत्यैप् । सिप्तिपोरीट् । झलि से ख । अतौत्स । अतौत्स्व । अतौत्स्म । अतौत्सी । अतौत्त । अतौत्त । अतौत्सीत् । अतौत्तां । अतौत्सु । "सिलौ दे" इति से किद्वद्भावात् "ध्युड" इत्येप् न भवति । झलि से ख । धि वेत्यखपक्ष झला जश् झशीति मेर्जश्त्व । तस्य "झरो झरि स्वे" इति ख । अतुत्सि । अतुत्स्वहि । अतुत्स्महि । अतुत्था । अतुत्साथा । अतुद्ध्व । अतुत्त । अतुत्साता । अतुत्सत । अमृषि । अमृष्वहि । अमृष्महि । अमृथा । इत्यादि । शुत्पुष्यादीत्यादिना अङ् । अमुच ।

अमुचाव । अमुचाम । इत्यादि । अमुक्षि । अमुक्ष्वहि । अमुक्ष्महि । इत्यादि ।

८१८ ॥ वेरित । २ । १ । ६२ । इरशब्देतो घोर्लुङि मे परतो वा अङ् भवति कर्तरि । पक्षे सि । दे तु सिरेव । किद्वद्भावादनेष्च । अरुध । अरुधाव । अरुधाम । इत्यादि । अरौत्स । अरौत्स्व । अरौत्स्म । अरौत्सी । अरौद्ध । इत्यादि । अरुत्सि । अरुत्स्वहि । अरुत्स्महि । अरुद्धा । अरुत्साथा । अरुद्ध्वं । अरुत्स । अरुत्साता । अरुत्सत । अमुक्षि । अमुक्ष्वहि । अमुक्ष्महि । इत्यादि । अयुज । अयुजाव । अयुजाम । इत्यादि । अयौक्ष । अयौक्ष्व । अयौक्ष्म । अयौक्षी । अयौक्त । अयौक्त । इत्यादि । प्रायुक्षि । प्रायुक्ष्वहि । प्रायुक्ष्महि । प्रायुक्था । इत्यादि । "वोर्णुञ" इति वर्तमाने–

८१९ ॥ अतोऽनादेर्वे । ५ । १ । ८२ । घे परतो ऽनादेरिडादौ मपरे सानिप् त्रा भवति । इलेप् । अतानिष । अतानिष्व । अतानिष्म । अतानीरित्यादि । पक्ष अतनिष । अतनिष्व । अतनिष्म । इत्यादि । दविधौ–धास्तयो — उविति सरिति वर्ति च वर्तमाने–

८२० ॥ तन्भ्यस्थाश्ते । १ । ४ । १५१ । तनादिभ्य परस्य सेरुब्वा भवति थास्तथा परत । इत्युपि–एङिङीति वर्तमाने–

८२१ ॥ इनभनयमुरम्नपगमुवनतिनना ङ्ख झलि । ४ । ४ । ३९ । इनादीना वनतस्तनादीना च गुना झलादौ किङ्ति ख पर स्व भवति । इति नकारस्य ख । अतनिषि । अतनिष्वहि । अतनिष्महि । अतथा । अतनिष्ठा । अतनिषाथां । अतनिध्वं । अतनिड्ढ्वं । अतत । अतनिष्ट । अतनिषातां । अतनिषत । पूर्ववद् सेरुबादि । असनिषि । असनिष्वहि । असनिष्महि ।

इत्यादि । अकार्ष । अकार्ष्व । अकार्ष्म । अकार्षी । इत्यादि । अकृषि । अकृष्वहि, अकृष्महि । अकृथा । इत्यादि । अक्रैष । अक्रेष्व । अक्रेष्म । अक्रैषी । इत्यादि । अक्रीषि । अक्रीष्वहि । अक्रीष्महि । अक्रीष्ठा । इत्यादि । "वृतो वा,, इति वर्तमाने ।

८२२ ॥ लिङ्स्योर्दे । ५ । १ । ९८ । वृङ् वृञ् इत्येताभ्यां ऋकारान्ताच्च परो यौ लिङ्सी तयोर्दविषययोरिड् वा भवति । यदेट् तदा ।

८२३ ॥ वृतो वाऽलिममौ । ५ । १ । ९९ । वृतः परस्य इटो वा दीर्घभवति न चेत्स इट् लौ लिङि लिटि मपरे सौ च भवति । इति दीर्घ । अवरीषि । अवरीष्वहि । अवरीष्महि । इत्यादि । इडभावे—सिलौ दे,, इरिति किद्वद्भावादेप् न भवति । अवृषि । अवृष्वहि । अवृष्महि । इत्यादि । ग्रहोऽलिटयेकाचो दी रिति दीर्घ ।

८२४ ॥ हम्यन्तक्षणश्वसङ्घ्येदितां । ५ । १ । ९० । हमयान्तानां क्षण् श्वस् श्वि इत्येषां एदितां च गृनामिडादौ सावैप् न भवति । इत्यैवभाव । अगृहीष । अगृहीष्व । अगृहीष्म । इत्यादि । अगृहीषि । अगृहीष्वहि । अगृहीष्महि । इत्यादि ।

८२५ ॥ णिश्रिद्रुस्रुकमां कर्तरि कच् । २ । १ । ५६ । ण्यन्तेभ्यो धुम्य कम् श्रि द्रु स्रु इत्येतेभ्यश्च कर्तृवाचिनि लुङि परतः कच् भवति । सेरपवाद । ककार विरुद्धार्थ । चकारो "टिदुष्काचि धा" इति निवारणार्थ ।

८२६ ॥ णौ कच्युङ् मोऽशास्स्वकृत्यृदितः । २ । १ । १२८ । शासु अविस्तृन् ऋदितः प्रादेशो भवति कच्परे णौ परतः ।

८२७ ॥ द्विर्वेऽचि । १ । १ । ६८ । द्विरनिमित्तेऽचि अजादेशो स्थानिवद्भवति । स्थानिवद्भावन "लिङ्चुकाचि यो" इति द्वित्व । इत्योऽजादीत्यादि च कार्य ।

८२८ ॥ घेर्दीरनजादे । ५ । २ । २१* । घो कप्परे ऽनक्त्वे णाय जादेर्गोऽस्य घर्दीर्भवति । णिजमट् च । अचूचुर । अचूचुरव । अचूचुराम । अचूचुर । अचूचुरत । अचूचुरत । अचूचुरम् । अचूचुरतां । अचूचुरर् ।

८२९ ॥ घौ कव्यनस्त्वे सन्वत् । ५ । २ । १११ । न विद्यनेऽक स्य यस्मिन् तदनकार्यं तस्मिन्ननक्त्वे णौ कप्पर परतश्चस्य निसहके वर्णे पर मनीर कार्यं भवति । किं तत् । यस्यति "भुहाद् मामि ,, इति च वर्तमाने—

८३० ॥ सन्यत । ५ । २ । २०१ । सनि परतश्चस्या कारस्य इत्व भवति । इतीत्व । घेर्दीरनजादेरिति दीत्वादसत्त्वेन "छे च" इति तुक् । पुन घित्वाभावाच्च दीत्व । अचिच्छदि । अचिच्छदावहि । अचिच्छदामहि । इत्यादि । अललक्ष । अललक्षाव । अललक्षाम । इत्यादि । अललक्षि । अललक्षावहि । अललक्षामहि । इत्यादि । अयूयुज । अयूयुजाव । अयूयुजाम । इत्यादि । अयौक्ष । अयौक्ष्व इत्यादि । "आदेरेकाचो द्वे" इति वर्तमाने—

८३१ ॥ अच । ४ । ३ । ३। आदेरच परस्य एकाचो द्वे रूपे भवत । आदिद्वित्वापवाद ।

८३२ ॥ न स्फादौ ब्दचोऽयि ।४। ३ । ४ ।आदेरच परे स्फादा वर्तमाना नकारम्कारफलकारा न द्विरुच्यन्तऽयकारे । आर्चिच । आर्चिचाव । इत्यादि । आर्चिर्वि । आर्चिष्वहि । इत्यादि । अत्रीवर । अत्रारराव । इत्यादि । प्रार्यारिय । प्रार्यारिष्व । इत्यादि ।

प्रावरीवि । प्राव्रीवि । प्रावृषि । प्रावृण्वहि । इत्यादि सविस्तरमभ्यूह्य ।
लुडुदाहियते । "गम्यादिवत्स्यति,, इत्यधिकृत्य—

८३३ ॥ शोकानद्यतने लुट् । २ । ३ । ३ । वर्त्स्यत्यर्थे वर्तमानाद्धोर्लुट् भवति लृटोऽपवाद शोकानद्यतने ॥ शोकःऽनुशोचन पश्चात्ताप इत्यर्थ । टकार पूर्ववत् । उकार "स्यतासी लृ ल्वो ,, इति विशेषणार्थ ।

८३४ ॥ स्यतासी लृल्वो ।२।१।४६। लृ इति लृटि लृङि लौ लुटि परतो मध्ये तासिस्यौ भवति । इकारो 'इलुक कृल्लियनदिस , इति विशेषणार्थ । तस्य "वलादेरिट्" इति इट् । तता मिबादय ।

८३५ ॥ लुटोऽन्यस्य डारौरस् ।२ । ४ । ९७। लुडा देशानामन्यसञ्ज्ञकाना तिप् तस् झि इत्येतेषा यथासङ्ख्य डा रौ रस् इत्येते आदेशा भवति । "तास्थानेऽतडः ,, इति तिप इकारस्य डादेश । डिति टेरिति आस्तशब्दस्थस्य ख । "स्यमे स " इति वर्तमाने—

८३६ ॥ तासस्त्यो ख ।५ । २ । १६९। तासेरस्तेश्च सकारस्य ख भवति सकारादौ त्ये ।

८३७ ॥ रि । ५ । २ । १७० । तासेरस्तेश्च यो रेफादौ सकारस्य ख भवति । एवमादेशौ । भवितास्मि । भवितास्व । भवितास्म । भवितासि । भवितास्थ । भवितास्थ । भविता । भवितारौ । भवितार ।

८३८ ॥ एति ह ।५ । २ । १७१। तासेरस्तेश्च सकारस्य हकारादेशो भवति एकारादौ त्ये परत । व्यतिभविताहे । व्यतिभवितास्वहे । व्यतिभवितास्महे । व्यतिभवितासे । व्यतिभवितासाथे । व्यतिभविताध्वे । व्यतिभविता । व्यतिभवितारौ । व्यतिभवितार । एधिताहे । [illegible] । एधितासे । इत्यादि

पक्तास्मि । पक्ताहे । सुनादितास्मि । प्रध्वसिताहे । सव्यातास्मि । सव्याताहे । होतास्मि । व्यतिहोताहे । हाताहे । प्रणिपूर्वोद्यथा —

८३९ ॥ नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहतियातिवातिद्रातिप्सातिवपिवहिशम्युचिञ्देग्धौ । ५ । ४ । १२० । गेरदुरोऽन्त शब्दाच्च परस्य नेर्गदादिषु परतो णत्व भवति । इति णत्व । प्रणिमातास्मि । प्रणिधाताहे । अत्तास्मि । व्यत्यत्ताहे । अतिशयिताहे । वक्ताहे । वक्तास्मि । देवितास्मि । व्यतिदेविताहे । साविताहे । साताहे । "ग्यतराऽदुरोऽनिकुत" इति णत्व । परिणद्धास्मि । परिणद्धाहे । अभियोतास्मि । अभिपाताहे । अशिताहे । अष्टाहे । चत्तास्मि । चत्ताहे । तोत्तास्मि । तोत्ताहे । मर्त्तास्मि । व्यतिमर्त्ताहे । मोक्तास्मि । मोक्ताहे । रोद्धास्मि । रोद्धाहे । भोक्ताहे । भोक्तास्मि । प्रयोक्ताहे । तनितास्मि । तनिताहे । कर्त्तास्मि । कर्त्ताहे । क्रीतास्मि । क्रीताहे । वरितास्मि । वरिताहे । गृहीतास्मि । गृहीताहे । चोरयितास्मि । छादयिताहे । लक्षयितास्मि । लक्षयिताहे । योजयितास्मि । योक्तास्मि । अर्चयितास्मि । अर्चयिताहे । वारयितास्मि । वारयिताहे । वरितास्मि । वरिताहे । इत्यादि सर्वमुन्नय ॥ लृट् व्याख्यायते । गम्यादिष्वर्यतीत्यधिकृत्य—

८४० ॥ लृट् । २ । ३ । २ । वर्त्स्यत्यर्थे वर्तमानाद्धोर्लृट् भवति । टकार पूर्ववत् । ऋकार स्यतासी लृल्लोरिति निर्देशार्थ । सेनैव मध्ये स्येति निकरण । इडेवादेशास्तता मिबादय । भविष्यामि । भविष्याव । भविष्याम । भविष्यास । भविष्यथ । भविष्यथ । भविष्यति । भविष्यत । भविष्यति । व्यतिभविष्ये । व्यतिभविष्यावहे । व्यतिभविष्यामहे । व्यतिभविष्यसे । व्यतिभविष्यथ । व्यतिभविष्ये । व्यतिभविष्यते । व्यतिभविष्येते । व्यतिभविष्यन्ते । एधिष्ये ।

पक्ष्यामि । पक्ष्ये । नदिष्यामि । व्यासिष्ये । व्यास्यामि । व्यास्ये । हास्यामि । व्यतिहास्ये । हास्ये । श्रद्धास्यामि । श्रद्धास्ये । अतस्यामि । व्यत्यस्ये । शयिष्ये । वक्ष्यामि । यक्ष्ये । दविष्यामि । व्यतिदेविष्ये । प्रसविष्य । प्रसोष्ये । नत्स्यामि । नत्स्ये । अभिषोष्यामि । अभिषोष्ये । अशिष्ये । अक्ष्ये । निक्षेप्स्यामि । निक्षेप्स्य । तोत्स्यामि । तोत्स्ये ।

८४१ ऋद्धन इट् स्ये । ५ । १ । १४४ । ऋकाराता-द्धोर्हन्तश्चाग स्ये इट् भवति । मारिष्यामि । व्यतिमरिष्ये । मोक्ष्यामि । मोक्ष्ये । रोत्स्यामि । रोत्स्ये । मोक्ष्ये । योक्ष्यामि । योक्ष्ये । तनिष्यामि । तनिष्य । फारिष्यामि । फारिष्ये । क्रीष्यामि । क्रीष्ये । वरिष्ये । वरीष्ये । ग्रहिष्यामि । ग्रहीष्ये । चोरयिष्यामि । छादयिष्ये । लक्षयिष्ये । याजयिष्यामि । याक्ष्यामि । अर्चयिष्यामि । अर्चिष्ये । वारयिष्यामि । वरिष्यामि । वरीष्यामि । वरिष्य । इत्यादि सप्रपञ्चम धिगतव्य ॥ लृडुदाहियत । गम्यादिवत्स्यतीत्याधिकृत्य—

८४२ ॥ लिङ्हेतौ लृङ् क्रियाऽवृत्तौ । २ । ३ । १३० । हेतुस्तत्फलप्रभृतिर्लिङो हेतुर्वक्ष्यते । तत्र लिङो हेतौ वर्त्स्यति काले लृङ् भवति क्रियायाश्चेदनिष्पत्तिभवति ।

८४३ ॥ भूते । २ । ३ । १३१ । भूते काले लिङ्हेतौ क्रियावृत्तौ लृङ् भवति । टकार पूर्ववत । ऋकार स्यतासी लृलुटो रिति सामान्यग्रहणार्थ । मध्ये स्य । इडन्तादेशा । अडागम । अभविष्य । अभविष्याव । अभविष्याम । अभविष्य । अभविष्यत । अभविष्यत । अभविष्यत् । अभविष्यता । अभविष्यन् । दाविधौ व्यत्यभविष्ये । व्यत्यभविष्यावहि । व्यत्यभविष्यामहि । व्यत्यभविष्यथा । व्यतिभविष्येथां । व्यत्यभविष्यध्व । व्यत्यभविष्यत । व्यत्यभविष्येता व्यत्यभविष्यत । ऐधिष्ये । ऐधिष्यावहि । ऐधिष्यामहि ।

इति कर्तृपरिच्छेद ।

अथ भावकर्मकर्मकर्तृषु ञिआदयो निर्दिश्यते ।

८४४ ॥ सिंम्यसीयुट्तासां वौ गृहाज्झनदृशो बीट् । ४ । ४ । ६५ । ग्रहरजनभ्यो हन्दृशिभ्यां च परेषां सि स्य सीयुट् तास् इत्येतेषां भावर्थे विहितानां ञिडागमो भवति वा । पक्ष– इट् । सीटि–ञित्यच ,, इत्येप् । तत्र–भावे–भाविषीष्ट, भविषीष्ट देवदत्तेन । कर्मणि अनुभाविषीय । अनुभाविषीयेत्यादि । कर्मकर्तरि– अनुभाविषीय स्वयमव । अनुभविषीय इत्यादि । सर्वं कर्तृवनेय । एधिषीष्ट । पर्धाष्ट । नदिषीष्ट । भासिषीष्ट । "वौ" इति "भात" इति चानुवर्तमाने—

८४५ ॥ कृञ्शो युक् । ५ । २ । ३७ । गोराकारांतस्य युगागमो भवति कृति ञ्णिति बीटि च परत । सन्यायिषाष्ट । सन्यासीष्ट । हायिषीष्ट । हासीष्ट । हायिषीष्ट । हासीष्ट । धायिषीष्ट । धासीष्ट । अस्मीष्ट । शायिषीष्ट । शयिषीष्ट । वक्षीष्ट । निश्चायिषीष्ट । निश्चिषीष्ट । तुत्सीष्ट । मारिषीष्ट । मृषीष्ट । मुक्षीष्ट । त्रुत्सीष्ट । मुक्षीष्ट । युक्षीष्ट । तनिषीष्ट । मनिषीष्ट । कारिषीष्ट । कृषीष्ट । श्रायिषीष्ट । श्रीषीष्ट । वारिषीष्ट । वरिषीष्ट । वृषीष्ट । ग्राहिषीष्ट । ग्रहिषीष्ट । चोरयिषीष्ट । चोरिषीष्ट । छादयिषीष्ट । छादिषीष्ट । लक्षयिषीष्ट । लक्षिषीष्ट । योजिषीष्ट । योजायिषीष्ट । युक्षीष्ट । अर्चिषीष्ट । अर्चयिषीष्ट । वारिषीष्ट । वारयिषीष्ट । वरिषीष्ट । वृषीष्ट । इत्यादि । सर्वं प्रत्येय । लिटि—भावे—बभूवे देवदत्तेन । कर्मणि–कर्मकर्तरि च– अनुबभूविवहे । इत्यादि । एधाचक्रे । पेचे । ननदे । दध्वसे । सविव्ये । जुहवांचक्रे । जुहुवे । जहे । विदधे । आदे । जक्षे । शिश्ये । ऊचे । दिदिवे । प्रसुषुवे । नेदे । अभिपुपुवे । आनशे । चिक्ये । चिच्ये । तुतुदे । मम्रे । मुमुचे । रुरुधे । बुभुजे । युयुजे ।

तेने । मेने । चक्रे । चिक्रीये । वने । जग्रहे । चोरयांचक्रे । छादयाचक्रे । लक्षयाचक्रे । योजयाचक्रे । युयुजे । अर्चयाचक्रे । आनर्च । वारयाचक्रे । वव्रे । इत्यादि पूर्ववज्ज्ञेय ॥ लुङि—भावे—कर्मणि तवचने । "लुङि" इति "त ञि" इति च वर्तमाने —

८४६ ॥ दौ । २ । १ । ६८। दावर्थे भावकर्मणि लुङि तवचने परे धोर्जिस्यो भवति । सेरपवाद । जकार ऐवर्थ ।

८४७ ॥ जेरुप् । १ । ४ । १०१ । जेरुत्तरस्य गोनिर्मि त्तभूतस्य उप् भवति । अभानि देवदत्तेन । अन्वभावि कम्बलो देव दत्तेन । कर्मकर्तरि—

८४८ ॥ कर्मवल्लुङ्ग्स्त्रादीना । २ । १ । ७६ । स्तव स्यादिवर्जितस्य धो कर्मकर्त्तरि विहिते लकारे कर्मवत् कार्यं भव- ति । व्यतिदशात्मिन्य जौ प्राप्ते—

८४९ ॥ कर्मणि २ । १ । ६६ । कर्तरीति वर्तते । कर्तृ त्वेन विवक्षिते कर्मणि लुङि ते परतो जिर्वा भवति । पक्षे सि । यदा सिस्तदा नीट् । अन्वभानि कबल स्वयमेव । अन्वभानिष्ट । अन्वभ- विष्ट । इति त्रैरूप्य । अन्यत्र नीट्तदभावाद् द्वैरूप्य । अन्वभाविषि । अन्वभविषि । अन्वभानिष्महि । अन्वभविष्महि । इत्यादि । "दुहश्च" इति हलन्तनियमाद येषा जिविकल्पो न भवति । ऐधि । अपाचि । अपक्षाताम् । अनदि । अनदिषाताम् । अध्वंसि । अध्वंसिषाताम् । अ ध्यायि । अध्यायिष्ट । अध्यास्त । अध्यायिषाताम् । अह्रोपि । अह्रा- साताम् । अधायि । अधायिष्ट । अधित । अधायिषाताम् । अधिषाताम् । अघस्साताम् । अशायि । अयाचि । अवक्षाताम् । अदेवि । अदेविषा ताम् । असावि । असाविष्ट । असविष्ट । असाष्ट । असाविषाताम् । असविषाताम् । असोषाताम् । अनाहि । अनत्साताम् । असानि

विष्ट । अमोष्ट । असाविषाता । असापाता । आशि । आशिषाता । आक्षाता । निरचायि । निरचायिष्ट । निरचिष्ट । निरचायिषाता । निराचिषाता । अतोदि । अतुद्ध । अतुत्साता । अमारि । अमोचि । अमुक्षाता । ञिरिति वर्तमाने–

८५० ॥ न रुधः । २ । १ । ५ । रुधेर्यो कर्मकर्तरि ञि न भवति । ञाविति नित्य प्राप्त । कर्मणि तु भवत्यव । अरोधि । कर्मकर्तरि–अरुद्ध । अरुत्साता । अमोजि । अमुक्षाता । अयाजि । अयुक्षाता । अतानि । अतानिषाता । अमानि । अमानिषाता । अकारि । अकारिष्ट । अकृत । अकारिषाता । अकृपाता । अकारिषत । अकृषत । अक्रायि । अक्रायिष्ट । अक्रीष्ट । अक्रायिषाता । अक्रीषाता । अवारि । अवारिष्ट । अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवृत । अवारिषाता । आवारीषाता । अवरिषाता । अवरीषाता । अवृषाता । अग्राहि । अग्राहिषाता । अग्रहीषाता । "यग्दुह" इति "नम" इति चाधिकृत्य–

८५१ ॥ दधिणिश्रिश्रथिग्रथिवच्चस्नोश्च ञिश्च । २ । १ । ७३ द धीना ण्यताना श्रि श्रथि ग्रथि वच स्नु इत्येतेषा नमेश्च कर्मकर्तरि निर्यक् च न भवत । इति कर्मकर्तरि ञिप्रतिषेध । अचूचुरत स्वयमेव । कर्मणि अचोरि । अचोरिषाता । अचोरयिषाता । अचिच्छदत स्वयमेव । कर्मणि-अच्छादि । अच्छादिषाता । अच्छादयिषाता । अलल्क्षत स्वयमेव । कर्मणि-अलक्षि । अलक्षिषाता । अयूयुजत स्वयमेव । कर्मणि-अयोजि । अयोजिषाता । अयोजयिषाता । अयुक्षाता । आर्चिचत स्वयमेव । कर्मणि–आर्चि । आर्चिषाता । आर्चयिषाता । अवीवरत स्वयमेव । कर्मणि अवारि । अवारिष्ट । अवृत । अवारिषाता । अवारयिषाता । अवृषातामित्यादि स्वयमधि

गन्तव्य । लुटि सासौ चीटि च विकल्प । अन्यत्रेट् । भाविता । अनुभाविताहे । अनुभाविताहे । एधिता । पक्ता । पक्ताहे । नंदिता । अभिनंदिताहे । प्वसिता । प्वसिताहे । सव्यायिता । सव्याता । सव्यायिताहे । सव्याताहे । हानिता । होता । हानिताहे । होताहे । हायिता । हाता । हायिताहे । हाताहे । परिधायिता । परिधाता । परिधायिताहे । परिधाताहे । अत्ता । अत्ताहे । शायिता । शयिता । अतिशायिताहे । अतिशयिताहे । वक्ता । वक्ताहे । देविता । देविताहे । सानिता । सन्निता । सोता । साविताहे । सविताहे । सोताहे । पारिणद्धा । परिणद्धाहे । साविता । सोता । सानिताहे । सोताहे । अशिता । अष्टा । अशिताहे । अष्टाहे । चायिता, चेता । चायिताहे । चेताहे । तोत्ता । तोत्ताहे । मारिता । मर्ता । परिमारिताहे । परिमरिताहे । मोक्ता । मोक्ताहे । रोद्धा । रोद्धाहे । भोक्ता । भोक्ताहे । योक्ता । योक्ताहे । तनिता । तनिताहे । मनिता । मनिताहे । कारिता । कर्ता । करिताहे । कर्ताहे । क्रायिता । क्रीता । क्रायिताहे । क्रीताहे । वारिता । वरिता । वरीता । वारिताहे । वरिताहे । वरीताहे । ग्राहिता । ग्रहिता । ग्राहिताहे । ग्रहिताहे । चोरिता । चोरयिता । चोरिताहे । चोरयिताहे । छादिता । छादयिता । छादिताहे । छादयिताहे । लक्षिता । लक्षयिता । लक्षिताहे । लक्षयिताहे । योजिता । योजयिता । योक्ता । योजिताहे । योजयिताहे । योक्ताहे । अर्चिता । अर्चयिता । वारयिता । वरिता । वरीता । इत्यादि सर्वमभिलक्ष्य । लृटि चीटि तदभावेन च द्विधा नीतिः । भाविष्यते देवदत्तेन । कर्मणि-कर्मकर्तरि च-अनुभाविष्यते । अनुभविष्यते । एधिष्यते । पक्ष्यते । नंदिष्यते । प्वसिष्यते । व्यायिष्यते । व्यास्यते । हाविष्यते । होष्यते । हायिष्यते । हास्यते । विधायिष्यते । वि-

स्यते । भस्यते । आतिशायिष्यते । अतिशायिष्यते । मस्यते । देवि-ष्यते । साविष्यते । सनिष्यते । सोष्यते । नत्स्यते । अभियाविष्यते । अभियोस्यते । आशिष्यते । अस्यते । निश्चायिष्यते । निश्चेष्यते । तोत्स्यते । मारिष्यते । मरिष्यते । मोक्ष्यते । रोत्स्यते । भोक्ष्यते । योक्ष्यते । तनिष्यते । मनिष्यते । कारिष्यते । करिष्यते । कायि-ष्यते । क्राप्स्यते । वारिष्यते । वरिष्यते । ग्राहिष्यते । ग्राहिष्यते । छादिष्यते । छादयिष्यते । लक्षयिष्यते । लक्षिष्यते । योजयिष्यते । योजिष्यते । योक्ष्यते । अर्चिष्यते । अर्चयिष्यते । वारिष्यते । वारयिष्यते । वरीष्यते । वरिष्यते । इत्यादि सर्वमुन्नेय ॥ अथ लृङि क्रीटिड्भ्यां द्विधा नीति । अभारिष्यत, अभविष्यत देवदत्तेन, । कर्मणि-कर्मकर्तरि च अभाविष्यत । अन्वभविष्यत । ऐधिष्यत । अपक्ष्यत । अनदिष्यत । अभ्यसिष्यत । अभ्यायिष्यत । अभ्यास्यत । अह्वायिष्यत । अह्वेष्यत । इत्यादि सविस्तरमूहितव्य । एव परमप्र कृतेनैव लकारा उदाहृता ॥

अथ स्वांतेषु सन्नता

भवितुमिच्छतीति विगृह्य " किदृगुप्तिज सन् भिषज्यादिनि दाक्षमे" इति वर्तमाने–

८५२ ॥ तुमीच्छायां धोर्वोप् । २ । १ । ६ । "इच्छार्थे लिङ्लोट्" इत्यधिकृत्य "तुमेककर्तृके" इति इच्छार्थे यो विहित तुम् तस्मिन्निच्छायां तुमि परतो धो परस्यसज्ञ भूत्वा सन् वा भवति यदा सन् तदा तुम उप् ॥ "निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभाव " इति इटो निवृत्ति । भू सन् इति स्थिते नकार "सन्यङो" इति विशेषणार्थ । वलादिरिडिति प्राप्त । "न वृद्भ्य " कित्यूर्णुश्रुयुक् " इति च प्रत्युत्–

८५३ ॥ सनि ग्राहिगुहश्च । ५ । १ । १२९ । ग्रहगुहा-

म्यामुगतेभ्यश्च धुम्य सनि किति इट् न भवति । इति निषिद्ध । "किद्वद्" इति "सनि" इति च वर्तमाने–

८५४ ॥ सीक । १ । १ । ९८ । इगंतस्य धो सका रादौ सनि परत किद्वद् कार्यं भवति । इति किद्वद्भावात् "गा गयो" इत्येप् न भवति ।

८५५ ॥ सन्यङोः । ४ । ३ । ११ । सनतस्य यङंत स्य च धो आदेरचा द्वे रूपे भवत । इति द्वित्व । हलोऽनादेरित्यादि चकार्यं । भू भू ष इति स्थिते—

८५६ ॥ तदता धव । १ । १ । ४४ । ते सनादयोऽते येषा ते सदता धुसज्ञा भवति । इति धुत्वे पूर्ववल्लडादि । शपि "एप्यत" इति पररूपे बुभूषामि । बुभूषाव । बुभूषाम । इत्यादि । कर्मव्यतिहारे–व्यतिबुभूषे । व्यतिबुभूषावहे । व्यतिबुभूषामहे । इत्यादि । लङि–अबुभूष । व्यत्यबुभूषि । लिङि–बुभूषेय । व्यति बुभूषेय । लोटि—बुभूषाणि । व्यतिबुभूषै । यकि–"अत" इत्यख । बुभूष्यते देवदत्तेन । अनुबुभूष्यते कम्बलो देवदत्तेन । नेति गिरिति श्रीडिति च वर्तमाने—

८५७॥ भूषार्थसन्किरादीनां यक् च । २ । १ । ७४ भूषार्थाना सनताना किरादीना च कर्मकर्तरि यक् ञि ञीट् च न भवति । इति निषेधात् यक् न भवत्येव । कर्मवदित्यतिदेशात् दवि धिश्च । अनुबुभूषते कम्बल स्वयमेव । लङि—अबुभूष्यत । अन्वबु भूष्यत । अन्वबुभूषत । लिङि—बुभूष्येत । अनुबुभूष्येत । अनु बुभूषेत । लोटि–बुभूष्यता । अनुबुभूष्यतां । अनुबुभूषतामित्यादि । लोट् चाशिषि–बुभूष त्व । बुभूषताद् वा । बुभूषतु भवान्, बुभूष-

ताद् वा। लिङि च–अत स। बुभूष्यास। व्यतिबुभूषिषीय। लिटि–बुभूषाचकार। बुभूषाचक्र। व्यतिबुभूषांचक्रे। लुङि–अबुभूषिष। व्यत्यबुभूषिषि। लुटि–बुभूषितास्मि। व्यतिबुभूषिताहे। लृटि–बुभूषिष्यामि। व्यतिबुभूषिष्य। लृङि–अबुभूषिष्य। व्यत्यबुभूषिष्ये। इत्यादि। बुभूषिषीष्ट देवदत्तेन। अनुबुभूषिषीय। बुभूषाचक्रे। अनुभूषि। अन्वबुभूषि। अ वबुभूषीष्ट कट स्वयमेव। को बुभूषिता। अनुबुभूषिताहे। बुभूषिष्यते देवदत्तेन। अनुबुभूषिष्ये। लृङि–अबुभूषिष्यत। अन्वबुभूषिष्ये। इत्यादि। "अच" इति द्वित्व।

८५८ ॥ प्राग्वत् सन । १ । २ । ६८। सन प्राच प्रवृत्ते परस्य लकारस्य यथा दो भवति तदा सन्नतादपि। इति द। रुधिधिषे। इत्यादि।

८५९ ॥ सन्यत । ५ । २ । २०० । सनि परे यश्च तस्याकारस्य इकारादेशो भवति। पिपभामीत्यादि। निनदिषामि। इत्यादि। बिभ्यिसिषे। विव्यासामि। निन्यासे। इत्यादि।

८६० ॥ इन्यथा सनि । ४ । ४ । १३ । हन्तेरिणि गिङादेशस्य गमरजतस्य च धोर्दीर्भवति झलादौ सनि परत। शुहूषामि। जिहासे।

८६१ ॥ स्मनिमीमाभूरभलभशक्पतृपदोऽच इस् । ५ । २ । १७४ । मी मा भुङ्न्येरमादीनामच स्थाने इसादेशो भवति सकारादौ सनि परत चस्य चोप्। "स्यगे स" इति तकार। वित्सामि। थित्से। "घस्त्वत्रूश्छद्वश्लसनि" इत्यदेघस्त्वभावस्य "स्यगे त" इति तत्व। द्रित्यादि। जिघत्सामि। व्यतिजिघत्से। शिशयिषे। विवक्षामि। निवक्षे।

८६२ ॥ सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम् ततेः । ७ । २ । ४९ । इवन्तेभ्यो धुभ्य ऋधादिभ्यश्च सनि परत इट् वा भवति । इट्पक्षे-धुक्ष ,, इत्येष् । दिदेविषामि । इडभावे "किद्वत्सनि सीक " इति वर्तमाने-

८६३ ॥ हलि । १ । १ । ९९ । सकारादौ सनि परतो यो हल् तस्मिन् परे य इक् तस्य किद्वद् कार्यं भवति । इत्येप् निषिद्ध । "ऊ शूट् के च" इति वस्य ऊठि यण् ततो द्वित्वादि । दुद्यूषामि । पूर्ववदिडभाव किस्व च ।

८६४ ॥ षणि चाण्णिस्तोरेवाऽस्विदस्वदसह । ५ । ४५ । षणि षत्वभूते सनि परत चादिण्णतात् परेषा ण्य न्तानां स्विदिस्वदिसहवर्जितानां स्तौतेरेव सकारस्य षत्व भवति । इति नियमात्षत्व । प्रसुसूष । निनत्सामि । निनत्से ।

८६५ ॥ सुञ सनुस्ये । ५ । ४ । ९७ । सुनोते सनि स्ये च परे षत्व न भवति । सुसूषामि । सुसूष ।

८६६ ॥ स्मिङ्पूङ्ऋञ्ज्वश सनि । ५ । १ । १४८ । स्मिङ् पूङ् ऋ अञ् अश् इत्येतभ्य इट् भवति सनि परे । अशि शिषे । निश्चिकिषामि । निश्चिचिषामि । निश्चिकिष । निश्चिचिषे । "हलि" इति "किद्वद्भावादेप् न भवति । तुतुत्सामि । तुतुत्स । "इ न्यचा सनि" इति दी । "ऋतामिद्धो " इति वर्तमाने-

८६७ ॥ पुरादुत् । ९ । १ । ८५ । पवर्गाद् वकाराच धोरवयवात् परस्य ऋकारस्य उकारादेशो भवति । रतन्त्र । "दार्यो रियुः " इति दी । मुमूर्षे । मुमुक्षामि । मुमुक्षे । कर्मकर्तरि-

८६८ ॥ वौन्मुचो घेः । ५ । १ । १७८ । गिसङ्गकस्य मुचेरच ओकारादेशो भवति वा सनि सकारादौ परतश्चस्योप् । भूषेत्यादिना न यक् । मोक्षत । मुमुक्षते वत्स स्वयमेव । रुरुत्सामि । रुरुत्स । बुभुक्षे । युयुक्षामि । युयुक्षे । सनीवंतेत्यादिना वेद् । तितनिषामि । इडभावे—

८६९ ॥ तनो वा । ४ । ४ । १४ । तनोतेर्झलादौ सनि परतो वा दीर्भवति । तितांसामि । तितसामि । तितनिषे । तितांसे । तितसे । मिमनिषे । हन्यचा सनीति दी ।

८७० ॥ ऋतामिद्धो । ५ । १ । ८१ । ऋकारांतस्य गोर्धोरिकारादेशो भवति । रतस्य । दीत्व । चिकीर्षामि । चिकीर्षे । चिकीर्षामि । चिकीर्षे । वृतो वा लिमसाविति वर्तमाने–

८७१ ॥ सनीट् । ५ । १ । ९७ । वृत सनि परतो धोर्वेट् भवति । इडभावे–"प्वादुद्" इत्युत्वादि । विवरिषे । विवरीषे । वुवूर्षे । सनि ग्रहगुहश्चेति वेद् ।

८७२ ॥ रुद्विद्मुष्ग्रहस्वप्प्रच्छां सनि च । १ । १ । ९७ । रुद् विद् मुष् ग्रह् स्वप् प्रच्छ इत्येतेषां सनि क्त्वात्ये च परे किद्वद् भवति । किद्वद्भावाद्–घगि यधि—इत्यादिना यण इक् । दत्वकत्वे भष्भावादि । जिघृक्षामि । जिघृक्षे । चुचोरयिषामि । चिच्छादयिषामि । लिलक्षयिषामि । लिलक्षयिष । युयोजयिषामि । युयुभामि । अर्चिचयिषामि । अर्चिचिषे । बिभारयिषामि । विवरीषामि । वुवूषामीत्यादि । सर्वं पूर्ववत् । कर्तरि नवलकारेषु भावे कर्मणि कर्मकर्तरि च यथासंभवमभ्यूह्य । इति सन्नता ।

भृशमभीक्ष्णं वा भवतीति विगृह्य– -

८७३ ॥ धोर्यङ् भृशेऽभीक्ष्णेऽशुभरुचे । ४ । १ । ११ ।
शुभिरुचिवर्जिताद्धो भृशेऽभीक्ष्णे चार्थे वर्तमानात् यङ्प्रत्ययो भवति । ङकारो ङित्कार्यार्थः । सन्यङोरिति द्वित्वं । भूयभूय इति स्थिते—हलोऽनादेरित्यादि चकार्यं ।

८७४ ॥ यङुपोरेप्यकिदादाहाङ्कः । ५ । २ । २०३ ।
यङि यङुपि च यस्याकित आकारातहाङ्वर्जितस्य एप् भवति दीर्घश्च । इति इक एवन्यत्र दी । बोभूय् इत्यत्र पूर्ववल्लडादयः । "कैदितो द" इति द । एत्व । बोभूये । बोभूयावहे । इत्यादि । कौ-यकि—

८७५ ॥ अत । ४ । ४ । ५६ । गोरकारान्तस्य अत स्व भवत्यगे परत । बोभूय्यते देवदत्तेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च—अनुबोभूय्ये, अनुबोभूय्ये स्वयमेव । लङि—अबोभूये । कौ—अबोभूय्यत । अन्वबोभूय्ये । लिङि—बोभूयेय । कौ—बोभूय्येत । अनुबोभूय्येय । लोटि—बोभूयै । कौ—बोभूय्यता, अनुबोभूय्यै । लिङाशिषि—बोभूयिषीय । कौ—बोभूयिषीष्ट देवदत्तेन । अनुबोभूयिषीय । लिटि—बोभूयाचक्रे । बोभूयाम्बभूव । बोभूयामास । कौ—बोभूयाम्बभूवे । अनुबोभूयाम्बभूवे । बोभूयामासे । "कृभ्वस्तिष्, इत्यस्तिग्रहणसामर्थ्यात् "अस्तेरभूः" इति अस्तेर्भूभावो न भवति । लुङि—अबोभूयिषि । कौ—अबोभूयि देवेन । अन्वबोभूयि । अन्वबोभूयिढ्वं वा । अन्वबोभूयिषाता । लुटि—बोभूयिताहे । कौ—बोभूयिता देवेन । अनुबोभूयिताहे । लृटि—बोभूयिष्ये । कौ—बोभूयिष्यते देवेन । अनुबोभूयिष्ये । लृङि—अबोभूयिष्ये । कौ—अबोभूयिष्यत देवेन । अन्वबोभूयिष्ये ।

८७६ ॥ सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोः । २ । १ ।

८६८ ॥ मोमुचो धेः । ५ । १ । १७८ । मिमङ्क्रस्य मुचेश्च ओकारादेशो भवति वा सनि सकारादौ परतश्चस्योप्। भूषेत्यादिना न यक्। मोक्षत। मुमुक्षते वत्सः स्वयमेव। रुरुत्सामि। रुरुत्स । मुमुक्षे । मुमुक्षामि । मुमुक्षे । सनीवंतेत्यादिना वेट्। तितनिषामि। इड्भावे—

८६९ ॥ तनो वा । ४ । ४ । १४ । तनोतेर्झलादौ सनि परतो वा दीर्भवति । तितांसामि । तितसामि । तितनिषे। तितांसे । तितंसे । मिमनिषे । हन्यचां सनीति दी ।

८७० ॥ ऋतामिद्धो । ५ । १ । ८६ । ऋकारांतस्य गोर्धोरिकारादेशो भवति । रतत्व । दीर्घ । चिकीर्षामि । चिकीर्षे। चिकीर्षामि । चिकीर्षे । वृतो वा छिमसाविति वर्तमाने-

८७१ ॥ सनीट् । ५ । १ । ९७ । वृत सनि परतो धोर्वेट् भवति । इड्भावे-"वृताद्दट्" इत्युत्वादि । विवरिषे । विवरीषे । वुवूर्षे । सनि महगुहश्चेति वेट् ।

८७२ ॥ रुदविदमुषग्रहस्वपप्रच्छां सनि च । १ । १ । ९७ । रुद् विद् मुष् ग्रह् स्वप् प्रच्छ इत्येतेषां सनि क्त्वायां च परे किद्वद् भवति । किद्वद्भावाद्-वशि यधि—इत्यादिना यण इय् । दत्वकत्वे भष्भावादि । जघृक्षामि । जिघृक्षे । चुचोरयिषामि। चिच्छादयिषामि । लिलक्षयिषामि । लिलक्षयिष । युयोजयिषामि। मुमुक्षामि । अर्चिचयिषामि । अर्चिचिषे । विवारयिषामि । विवरी षामि । वुवूर्षामीत्यादि । सर्वं पूर्ववत्। कर्तरि नवलकारेषु भावे कर्मणि कर्मकर्तरि च यथासमवमभ्यूह्य । इति सन्नता ।

भृशमभीक्ष्णं वा भवतीति विगृह्य-

८७३ ॥ धोर्यङ् भृशेऽभीक्ष्ण्येऽशुभ्रुचे । २ । १ । ११ ।
शुभिरुचिवर्जिताद्धोः भृशेऽभीक्ष्ण्ये चार्थे वर्तमानात् यङ्प्रत्ययो भवति । ङकारो ङकार्यार्थः । स यङोरिति द्वित्वं । भूयभूय इति स्थिते— हलोऽनादेरित्यादि चकार्यं ।

८७४ ॥ यङुपोरेप्ध्वकिदाहाकः । ५ । २ । २०३ ।
यङि यङुपि च चस्याकित आकारान्तहाकृवर्जितस्य एप् भवति दीत्वं च । इति इक एवन्यत्र दी । बोभूय इत्यत पूर्वनह्लडादयः । "ङैदितो द" इति द । एत्व । बोभूये । बाभूयावहे । इत्यादि । कौ-यकि-

८७५ ॥ अत । ४ । ४ । ५६ । गोरकारान्तस्य अत ख भञ्झगे परत । बोभूय्यते देवदत्तेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च— अनुबोभूय्ये, अनुबोभूय्ये स्वयमेव । लङि-अबोभूये । को—अबोभूय्यत । अनुबोभूय्ये । लिङि—बोभूयेय । कौ—बोभूय्येत । अनुबोभूय्यय । लोटि-बोभूयै । कौ—बोभूय्यतां, अनुबोभूय्यै । लिङाशिषि—बोभूयषीय । कौ—बोभूयषीष्ट देवदत्तेन । अनुबोभूयषीय । लिटि—बोभूयाचक्रे । बोभूयाबभूव । बोभूयामास । कौ—बोभूयाबभूवे । अनुबोभूयाबभूवे । बोभूयामासे । "कृभ्वस्तिष्, इत्यस्तिग्रहणसामर्थ्यात् "अस्तेर्भू" इति अस्तेर्भूभावो न भवति । लुङि-अबोभूयिषि । कौ-अबोभूयि देवेन । अन्वबोभूयि । अन्वबोभूयिष्ट वा । अन्वबोभूयिषातां । लोटि-बोभूयिताहे । कौ—बोभूयिता देवेन । अनुबोभूयिताहे । लृटि—बोभूयिष्ये । कौ—बोभूयिष्यते देवेन । अनुबोभूयिष्ये । लृङि—अबोभूयिष्ये । कौ—अबोभूयिष्यत देवेन । अन्वबोभूयिष्ये ।

८७६ ॥ सुचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोः । २ । १ । १२

सूचि सूत्रि मूत्रिभ्य एव हलाद्यनेकाच्भ्योऽदयपत्यूर्णुभ्य एव चाग दिभ्यो भृशाभीक्ष्ण्ये यङ् भवति नान्येभ्य । इति नियमादेव 'एध वृद्धौ, इत्यस्य यङ् नास्ति । तथा-पापच्ये । कौ यक्ति-भत खे च-

८७७ ॥ हलो यः । ४ । ४ । ५४ । हलादृ गो परस्य यकारस्य ख भवति भगे परत । पापच्यते देवेन । कर्तरि भावे कर्मणि च कर्मकर्तरि च समान । अपापच्यत । पापच्येत । पापच्यता । पापचांचक्रे । पापचिषीष्ट । अपापचिष्ट । पापचिता । पापचिष्यते । अपापचिष्यत । इत्यादि । अपापचि देवेन । नान घते । यङुपोरिति वर्तमाने-

८७८ ॥ नीग् वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कंदां । ५ । २ । १०४ । वञ्चुप्रभृतीनां यङन्तानां चस्य नीगागमो भवति । दनीध्वस्यते । "ञिटाग्पण साचोऽर्य्यम्य" यशौ यक्ति" इति च वर्तमाने-

८७९ ॥ स्वप्स्यमृव्य । ४ । ३ । २९ । स्वप् स्यम् व्या इत्येतेषां यक्ति साचोऽर्य्यपरस्य यण इग् भवति । वेवीयते । "दीर्घ्यकृद्ग" इति दी । जोहूयते ।

८८० ॥ गत्यर्थात् कुटिले । २ । १ । ३४ । गत्यर्थात् कुटिले वर्तमानात् यङ् भवति । जाहायते । भृमेत्यादिना च । अभिदि धीयते । तन्नियमाददेर्यङ् नास्ति । यि कश्चिद्यङ्,, नाशय्यते । वाव च्यते । देदीप्यते । कौ ददीप्यते देवेन । ठिङ्वत् कुम्पामिति दीत्वस्य पूर्वत्रासिद्धत्वादिप् भास । "परेऽच्च प्राच " इत्यत्रस्य स्थानिवद् भावानास्ति । दरिद्राचक्रे । सोपूयते । नानद्यते । सोपूयते । अशा श्यते । चेचीयते । तोतुयते । अतोतुयत । तोतुयत । तातु-

पता । तोतुदिषीष्ट । तोतुदाचक्रे । अतोतुदिष्ट । अतोतुदि । तोतुदिता । तोतुदिष्यते । अतोतुदिष्यत । "रीङ् ऋतः „ इति रीङादेशः । मेम्रीयते । मोमुच्यते । रोरुध्यते । बोभुज्यत । योयुज्यते ॥

८८१ ॥ ह्रस्यातो नुक् । ५ । २ । २०५ । असइका-न्तस्य गार्यङ्भार्यश्चस्तस्याकारान्तस्य नुगागमो भवति । तस्यानुस्वारादि । ततन्यते । मम्यत । चक्रीयत । चक्रायत । चेत्रीयते । पशिल्यादिना यण इक् । यङ्पारीति वर्तमाने—

८८२ ॥ रीगृत्वतो । ५ । २ । २०९ । ऋकारवतो गोपदि चस्य रीगागमो भवति । जरीगृह्यते । इत्यादि । सर्वं पूर्ववन्नेय ॥ इति यङन्ता । किं च—

८८३ ॥ यङ उप् । १ । ४ । १४४ । यङो बहुलमुप् भवति । स्वखे स्वाश्रयमयेन द्वित्वादि । ततो लडादि । चकरीत चेत्यदादिषु मनन्तु पाठात् यङ्लुवतस्यादादित्वं । तेन शप उप् मनिविधश्च ।

तिपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद् गणेन च ।
यचैकाच्ग्रहणं किंचित् पचैतानि न यङ्लुपि ॥१॥

इति यङो ङित्वाद् स्थानिवद्भावेन दा न भवति । थस्य गे पित्यचि हस्युप्योरी" इति वर्तमाने—" नुत ईद् " इत्यनुवर्त्य—

८८४ ॥ यङ्तुरुस्तोर्बहुलं । ५ । २ । १३२ । यङ्-वतात्तु रु स्तु इत्येतेभ्यश्च परस्य हलादेः पितो गस्य बहुलं ईडागमो भवति । पित्सेत्र् न किस्तु । ङस्य यादित्यत् । बाभवीमि । बाभोमि । बोभूव । बोभूम । बोभवीषि । बोभोषि । बोभूथ । बोभूथ । बोभवीति । बोभोति । बोभूत । बोभवति । यत्रिस्येरिति द्विर्भम् । अबोभव । अबोभूव । अबाभूम । अबोभवी । अबोभू,

अयोभूत । अयोभूत । अयोभवीत् । अयोभोत् । अयोभूतां । अयो भवु । योभूयो । योभूयाव । योभूयाम । इत्यादि । सेर्हेरादेशो क्विदिस्वीद् नास्ति । योभवानि । योभवाव । योभवाम । योभूहि । योभूतात् वा । योभूत । योभूत । योभवीतु । याभोतु, याभूतात् वा । योभूता । योभवतु । याभूयते देयन । इत्यादि । बोभूयात् । बोभूयास्ता । बोभूयांचकार । अबोभवीत् । अयोभवीर्त । अबोभवीतु । प्रकृतिग्रहणे यङ्लुगन्तस्यापि ग्रहणमिति कचिदेव न सर्वत्र । तेन–भुभू इत्यादिना सेरुन् नास्ति । तथा च कश्चित्–

छुह्लिट्प्रातिपदोक्तानि सानुबन्धकृतानि च ।
यङ्लुगन्तस्य नेष्टानि सख्यागणकृतानि च ॥ २ ॥

इत्याह । पर पुनरत्राप्युपमिच्छति । अवाभोत् । अबोभूता । अबोभवुरित्यादि । बोभविता । बाभविताराै । बाभवितार । बामविष्यति । अबोभविष्यत् । लीटादि च–बाभविषीष्ट । बोभविषीष्ट । बोभवाषक्र । अबोभावि । इत्यादि । पापचामि । पापच्मि । पापच्च । पापच्म । पापचीषि । पापक्षि । पापक्थ । पापक्थ । पापचीति । पापक्ति । पापक्त । पापचति । नानदीति । नानत्ति । दर्नीष्पसीति, दर्नीष्पस्ति वा । बात्रति । बाम्याति । जोहवीति । जोहोति । जोहुत । जाहेति । जाहाति । जाहीत । दाधेति । दाधाति । धात्त ।

८८९ ॥ यस्य गे पित्यचि । ५ । २ । ९५ । यसन्तस्य गोर्धेरुक् एपन् भवति पित्यजादौ ग परत । देदिवीति । अनिट्पक्षे–य्युङ ,, इत्येपि "व्यो स वल्को" इति वखे च सति–देदेति । "कस्य ह्रस्वश्चो क्डिति" इत्येदनुवत्य–छ्र शूठ् के चेति दालि कौ च केचिदूठमिच्छति । तेनोठि यण्येपि च कृते–देद्योति । देद्यूत । देदिवति । देदिवांचकार । सोषवीति । सोषोति । नानहीति ।

नानद्दि । सोपवीति । सोपोति । अशाशीति । अशाष्टि । चेचयीति । चेचेति । तोतुदीति । तोतोत्ति । रीगृत्वतामिति वर्तमाने—

८८६ ॥ रुग्रिग् चोपि । ५ । २ । २१० । ऋत्वतो गोर्यङ्लुपि चस्य रुग् रिग् चागमो भवति । मर्मरीति । मरिमरीति । मरीमरीति । मर्मर्ति । मरीमर्ति । मरिमर्ति । चर्करीति । चरिकरीति । चरीकरीति । चर्कर्ति । चरिकर्ति । चरीकर्ति । जर्गृहीति । जर्गर्ढि । इत्यादि नेय । वृतुञ्ज् वृत्तौ । वर्वृतीति । वर्वर्त्ति । इत्यादि । गृधु अभिकांक्षायां । जर्गृधीति । जर्गर्द्धि । इत्यादि । लङि—अजर्गृद्ध । ईडभावे—ध्युड ,, एप् । सिप ख । भष्भाव । ततो धकारस्य जश्त्व । "सिपि रिर्वा" इत्यधिकृत्य—द ,, इति विकल्पेन रि । रो री-त्त पूर्वस्य रख । द्विखेऽण " इति दी । अजर्घा । अजगृद्द । अजगृद्द । अजगृधीत् । अजघर्त्ति । अजगृद्धा । अजगृधु । इत्यादि सम्प्रपञ्चप्रयोगत प्रयोज्य ॥ इति यङ्लुबन्ता ॥

भवति कश्चित् त भवत भावितस्य भवन वा प्रयोजयतीति विगृहे—णिजिति यति च प्रस्तुत्य—

८८७ ॥ हेतुमति । २ । १ । ३९ । हेतुमति चार्थे धोर्वा णिच् भवति । णकार ऐवर्थ । चकारो णाविति सामान्यग्रहणाविघातार्थ । ऐवायादेशौ । धुसज्ञ । च । तत पूर्ववल्लुडादय । भावयामि । भावयाव । भाव याम । इत्यादि ।

८८८ ॥ णिच. । १ । २ । ८६ । णिजन्ताद्धो फलेशे कर्तरि लस्य दो भवति । भावये । भावयावहे । भावयामहे । इत्यादि । दो—यकि णे ख । भाव्यते । अभाव्यत । अभाव्यत ।

` ` प्रियाधिवसुलोख

ॅ

त्रियकौ न भवत । तत शवादय । भावयते स्वयमेव । इत्या
दि । अभावयत । भावयेत । भावयतां । कौ—अभाव्यत देवेन ।
अभाव्यत । अभावयत् । भावयेत् । भावयीत । कौ–भाव्येत ।
देवेन । कर्मकर्तरि यक् नास्ति शबव । भावये स्वयमेव । भावयतु ।
भावयतात् वा । भावयतां । कौ—भाव्यतां । कर्मकर्तरि–भावयतां ।
भाव्यात् । भावयिषीष्ट । कौ–भविषीष्ट । भावयिषीष्ट देवेन । भावयां
चकार । भावयांबभूव । भावयामास । भावयाचक्रे । भावयांबभूवे ।
भावयामाहे । णति इ ,, इति इकार । णिश्रिद्रुस्रौ कर्तरि ङजिति
कच् । भावि अ अम् इति स्थिते–स्डिचुङाचि धोरिति द्वित्व ततो
यणादेशस्तदपवाद पुनरियादेश ण ख च प्राप्त । परत्वात् णे
रिति ण ख। "णौ कच्युङ ग्रोऽशास्वक्तृदित " इत्युङ प्रादेश ।
"स्थानीवानल्विधौ" परेऽच प्राप्त ,, इति च प्रसुत्य—

८८९ ॥ द्वित्वऽचि । १ । १ । ६८ । द्वित्वनिमित्तेऽचि अजादेशो द्वित्वे कर्तव्य स्थानिवद् भवति । इति स्थानिरूप । एतच–

८९० ॥ ओ पुयण्ज्ये । ५ । २ । ११० । सनि परे द्विर्भावे चस्य उवर्णस्य पवर्गे यणि जकारे अकारे परे इकारादेशो भवति । इति इकार । इति चस्योरणस्येत्यशासनाज्ज्ञायते । तेन भू इ अ अम् इति स्थिते पश्चाद्वित्व चकार्य । पूर्ववत् णिखवावादेश-प्रादेशा । "णौ कच्यनक्से सन्वद्" इति सन्वद्भाव । "ओ पुयण्ज्ये" इति चस्येत्व । येंर्दीर्घनजादेरिति दीर्घ । अबीभव । अबीभवे । इत्या दुलेप ॥ एधयामि । लुटि–ऐदिध । पाचयामि । अपीपच । कौ–अभावि देवन । अभाविष्ट। अभावयिषि । जीटि णिख । अबीभव। लुटि—भावयितास्मि । भावयिताहे । कौ–भाविता देवेन । भावि ताहे । भावयिताहे । भावयिष्यते । कौ–भविष्यते । भावयिष्यते ।

अभावयिष्यत् । अभावयिष्यत । क्त—अभाविष्यत । अभावयिष्यत । इत्यादुन्नेय । एधयामि । ऐदिध । पाचयामि । अपीपच । नदयामि । अननद । प्रध्वंसयामि । प्रादध्वस । ह्रीव्लीर्मीत्यादिना णाविति वर्तमाने—

८९१ ॥ शाच्छासाह्वाव्यावेपा युक् । ५ । २ । ४३ । शा प्रभृतीना णौ परतो युगागमो भवति । सन्याययामि । समविव्यय । ह्वाययामि, अजुहव ।

८९२ ॥ ह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्मायीयाता पुग्णावेप् । ५ । २ । ४२ । ह्री प्रभृतीना णौ परत पुगागमो भवति । ह्रापयामि अजीह्रप । श्रद्धापयामि । श्रददीधप । आदयामि । आदीद । अतिशाययामि । अत्यशीशय । वाचयामि । अवीवच । देवयामि । अदीदिव । सावयामि । असूषव । सन्नाहयामि । समनीनह । सावयामि असूषव । आशयामि । आशीश ।

८९३ ॥ चिस्फुरोर्वा । ४ । ३ । ५५ । चि स्फुर इत्येतयोरेचो णावात्व वा भवति । तत पुक् । निश्चापयामि । निश्चाययामि । निरचीचय । तोदयामि । अतूतुद । मारयामि । अमीमर । मोचयामि । अमूमुच । रोधयामि । अरूरुध । भोजयामि । अबूभुज । प्रयोजयामि । प्रायूयुज । वितानयामि । व्यतीतन । मानयामि । अमीमन । कारयामि । अचीकर । णाविति वर्तमाने ।

८९४ ॥ क्रीङ्जे. । ४ । ३ । ९३ । क्री इङ् जि इत्येतेषामेचो णावात्व भवति । तत पुक् । क्रापयामि । अचीक्रप । वारयामि । अवीवर । अनुग्राहयामि । अन्वजीग्रह । चोरयामि । अचूचुर । छादयामि । अचीच्छद । लक्षयामि । अललक्ष । योज

यामि । अयूयुज । अर्चयामि । आर्चिच । वारयामि । अवीवरमि त्यादि योज्य ॥ घटादीनां तु विशेष । गोहेऽऽदुड, इति "दाघो णानिति" चाधिकृत्य ।

८९५॥ घटादिफणेवनुजनीजूष्ण्णमुक्रस्नञ्जयमोऽपर्य पस्खलूक्रमुचम्यम ग्रोऽम्ञ्योस्तु दीर्घा । ४ । ४ । १० । परि अप पूर्वस्खदिवर्जितानां घटादीनां फणे वनु जनी जृष् ष्णम् क्नस् रजि इत्येतेषां कमिचमिअमिवर्जितानाममतानां च शूनामुक्र प्रो भवति णौ परत अम्ञि पर तु णौ दीर्घो भवति । घटै चेष्टाया । घटयामि । अघटि । अघाटि । व्यथेष् चलनीत्या । व्यथयामि । अव्यथि । अव्याथि । फण इति सौत्रा धातु । फणयति । अफणि । अफाणि । वनुड् याचन । वनयति । अवनि । अवानि । जनीङ् प्रादुर्भावे । जनयति । अजनि । अजानि । जॄष् वयोहानौ । जर यति । अजरि । अजारि । ष्णस् नीरसेने । स्नसयति । अस्नसि । अस्नासि । क्नस् हारणदीप्त्या । क्नसयति । अक्नसि । अक्नासि । रञ्जीञ् रागे ॥ इदक, इति श्वाकखमिति रजेरिति चाधिकृत्य—

८९६ ॥ णौ मृगरमणे । ४ । ४ । २७ । रजेरुङो नकारस्य ख भवति णौ परतो मृगाणां क्रीडायामर्थे । रजयति मृगान् व्याध । अरजि । अराजि । गम्लृ गतौ । गमयति । अगमि । अगामि । शमु दमु उपशमने । दमयति । अदमि । अदामि । अपर्यपस्खलदादे रिति किं ? स्खदैष् खनने । परिस्खादयति । अपस्खादयति । पय स्खादि । अपास्खादि । कमङ् कांतौ । कमृतेर्णिङीयाञ्जिति णिङ् । कामयते । चमु अदने । आचामयति । अमु रोगे । आमयति ।

८९७ ॥ शमोऽदर्शे । ४ । ४ । ८१ । शमोऽदर्शेऽर्थे वर्त मानस्योड शस्य म्रो भवति णौ परत अम्ञि परे तु वा दीर्घगति ।

शमयति रोग । निशमयति श्लोकान् । अशमि । अशामि । अदर्शे इति किं ? निशामयति । शमो दर्शे इत्येक । णौ कच्युऊ प्रोऽशास्वऋदित , इत्यत्र अशास्वऋदित ,, इति निषेधवचनात् प्रो न भवति । शास् अनुशिष्टौ । अनुशासयति । अन्वशशात् । माऌ मुल्ये । मालयति । अममालत् । गायृङ प्रतिष्ठालिप्साग्रथेषु । गाथयति । अजगाथत् । डुयाचृञ् चतिञ् चदिञ् याचने । याचयति । अययाचत् । सिकङ् सिकङ् श्रिकङ् श्लिकङ् शकिङ् रुकिङ् ककिङ् स्वकिङ् त्रकिङ् ढौकङ् लौकङ् ष्वस्कै वस्कै, मस्कै तिकै टिकै टिकङ् राघिङ् आमिङ् गतौ । सेकयति । असिसेकत् । श्रिकयति । अशिश्रिकत् । ढौकयति । अडुढौकत् । ष्ठा गतिनिवृत्तौ । सत्व । प्रस्थापयति । जिघ्रति ,, इति वर्तमाने—

८९८ ॥ । तिष्ठतेः । ५ । २ । १३२ । स्था इत्येतस्य कच् परे णौ परत उऌ इकारो भवति । चस्योविति वर्तमाने—

८९९ ॥ शरः खयि । ५ । २ । १८१ । चस्य शर उप् भवाति खयि परत । हलाऽनादेरुबपवाद । प्रतिष्ठपत् । इत्यादि सर्व मूय ॥ इति सनतयऌतयङुन्नतणिजताम्यक्षतसृम्य प्रकृतिम्य ऌकारा प्रदर्शिता ॥ तेभ्य एव परा निर्दिश्यते । बुभूषति कश्चित् तमन्य प्रयुङ्क्ते इति सन्नताद्धेतुमति णिचि अत इत्यख धुत्वे च सति पूर्ववह्लादय । बुभूषयामि । इत्यादि । बुभूषये । इत्यादि । अबुभूषय । अबुभूषय इत्यादि । बुभूषयेय । इत्यादि । बुभूषयाणि । बुभूषयै । इत्यादि । ण्यतस्य सकमकत्वात् भावे नोदाहरणानि । कर्मणि—बुभूष्ये । इत्यादि । कर्मकर्तरि—दधिणीत्यादिना ण्यतत्वात् यक् नास्ति शप् भवत्येव । बुभूषये । अबुभूष्ये । अबुभूषये । बुभूष्यय । बुभूषयेय । बुभूष्यै । बुभूषयै । कर्तरि—बुभूष्यास । बुभूषयिषीय । कर्मणो —बुभूषिषीय ।

बुभूपयिषीय । बुभूपयांचकार । कौ—बुभूपयाचक्रे । बुभूपयां बभूव । "णिकम्ध्रिद्रुस्रो कर्तरि काजिति काचि द्वित्व । बुभूषि अ अमिति स्थिते-' चस्यैक" इति चस्य बु बु इति द्वित्व । हलाऽ नादेरिति उवादि । अबुबुभूपम् । "चस्यैके" इति चस्य द्विराभावे अबुभूप । अबुबुभूपे ॥ कौ-अबुभूपि । अबुभूपिषि । अबुभूपयिष्ट । कर्मकर्तरि सिद् नास्ति । बुभूपयितास्मि । बुभूपयिताह । कौ- बुभूपिताह । बुभूपयिताहे । बुभूपयिष्यामि । बुभूपयिष्ये । कौ- बुभूपिष्ये । बुभूपयिष्ये । अबुभूपयिष्य । अबुभूपयिष्य । कौ-अबु भूपिष्ये । अबुभूपयिष्ये ॥ इत्यादि ॥ बोभूयते कश्चित्तमन्य प्रयुङ्क्ते तस्मिन् यङतात् णिचि ध्रुत्व लङादय । बोभूययामि । बोभूयये । अबोभूयय । अबोभूयय । बोभूययेय । बोभूयय । बोभूययानि । बोभूययै ॥ इत्यादि सनतणिजतन तुल्य ॥ बोभवीति कश्चि त्तमन्य प्रयुङ्क्त इति यङ्लुगताण्णिचि—बोभवयामि । बोभवये । इत्यादि । अबोभवय । अबोभवय । बोभवयेय । बोभवयेय । बोभ वयानि । बोभवयै । इत्यादि ॥ भावयति कश्चित्तम य प्रयुङ्क्ते इति णिजतात् णिचि—पूरस्य णे ख । भावयामि । भावये । इत्यादि । अबीभव । अबीभवे । एधयामि । एदिध । पाचयामि । अपीपच । इत्यादि । सन्नतात् सन्नास्ति । "न सन " इति निषधात् । बोभू यितुमिच्छतीति यङतात्सनि वलादेरिडितीटि अत खे द्वित्वे ध सति "प्राग्वत् सन " इति द । बुबोभूयिषे । द्वित्वाभावे-बोभू यिष । कौ-बोभूयिष्यत । अनुबोभूयिष्य । अबोभूयिषे । कौ- अ बोभूयिष्यत । अबुबोभूयिष्ये । बोभूयिषेयं । कौ-बोभूयिष्येत । अनुबोभूयिष्येय । बोभूयिषे । कौ-बोभूयिष्यता । अनुबोभूयिष्ये ॥ इत्यादि पूर्ववद्बोध्य ॥ बोभवितुमिच्छतीति यङ्लुगतात् सनि-बुबो-

भविषामि । बोभविषामि । कर्मणि—बोभविष्यते । अनुबोभविष्य । इत्यादि नेयं भावयितुमिच्छतीति णिजतात्सनि इटि "द्वित्वेऽचि" इति णेरेयादेशयो स्थानिवद्भाव । "ओ पुयण्ज्ये" इति ज्ञापकात् णौ च प्रजादेशयो स्थानिवद्भाव । भू इ इति स्थिते भू भू इति द्वित्वमन्यत् पूर्ववत् । विभावयिषामि । विभावयिषे । कर्मणि— विभावयिष्ये । एवं—एदिधायिषामि । पिपाचयिषामि । इत्यादि ॥ बुभूषयितुमिच्छतीति वाक्यमेव ॥ सनतणिजतात् सनि—द्वित्वादौ च— बुबाभूयिषति । बुबाभूयिषत । द्वित्वाभाव—बोभूयिषति । बोभूयिषते । यङ्लुगणिजतात् सनि—द्वित्वे च—बुबोभावयिषति । बुबोभावयिषत । द्वित्वाभावे—बोभावयिषति । बोभावयिषते ॥ णिजतणिजतात् सन्नोदाहियते णिजतसनतादविशेषात् । एताभ्य एवो -दाहृतपचप्रकृतिभ्यो णिज् विधीयते । यङतसनतात् णिचि—बुबा भूयिषयति । बुबाभूयिषयते । लुङि—कचि द्वित्वे च—अबुबुबोभूयि- षत् । अबुबुबाभूयषत । द्वित्वाभावे—बोभूयिषयति । बाभूयिषयते । अबोभूयिषत् । अबाभूयिषत । यङ्लुगतसनताण्णिचि—बुबोभविष यति । लुङि—कचि—अबबुबोभविषत् । अबुबुबोभविषत । द्वित्वा- भाव बाभविषयति । अबोभविषत् । णिजतसनतात् णिचि— बिभावयिषयति । लुङि—कचि—अविबिभावयिषत् । द्वित्वाभाव— अविभावयिषत । यङताणिजतसनताण्णिचि—द्वित्वे च—बुबाभूयि षयति । अबुबुबोभूयिषत । द्वित्वाभावे—बाभूयिषयति । अबो भूयिषत ॥ यङ्लुगताणिजतसनताण्णिचि—बुबाभावयिषयति । लुङ—कचि—अबुबुबोभावयिषत् । द्वित्वाभावे—बाभावयिषयति । अबोभावयिषत । इति पञ्चम्यो निर्दर्शिता । इत्यादिसर्वं विभाव्य यथासम्भवमभ्यूह्य । एवं—एकोनविंशतिप्रकृतिभ्यो निर्दिष्टा । तदाह—

प्रकृतेस्तयकत्वणिच् णिच् समादर्यंतादित ।
स यक पादेस्तयकत्वादेर्णिजुक्ष्णिचुसमादक्षतलोऽपि ॥

अथ कण्ड्वादय ।

कण्डूञ् गात्रघर्षणे ।

९०० ॥ कण्ड्वादेर्यक् । २ । १ । ४० । कण्डूञ् इत्येवमादिभ्यो धुभ्यो यगित्ययं स्या भवति । ककार विशेषणार्थः । पुनर्धुसंज्ञायां—पूर्ववल्लडादय । कण्डूयति । कण्डूयते । अकण्डूयत् । अकण्डूयत । कण्डूयेत् । कण्डूयेत । कण्डूयतु । कण्डूयतां । कण्डूय्यात् । कण्डूयिषीष्ट । कण्डूयांचकार । कण्डूयांचक्रे । अकण्डूयीत । अकण्डूयिष्ट । कण्डूयिता । कण्डूयिष्यति । कण्डूयिष्यते । अकण्डूयिष्यत् । अकण्डूयिष्यत । सनि—सन्यकोरित्याद्येरकाचो द्वित्वं भवत्येकेषां मत । चिकण्डूयिषामि इत्यादि । यकस्तृतीयस्येत्यत्र "अच" इति "एके" इति च विभागापेक्षयानुवर्तमाने—तेनादेरनादेश्चाचस्तृतीयस्यैकाचो द्वे भवत" इत्यपरे । तेषां कण्डूयियिषामि । इत्यादि । यगलस्य यक्यलुपौ न समवत । णिचि—कण्डूययति । कण्डूययते । अकण्डूययत् । अकण्डूययत । कण्डूययत् । कण्डूययत । कण्डूययतु । कण्डूययतां । कण्डूय्यात् । कण्डूययिषीष्ट । कण्डूययांचकार । कण्डूययांचक्रे । लुङि—अचकण्डूयत ॥ यकस्तृतीयस्येत्यत्र "अच" इत्यनुवर्तते इत्यस्मिन् दर्शने द्वित्वादिर्नास्ति "अच" इत्यस्याभावात्—अकण्डूयत । "अच" इति नानुवर्तत इत्यत्र तु—य इति द्वित्व । अकण्डूययत । कण्डूययिता । कण्डूययिष्यति । कण्डूययिष्यते । अकण्डूययिष्यत् । अकण्डूययिष्यत । एव—मतु—रोषाप्रीणनयो । मतुये इत्यादि । वल्गु माधुर्ये । वल्गयामि । इत्यादि । असू परगुणासहने । असूयामि । इत्यादी ।

सनि—असूयियिषामि । इत्यादि । असूययामि । इत्यादि । आम्र यत । इणात् स्फलज्जयो । इणीयते । इत्यादि । सुखदु ख तत्करण "अत ,, इत्यखं । सुख्यामि । इत्यादि । सनि–हलो य ,, इति यत्व । सुखियामि । इत्यादि । णिचि—सुख्यायामि । इत्यादि । "वा क्य" इति सूत्रे क्यचकोरेति केचित् पठति । तेषा सुखयामीत्यादि ॥

इति कण्ड्वादय ।

प्रकृत सुबन्तप्रक्रतिका ।

आत्मन पुत्रमिच्छतीति विग्रह—

९०१ ॥ स्वेपः काम्यः । २ । १ । ७ । स्वस्मात्मन सन्निधि यदिष्टार्थ तस्मादिच्छायामर्थे काम्यस्त्यो भवति वा । "तद्ता धन" इति धुसज्ञाया—सुपो धुमृदोरिति सुप उप् । तत पूर्ववल्लडादय । पुत्रकाम्यति । एव—यशकाम्यति । कन्याकाम्यति । कविकाम्यति । राजकाम्यति । इदकाम्यति । स्व काम्यति । अतर्वर्तिन सुपमाश्रित्य पदसज्ञाया पदकार्य नखादि । अपुत्रकाम्यत् । पुत्रकाम्यत् । पुत्रकाम्यतु । पुत्रकाम्यात् । पुत्रकाम्यात् । इति हलो य यगिति खमिति पक्ष यख । पुत्रकाम्याचकार । अपुत्रकाम्यीत ।

९०२ ॥ हलो य । ४ । ४ । ५४ । हल्ताद्धो परस्य यकारस्य ख । इतीह न भवति । पुत्रकाम्यिता । पुत्रकाम्यिष्यति । अपुत्रकाम्यिष्यत् । इत्यादि । सनि—

९०३ ॥ सुप । ४ । ३ । २ । सुबवयवस्य धोर्यस्य कस्य चिद् एकाचा द्वे रूपे भवत । इति द्वित्व पाचरूप्य । पुपुत्रकाम्यिषति । पुतित्रिकाम्यिषति । पुत्रत्रिकाम्यिषति । पुत्रकामिम्यिषति । पुत्रकाम्यिषिषति । एव—यशकाम्यतीत्यादिषु नेय । यत्नस्य नास्ति । णिचि पुत्रकाम्ययति । डुङि–कचि द्वित्वे चातुरूप्य । अपुपुत्रकाम्यत् ।

अपुनत्रकाम्यत् । अपुत्रचकाम्यत् । अपुत्रकामम्यत । णावतो नाशादनक्त्र इति निषेधात् सन्वद्भावो न भवति । तथा—पुत्रमिच्छत्यामन इति विग्रहे—

९०४ ॥ क्यजाश्मि । २ । १ । ८ । स्वस्य सर्वाधिन इन्तान्निच्छायामर्थे क्यञ्ञा स्यात् सा चञ्जिसञ्ज्ञका मकारांताश्च न भवति । ककार "न क्य,, इति विशेषणार्थं । चकार सामान्यग्रहणानिघाताथ । "ई घ्राध्मो" "अस्य च्वौ इति चानुवर्तमाने—

९०५ ॥ क्याचि । ५ । २ । १५६ । गारन्तांतस्य ईकारो भवति क्याचि परत । पुत्रीय इति स्थिते—पूर्वेवद्द्वडादय । पुत्रीयति । कन्यायति ।

९०६ ॥ न क्ये । १ । २ ।११७। नकारान्तस्य शब्दस्य क्ये परत पदसञ्ज्ञा भवति । क्य इति क्यङ् क्यच् क्यपिन्यंतेषा निशाश्कानननुबन्धपाम्य सामान्यन ग्रहण । पन्त्व नख । तत ईत्व । राजीयति । शर्मीयति । "टीन्व्यङ्दूग" इति टीत्व । फनीयति । शिखायति । तरुणीयति । दतिनायात । पुत्रिणीयति । इक्षूयति । वधूयति । "रीङ् ऋत" इति रीङ्—पित्रीयति । "एचोऽयवायाव्" इति वर्तमाने—

९०७ ॥ थ्यि त्य । ४ । ३ । ७६ । यकाराता य आदेश स यथास्थाने भवति यकारादौ त्ये परत । गव्यति । नाव्यति । राय्यति । स्त्र्यति । सखियति । एतद्यति । युष्मयति । अस्मयति । "त्वमौ त्वद्यौ चैक" इति त्वमौ । त्वद्यति । मद्यति । "दारोरिगुक" इति वतत—

९०८ ॥ वा कर । ४ । ४ । ५५ । गाईठतात् परस्य क्य त्वयडोपकारस्य न वा भवत्यगे परत । अराचात, अराध्यीत् ।

इत्यादि । सनि—द्वित्वे—चातुरूप्य । पुपुत्रीयपति । पुतित्रायपति । पुत्रायियिषति । पुत्रायपिषति । णिाच–पुत्राययति । लाङ–कचि-न्नेरूप्य । अपुपुत्रायत् । अपुतित्रायत् । अपुत्राययत् ।

९०९ ॥ अच । ४ । ३ । ३ । धा सुब्धाथ परस्मादे रनादेश्च एकाचा द्वे रूप भवत । अशिश्वायियात । अश्वाग्नायपाति । अश्वाग्नावापपात । इत्यादि नेय ॥ मासादे इवाचरतीति विग्रहे—

९१० ॥ गौणादीपथ्याचारे । २ । १ । ९ । गाणादाचता दिग्रताद्याम्नम आचारेऽर्थे वा क्यप् भवति । पूनवल्लडादय । प्राम दायति कुड्या । पर्यकीयति मचक । अश्वायति वृषभ । इत्यादि । पुत्रमिवाचरतीति पुत्रीयति छात्रमाचार्य । तल्पायति किसलय । राजायात सत्रकामित्यादि । अश्व इवाचरतीति विग्रह —

९११ ॥ कर्तु कि । २ । १ । १० । गाणादाचरण क्रियाया कतुराचारेऽर्थे क्विभवति वा । स च सर्वोऽप्रयोगात् । पूर्ववद्दुरेव सुपु । ततो लडादय । अश्वति गर्दभ । गर्दभन्यश्व । हसति बक । इत्यादि । गल्भ इवाचरतीति विग्रह—

९१२ ॥ गल्भक्लीवहोडादिङत् । २ । १ । ११ । गल्भादिभ्यो गणेभ्य कतृभ्य आचारेऽर्थे क्विङित् भवति । ङकार । गल्भते । क्लीवते । होडते । इत्यादि । श्येनायत काक । अश्वायते गदभ । एनीमाचरति एतायते । श्येनीव—श्येतायते । रोहिणीव राहितायते । श्येन इवाचरतीति विगृह्य —

९१३ ॥ क्यङ् च । २ । १ । १२ । गौणादाचारक्रियाया कर्तुराचारेऽर्थे क्यङ् भवति । ककार "न क्य,, इति विशेषणार्थ । ङकारो दार्य । पूनवदित्यादि । श्येनायते काक । अश्वायत गर्दभ । एनीमाचरति एतायते । श्येनीव–श्येतायते । रोहिणीव–

राज्जितायत । कुमाराय-कुमारायते वृद्धा । तरुणीव-तरुणायते जीर्णा । तपते । यपते । लपते । मयत । इत्यादि ।

९१४ ॥ स ख वा । २ । १ । १३ । गौणादाचारार्थे क्यङ् भवति । सकारान्तात वर्तमानस्य ग ख वा भवति । पयायते, पयस्यते ।

९१५ ॥ अप्सरस । २ । १ । १४ । अप्सरस क्यङ्, सन्नियोगे सकारस्य नित्य ख भवति । अप्सरायते ।

९१६ ॥ भृशादेश्च्वौ स्न । २ । १ । १६ । भृशादे कर्तु च्व्यर्थे वर्तमानात् क्यङ भवति । तत्सन्नियोगे सकारतकारान्तस्य ख भवति । अभृशो भृशो भवति भृशायते । शीघ्रायते । उन्मनस् उन्मनायते । वेहत्-वेहायते । इत्यादि । पटादिभ्यो " द्विरचानेकाचाऽव्यक्तानुकरणाड्डाच्,, इति डाच् । " डौ अचि,, इति तकारस्य पररूप ।

९१७ ॥ डाचूलोहितादिभ्य क्यष् । २ । १ । १७ । डाजन्तभ्यो लोहितादिभ्यश्च कर्तृवाचिभ्य च्व्यर्थे क्यष् वा भवति ।

९१८ ॥ क्यषो वा । १ । २ । १०० । क्यषन्ताद् म वा भवति । पटपटायति । पटपटायते । सिमसिमायते । सिमसिमायति । अलोहितो लोहितो भवति लोहितायति, लोहितायते । अचर्म चर्म वान् वा भवति -चर्मायति, चर्मायते इत्यादि । सुखं भुक्ते इति विगृह्य-

९१९ ॥ सुखादेर्भुजौ । २ । १ । १८ । सुखादेरि नात् भुज्यर्थे क्यङ् भवति । क्यष् प्रकृत क्यङ न बाधते । सुखायते । दु खायते । कष्ट चिकीर्षति इति विग्रहे—

९२० ॥ कष्टकक्षकृच्छ्रसत्रगहनात् पापे चिकीर्षौ । २ । १ । २० । कष्टादे पापेऽर्थे वर्तमानादीनतात् चिकीर्षत्यर्थे

क्यङ् भवति । कष्टायते । कक्षायते । पापं कर्तुमिच्छतीत्यर्थः । शब्दं करोतीति विग्रहे—

९२१ ॥ शब्दादेः कृञि । २ । १ । २१ । शब्दादेरेतात् कृञ्यर्थे क्यङ् भवति । शब्दायते । वैरायते । हस्तं निरस्यतीति विग्रहे—

९२२ ॥ निरस्यगेभ्यो णिङ् ।२ । १ । २६ । अगेभ्यः शरीरावयववाचिभ्य इवतेभ्यो निरसि क्रियायां णिङ् भवति । णिचाऽपवादः । हस्तयते । पादयते । सूत्रं करोतीति विग्रहे—

९२३ ॥ मृदो घ्वर्थे णिच् बहुलं । २ । १ । २८ । मृदो घूनाम्ने णिच् भवति बहुलं । णकारो "णौ,, इति सामान्यग्रहणार्थः । चकारस्तदविघातार्थः । सुबुप् । "णाविष्टवन्मृद,, इत्यतिदेशात्–"तुरिष्ठेमेयस्सु टे,, इति टिख । ततो ऽडादयः । सूत्रयति व्याकरणं । मडयति माणवकं । मिश्रीयत्योदनं । श्लक्ष्णाति वस्त्रं। लवणयति सूपं । व्रतयति पयः । कृतं गृह्णाति—कृतयति । तूस्तानि विहति वितूस्तयति । कशान् निजूटीकरोतीत्यर्थः । पाशं विमोचयति विपाशयति । रूपं दर्शयति रूपयति । लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति । अन्वलुलोमत् । पटुमाचष्टे—पटयति । अपटवीत् । वृक्षमाचष्टे—वृक्षयति । अववृक्षत् । मूलमाचष्टे–मूलयति । अमुमूलत् । वहौ प्रापणे "त,, इति क्त । "स्वप्नच्छ्वादे, इति साचायण इक् । "हो ढः,, इति ढत्व। "अध ,, इति तकारस्य धकारः । ष्टुत्व "ढो ढि " इति ढख। "ढ्रिखेऽण " इति दीर्घ । ऊढमाचक्ष णिचि टिख । ऊढयति । लुङि कचि—द्वित्वं प्रति ढत्वादे रसिद्धत्वात् 'अच, इति हि हि द्वित्वं । स्वकार्यं च । णिख । "द्वित्वेऽचि,, इति स्थानिवद्भावात् सणद्वित्वं । अ

तृणायुद्धृत्य शातयति—उत्तृणयति । वस्त्रेण समाच्छादयति—सवस्त्रयति । वीणया उपगायति—उपवीणयति । तूलैरनुकुष्णाति अनुतूलयति । श्लोकैरुपस्तौति—उपश्लोकयति । सेनयाभियाति—अभिषेणयति । वर्मणा सनह्यति—सवर्मयति । चूर्णैरवकिरति अव ध्वंसयति वा—अवचूर्णयति । पाशाच्छिनत्ति—पाशयति । अश्वेनाति क्रामति—अत्यश्वयति । अतिहस्तयति । बहुलवचनात् इह न भवति । आख्यानमाचष्टे । इत्यादि सर्वत्र रूपाणि ज्ञाप्य ॥

इति सुवतप्रकृतिका ।

अथ शत्रादय कर्तृकर्मभावेषु कर्मकर्तरि च उदाहियते "लटो वानितौ,, शतृशानौ,, इति वर्तमाने—

९२४ ॥ सल्लट । २ । ४ । १३ । सति काले यो लट् तस्य शतृशानौ वा भवतोऽनितौ परत । "ला म,, इति मविषये शता।" इञ्जन द ,, इति दविषये शान । शकार शित्कार्यार्थ ऋकार उगित्कार्यार्थ । पूर्ववच्छवादि । भवदिति स्थितौ स्वादय । शत्राद्यन्ता वाच्यलिंगत्वात्रिष्वपि लिंगेषु योज्या । तत्र–पुल्लि–भवान्, भवन्तौ, भवन्त । इत्यादि । नपि–भवत्, भवती, भवन्ति । इत्यादि । स्त्रियां—भवन्ती, भवन्त्यौ, भवन्त्य । इत्यादि ॥ व्यतिभू शान इति स्थिते—पूर्ववच्छवादौ कृते—

९२५ ॥ आने मुक् ।५।२।१६६। गोरकारातादाने परे तो मुगागमो भवति । उकारककारावितौ । व्यतिभवमान । व्यतिभवमानौ । व्यतिभवमाना । इत्यादि । व्यतिभवमान, व्यतिभवमाने, व्यतिभवमानानि । इत्यादि । व्यतिभवमाना, व्यतिभवमाने, व्यतिभवमाना । इत्यादि ॥ एधमान , एधमानौ, एधमाना । पचन् । पचत् । पचन्ती । पचमान । पचमानं । पचमाना । नदन् ।

नदत् । नदती । घसमान । घ्वसमान । घसमाना । व्ययत् । व्ययत् । व्ययती । इत्यादि । "न थाद्,, इति नुमो निषेध । जुह्वत् । जुह्वतौ । " वा नप ,, इति थे वा नुम् । जुह्वत् । जुह्वती । जुह्वति, जुह्वति कुलानि । जुह्वती, जुह्वत्यौ । उज्जिहान । दधत् । अभिदधान । अदन् । अदत् । अदती । भा दीप्तौ–मान्, भाद् । "शीन्त्रोराद्,, इति वा नुम् । भांती । भाती । व्यत्यदान । व्यत्यदान । व्यत्यदाना । शयान । शयानं । शयाना । ब्रुवन्, ब्रुवत्, ब्रुवती । ब्रुवाण, ब्रुवाण, ब्रुवाणा । दीव्यन्, दीव्यत्, दीव्यती । " शप् श्याद्,, इति नित्य नुम् । व्यतिदीव्यान ॥ प्रसूयमान ३ । नह्यन् ३ । नह्यमान ३ । सुन्वन् । सुन्वान । अश्नुवान । चिन्वन् । चिन्वान । तुदन् तुदमान ३ । म्रियमाण । मुचन् । मुंचमान । रुधन् । रुधान । भुजान । प्रयुजन्, प्रयुजान । तन्वन्, तन्वान । मन्वान । कुर्वन्, कुर्वाण । क्रीणान्, क्रीणान । वृणान । गृह्णन्, गृह्णान । चोरयन् । छादयमान । लक्षयन्, लक्षयमाण । योजयन्, योजन् । अर्चयन् । अर्चयमान । धारयन्, धारयमाण । इत्यादि नय । भावे -भूयमान देवदत्तेनेत्यादि । सर्वत्रैकवचनांत नपुंसक लिंगमेव भवति । एध्यमानमस्माभि । शय्यमान युवाभ्यामित्यादि ॥ कर्मणि –अभिभूयमानो भानु राहुणा । अभिभूयमान कर्म ध्यानेन । अभिभूयमाना बुद्धि कर्मणा । इत्यादि त्रिलिंग ॥ कर्मकर्तरि–अनुभूयमान स्वयमेव । इत्यादि । ल्टि च–भविष्यन्, भविष्यत्, भविष्यती, भविष्यती वा । इत्यादि । व्यतिभविष्यमाण । इत्यादि ॥ कौ–भविष्यमाण । इति । अभिभाविष्यमाण, अभिभविष्यमाणा देवदत्तो गुरुदत्तेनेत्यादि । तथा–एधिष्यमाण । पश्यन् ३ । पश्यमाण ३ । नदिष्यन् । इत्यादि । होष्यत् । व्यतिहोष्यमाण । कौ-

हायिष्यमाण । होष्यमाण । हास्यमान । क्री–हायिष्यमाण । हास्य मान वा । श्रद्धास्यन् , श्रद्धास्यमान । क्री–श्रद्धायिष्यमाण, श्रद्धा स्यमान वा । अस्यन् । अस्यत् । अस्यती, अस्यन्ती वा । इत्यादि नेयं ।

९२६ ॥ लिट क्वसुकानौ ।२।२।१०३। धो परस्य लिट स्थाने क्वसु कनावादेशौ भवत । क्वसुर्मसङ्ग । कानो दसङ्ग । उकार उगित्कार्यार्थ । ककार कित्कार्यार्थं । क्वसौ द नियमाद् इट् प्राप्त ।

९२७ ॥ क्वस्येकाचघस. । ५ । १ ।१११। आकारान्तात् एकाच् घस एव क्वसाविट् भवति नान्यत्र । इति नियमान्निषिद्ध । तत स्वादय । बभूवान् । बभूवांसौ, बभूवांस । इत्यादि । शसादावजादौ

९२८ ॥ वसोर्वस्योत् ।४।४।१३। गौर्भस्यावयवो यो यस् तस्य च यो वकारस्तस्य उशादेशो भवति । इत्युकार । बभूवुष । बभूवुषा । बभूवद्भ्या । बभूवद्भिरित्यादि । बभूवुषा । इत्यादि । काने—व्यतिबभूवान । इत्यादि । क्री—बभूवान देवदत्तेन । बभूवान इत्यादि । "इरमध्ये लिख्यत " इत्येतच्चखे । तत एकाच् त्वादिट् । पेचिवान्, पचिवत, पेचुषी । पेचान । ननृद्वान्, ननृद्वत, ननृदुषी । सविविवान्, सविविवत् सविव्युषी । इत्यादि । जुहुवान्, जुहुवत्, जुहुवुषी । व्यतिजुहुवान । जुहुवाचकृवान् । जुहुवाचकृवत्, जुहुवाचक्रुषी । व्यतिजुहुवाचक्राण । " इटि चात्व" इत्यात्व । अभिदधिवान्, अभिदधिवत्, अभिदधुषी । अभिदधान । जक्षिवान्, जक्षिवत्, जक्षुषी । व्यतिजक्षाण । क्री–जक्षाण देवदत्तेन । जक्षाण । घस्लादशामाने—द्वित्व दीर्घे कृते एकाजादिट् । आदिवान्, आदिवत, आदुषी । व्यत्यादान । आदान देवेन । आदान ॥ कृतयणीका द्वित्व दीर्घे च पूर्ववादिट् ।

ऊचिवान्, ऊचिवत, ऊचुषी । ऊचान ३ । डौ-ऊचान । दिदिवान् । दिदिवत् । दिदिवुषी । व्यतिदिदिवान । सन्नेहिवान्, सन्नेहिवत् । सन्नेहुषी । सन्नहिवान । ३ । सुषुवान, सुषुवत्, सुषुवुषी । सुषुवाण । निश्चिचिवान्, निश्चिचिवत्, निश्चिच्युषी । निश्चिच्यान निश्चिक्रियान्, निश्चिक्रियत्, निश्चिक्युषी । निश्चिक्यान । तुतुदान्, तुतुदत्, तुतुदुषी । तुतुदान । रुरुधान्, रुरुधत्, रुरुधुषी । रुरुधान । तेनिवान्, तनिवत्, तेनुषी । तेनान । चिक्रीवान्, चिक्रीवत्, चिक्रीयुषी । चिक्रीयाण । चोरयाचकृवान्, चोरयाचकृवत्, चोरयाचकुषी । व्यतिचोरयाचकाण । इत्यादि ॥ सनि—बुभूषन् । व्यतिबुभूष्यमाण । बुभूष्यमाण देवेन । अनुबुभूष्यमाण । अनुबुभूष्यमाण स्वयमेव । बुभूषाचकृवान् । व्यतिबुभूषाचकाण । इत्यादि । बुभूषाचकाण । अनुबुभूषाचकाण । बुभूषिष्यन् । व्यतिबुभूषिष्यमाण । जुहूषन् । व्यतिजुहूषमाण । जिघित्सन् । व्यतिजिघत्समान । इत्यादि ॥ कर्तर्याने—बोभूयमान । डौ-बोभूय्यमान देवेन । कर्म—अनुबोभूय्यमान । कर्तरि काने—बोभूयाचकाण । डौ—बोभूयाचकाण । अनुबोभूयाचकाण । बोभूयिष्यमाण । डौ—बोभूयिष्यमाण । अनुबोभूयिष्यमाण । यङ्लुपि-उपदेशः । "न थाद्" इति नुमभाव । बोभुवत्, बोभुवती, बोभुवत । इत्यादि । "वा नप" इति वा नुम् । बोभुवत्, बोभुवती, बोभुवति, बोभुवति । इत्यादि । बोभुवती, बोभुवत्यौ, बोभुवत्य । इत्यादि । बोभुवाचकृवान् । बोभुविष्यन् । णिचि—भावयन् । भावयमान । डौ—भाव्यमान । भाव्यमान । भावयमान स्वयमेव । भावयाचकृवान् । भावयाचकाण । डौ—भावयाचकाण । भावयाचकाण ॥ हावयन् । हावयमान । डौ—

धिकारे मिद्वार्जिता वक्ष्यमाणास्त्या कृत्सज्ञा भवति। इति अधिका रेण कृत्सज्ञा–कृतकर्तर्यशिरिति प्रयोजन ।

९३० ॥ प्राक् क्तेर्त्वोऽसम. । २ । १ । १०० । त्रियां क्तिरिति वक्ष्यते। प्रागेतस्मात् क्तिसशब्दनात् असमस्यो वा भवति । इत्यधिकारो वेदितव्य । अपवादेन बाधितस्योत्सर्गस्य पुनरपवादविषये अनन समावेशा विधीयते ।

९३१ ॥ ण्वोर्व्यो । २ । १ । १०१ । ण्वुतृजिति वक्ष्यते। प्रागेतस्मात् ण्वुसंशब्दनात् वक्ष्यमाणा व्यसज्ञा त्या भवति । तयोर्व्ये- क्तखार्थ इति प्रयोजन ।

९३० ॥ तव्यानीयौ ।२।१।१७१। धो परत तव्यानीय इत्येतौ स्तौ भवत । तत स्वादय । भवितव्य । भवनीय पुत्रा । एधितव्य, एधनीय निद्धिरित्यादि । अभिभवितव्य । अभिभव नीय शत्रु । पक्तव्य, पचनीय, ओदन । हतव्या, हरणीया भू । होतव्य, हवनीय हवि । अत्तव्य, अदनीय घृतमित्यादि ।

९३३ ॥ नशमज्जर्झलि ।५। १ । ४० । नश् मस्ज इत्ये तयोर्झलादौ स्ये नुम् भवति। नष्टव्य। नशनीय। मङ्क्तव्य। मज्जनीय।

९३४ ॥ योऽचोऽव्यावृ । २ । १ । १०३ । धोरजताद् यस्त्यो भवति ण्यापवाद वा आसु ऋकारात इत्येतान् वर्जयित्वा । लव्य । पूञ्–पव्य ।

९३५ ॥ ईद् ये ।४।४।३८। आकारान्तस्य गोरीकारा न्तेशो भवति यत्ये परे। धेय। देय। आदेय। अनुमय। विज्ञेय। प्रहय।

९३६ ॥ शियत्ये । ४ । ३ । ७६ । यकारादौ त्य एचो अवा देशौ भवत । इत्यन् । भव्य हव्य । अव्य । लव्य । पव्य । इत्यत।

अथ्यास्तुरिति किं ? यु मिश्रण–याव्य । युज् अभिवर । आङ्पूर्वे । आसाव्य । धार्य । द्वार्यं ।

९३७ ॥ पोरदुङोऽशपिवपिरपिलपिजपिजभिचाविदभे । २ । १ । १०४ । अपादिवर्जितात् पवर्गान्तात् अका रोऽतो यत्यो भवति । दापी क्षेप–क्षप्य । छम्य । गम्य । रम्य । अपादिनिषेध किं ? अपनाप्य । कुपर्गान्त धीजसन्ताने । क्षाप्य । रप लप व्यक्तायां वाचि । राप्य । लाप्य । जप मानसे च । जाप्यं । जभ मैथुने । जाम्य । चमु अदने । आचाम्य । दभि सौत्रो धातु । दाम्य ।

९३८ ॥ यतिचतितक्शिशकिशसिसद्वजे । २ । १ । १०५ । यत् चत् तक् शक् शस् सह् यजि इत्येतभ्यो यत्यो भवति । यतिञ् प्रयत्ने । यत्य । चतिञ् याचने । चत्य । तक हसने । तक्य । शक शकने । शक्य । शस हिंसायां । शस्य । षहै मर्षणे । सह्य । यजोऽपूर्वादौ । याज्य ।

९३९ ॥ गदमदयमोऽगे: ।२।१।१०६। गद मद यम इत्ये तेभ्यो गिरहितेभ्यो यो भवति । गद्य । मद्य । यम्य । अगेरिति किं ? निगाद्य । प्रमाद्य । आयाम्य ।

९४० ॥ चरे. ।२।१।१०७। चरेरगिपूर्वाद् यो भवति । व्यापचाद । चर्य ।

९४१ ॥ आङोऽगुरौ ।२।१।१०८। आङ्पूर्वाच्चरेर्यो भवति । चर्यो देश । अगुराविति किं ? आचार्य भट्टारकः ।

९४२ ॥ वद. सुपि क्यप् च ।२।१।१११। वदेर्गिवर्जिते सुपि वाचि क्यप् भवति यश्च । ककार कित्कार्यार्थ । पकारस्तु गर्थ । कपि–"स्वम्बच्छयाद" इति यण इक् । "यागमिक्" इति

याप्यम् । ब्रह्म उद्यते ब्रह्मणा उद्यते इति ब्रह्मोद्य । ब्रह्मवद्य । सत्य-मुद्यते इति सत्योद्य । सत्यवद्य ।

९४३ ॥ भूयहत्याग्निचित्या भावे । २ । १ । भूय हत्या अग्निचित्या गिरर्जित सुपि वाचि क्यब्ना निपात्यत भावे । भूयति भवतेर्नपुसके भावे क्यप् । ब्रह्मणा भवन ब्रह्मभूय गत । देवभूय गत । हत्येति हते स्त्रियां भावे क्यप् नकारस्य च तकारो निपात्य । ब्रह्मणो हति ब्रह्महत्या । अग्निचित्यति अग्निपूर्वाच्चिञ स्त्रियां भावे क्यप् तुक् च । अग्निचित्या । अग्निग्रहणमन्यसुप्निवृत्यर्थं ।

९४४ ॥ शासुस्त्वेतिवृञ्दजुष० । २।१।११३ । शास् स्तु एति वृञ् दृ जुष् इत्येतेभ्यो धुभ्य क्यप् भवति । न यो वर्तते चानुकृष्टत्वात् सुप्यगरिरोय । शासु अनुशिष्टौ ।

९४५ ॥ शासोऽङ्हलीत् । ४।४।३५ । हलक्ङ्कि क्ङिति चानुवर्तते । शासो गोरुङो अङि हलादौ च क्ङिति परत इकारादेशो भवति । "शासवसघसां" इति षत्व । शिष्य । स्तुञ् स्तुतौ । स्तुत्य । एतीति इणिको ग्रहण । इण् गतौ । इत्य । इक् स्मरणे । इत्य । इङ् अध्ययने । अधीत्य । वृञ् प्राद्वर्ने । प्रवृत्य । दृङ् अनादरे । आदृत्य । जुषिञ् प्रीतिसेवनयो । जुष्य ।

९४६ ॥ ऋदुपधोऽक्लृपृचृतृचः । २ । १ ।११४। क्लृप् चृति ऋचिवर्जितेभ्य ऋकारोपधेभ्य धुभ्य क्यप् भवति । वृतुञ् वर्तने । वृत्य । शृदुङ् शब्दकुत्सायां । शृध्य । अक्लृपृचृतृच इति किं ? कल्प्य । चर्त्य । अर्च्य । व्यापवाद ।

९४७ ॥ ण्य । २।१।१२२। धोर्ण्यस्यो भवति । णकार ऐवर्थ । कार्य । हार्य । पच् युज् भुजित्यतो ण्य ।

९४८ ॥ चजोः कुघिण्ये तेऽनिटः ।५।२।६४। ` ^ `

गोश्चकारजकारांतस्य कुत्व भवति घिति ण्ये च परत । पूर्ववद न्यत् । पाक्य । योग्य । भोग्य । वच् इत्यतो ण्य ।

९४९ ॥ निदाघावदाघार्घवाक्य खौ । ५ । १ ।६६। निदाघादय शब्दा कृतकुत्वादयो निपात्यते खौ । वाक्य । अन्यत्र वाच्य । वच् सिच् इत्यतो ण्य ।

९५० ॥ ण्य आवश्यके।५।१।७४। अवश्यस्य भाव आवश्यक । तस्मिन्नावश्यकेऽर्थे ण्ये परत चजो कुत्व न भवति । "ण्य" इत्यावश्यके ण्य । मयूरव्यंसकादित्वात् स । "ण्येऽवश्यम" इति मस । अवश्यपाच्य, अवश्यसेच्य ।

९५१ ॥ युजुत्यजप्रवचां । ५।१।७५ । युज् त्यज् प्रवच् इत्येतेषा ण्य परतश्चजो कुत्व न भवति । योज्य । त्याज्य । प्रवाच्य ।

९५२ ॥ भुजोऽदौ ।५।१।७६। भुज् इत्येतस्याद्यर्थेऽभ्य वहारे वर्त्तमानस्य ण्ये कुत्व न भवति । भोज्य ओदन । अदाविति किं ? भोग्य कनल ।

९५३ ॥ निप्राद्युज शक्ति । ५ । १ । ७७ । नि प्र इत्येताभ्या परस्य युज शक्यतेर्गम्यमाने कुत्व न भवति । नियोक्तुं शक्य नियोज्य, प्रयोज्य । शक्तीति किं ? नियोग्य । प्रयोग्य ।

९५४ ॥ ओरावश्यके । २ ।१।१२४ । उवर्णांतादोरवश्य भावे द्योत्ये ण्यो भवति । यापवाद । पूञ् पवने इत्यतो ण्ये "ण्यि खे" इत्याव् । पाव्य । अवश्यपाव्य । लूञ् छेदने । लाव्य । अव श्यलाव्य । भू भाव्य । अवश्यभाव्य ।

९५५ ॥ ण्वुतृच् ।२।१।१२९। सर्वेभ्यो धुभ्यो ण्वु तृच् इत्ये तौ त्यौ भवत । णकार ऐपर्थ । चकार "ण्वुतृज्भ्या च" इति विशेषणार्थ ।

९५६ ॥ वोरक्र । ५ ।१।१। वु इत्येतस्य गोर्निमित्तभूतस्य अक इत्ययमादेशा भवति । भावक । भविता । कारक । कर्ता । नायक । नेता । पाचक । पक्ता । भोचक । भोक्ता । इत्यादि त्रिषु लिंगेषु योज्या । लोदिदचोऽपञ्छिश्रिशीत्यादिनाऽनिट्त्वमिट्त्वं च प्रत्येय ।

९५७ ॥ गाङ्कुटादेरञ्णि ङिद्वत् ॥ १।१।८९। गाङित्य तस्य कुटादीना च धूना अञ्णि खे परतः ङितीव कार्य भवति । सकोटक । सकुटिता । उद्घाटक । उद्घुटिता ।

९५८ ॥ इटि विज । १ । १ । ९० । विजधोरिडादौ खे ङित्कार्यं भवति । उद्विजिता ।

९५९ ॥ घ्नस्तोऽणग्भ्यो । ५ । २ । ३५ । हतेर्णगभि वर्जित ञ्णिति परे नकारस्य तकारादेशो भवति ।

९६० ॥ हो घ्नो ञ्णिञि । ५ । २ । ६७ । हतेर्हका रस्य ञ्णिति खे नकारे च परतः कुत्व भवति । घातक । हता ।

९६१ ॥ कृञ्मौ युक् । ५ । २।३७। आकारान्ताद्धा कृति ञ्णिति औ च युक् भवति । दायक । दाता । विधायक । विधाता । गायक । गाता ।

९६२ ॥ न मोऽकम्वम्यम्रम्नम्गम्चम ।५।२।३८। कमि वमि यमि रमि नमि गमि चमिवर्जितस्य मान्तस्य धो गो कृति ञिति णिति औ च यदुक्त तन्न भवति। "उकाऽत " इति एव न भवति । शमक । शमिता । तमक । तमिता ।

९६३ ॥ जन्वधे । ५ । २ । ३९ । जन् वधि इत्येतयो कृति ञ्णिति औ च यदुक्त तन्न भवति । जनक । जनिता । वध क । वधिता ।

९६४ ॥ जभोऽचि । ५ । १ । ४१ । जभ इत्येतस्याजादौ स्ये नुम् भवति । जम्भक । जंभिता ।

९६५ ॥ रध । ५ । १ । ४२ । रध इत्येतस्याजादौ स्ये परतो नुम् भवति । रन्धक । " ऊदिद्रुन ,, इति पक्षे इट् ।

९६६ ॥ नेट्यलिटि । ५ । १ । ४३ । रध इडादाव लिटि स्ये नुम् न भवति । रधिता । रद्धा ।

९६७ ॥ रभ । ५ । १ । ४४ । रभ इत्येतस्याजादौ स्ये नुम् न भवत्यलिटि । आरम्भक । आरब्धा ।

९६८ ॥ लभे । ५ । १ । ४५ । लभ इत्येतस्याजादौ लि ड्वर्जितस्य नुम् भवति । लम्भक । लब्धा ।

९६९ ॥ मृजरैप् । ५ । २ । १ । मृजर्देरैप् भवति गागयो परत । समाजक । समार्जिता । समार्ष्टा । सनि-बुभूष क । बुभूषिता । यङि-बोभूयक । बोभूयिता । यङुपि-बाभाव क । बाभाविता । णिचि — भावक । भावयिता ।

९७० ॥ तीषसहलुभरुषरिष । ५ । १ । १०३ । इच्छ सह लुभ रुष रिष इत्येतेभ्यस्तकारादावग वा इट् भवति । इच्छतीति इषे उादशभाजो ग्रहण । एषिता । सहिता । लोभिता । रोषिता । रोष्टा । रेषिता । रेष्टा । इडभावे—ढुलादि ।

९७१ ॥ सहवहोऽस्यौ । ४ । ३ । ३०३ । सहि वहि इत्ये तयोरवणस्य ढूखे सयौकारादेशो भवति । एष्टा । सोढा । लोब्धा । रोष्टा । रेष्टा ।

९७२ ॥ पचादिभ्योऽच् । २ । १ । १३० । पच् इत्येवमा- दिभ्यो धुभ्याऽजित्ययस्यो भवति । पचतीति पच । वच । भय ।

कार । हर । नय । लोलुव । पोपुव । मेघ । रिलय । श्वपच । चक्रधर । बहुवचनादाकृतिगण ।

९७३ ॥ नन्दादिभ्योऽन ॥ २ । १ ।१३१। नदि इत्येवमादिभ्योऽन इत्ययं स्यो भवति । नदयतीति नदन । णिख । वासन । मादन । विदूषण । " दोषो णो,, इत्यूकार । साधन । वर्द्धन । शोभन । रारन । एनभ्यो ण्यन्तेभ्योऽन । सहन । पत न । इत्यादि ।

९७४ ॥ ग्रहादिभ्यो णिन् । २ । १ ।१३२। ग्रह इत्येवमादिभ्यो णिन् स्यो भवति । गृह्णातीति ग्राहयतीति च ग्राही । उद्भासन इति उद्भासी । तिष्ठतीति स्थायी । मन्त्रयतीति मन्त्री । समर्थयति इति समर्थी इत्यादि ।

९७५ ॥ ज्ञाकॄगृप्रीगुधः क । २ । १ ।१३९। ज्ञादिभ्य इगुडुपधधुभ्य कस्यो भवति । जानातीतिज्ञ ॥ "इटि चालव,, इति आलव । कृ विक्षपणे । " ऋनामिदो " इतीद् । किरतीति किर । गृ निगरणे ।

९७६ ॥ ग्रोऽयि । ५ । २ । ६६ । गृ इत्येतस्य धोरजादौ स्ये परे रेफ लत्व वा भवति । गिरतीति गिर । गिल । प्रीञ् प्रियदीप्त्यो । प्रीणातीति प्रिय । लिख अक्षरविन्यासे । लिखतीति लिख । वध । बुध । युध । इत्यादि ।

९७७ ॥ गात्रातोऽनिक् । २ । १ ।१४०। गो वाचि धोराकारातात् का भवति अनिक च । प्रतिष्ठत इति प्रस्थ । त्रैङ् पालने । त्रुत्र । ग्लै हर्षक्षये । सुग्ल । इत्यादि । अनिगिति किं ? ह्वेञ् स्पर्द्धाशब्दयो । प्रह्व । ज्या वयोहानौ । प्रज्य । इत्यादि " सम्प्रसूपादे " इत्यादिना यणिद्ध न भवति ।

९७८ ॥ ज्वलादिग्रहाद् वा । २ । १ । १४० । ज्व आदिभ्यो ग्रहश्च धोरणो वाचि णत्यो वा भवति । पक्षे–अच् । ज्वलतीति ज्वाल , ज्वल । साह , सह । राम , रम । माह , मह ।

९७९ ॥ तन्श्याद्व्यधाश्रुसङ्ग्रतीण्श्वसः । २ । १ । १४१ । तनादिभ्यो धुभ्यो णो भवति । तान । उत्तान । श्यैङ गतौ । अवश्याय । आत्—दाय । न्याय । व्यध ताडने । व्याध । श्रु गतौ । आश्राव । सम्राव । इण् गतौ । अत्याय । श्वस् प्राणने । श्वास । आश्वास ।

९८० ॥ आशिषि वुच् । २ । १ । १४२ । धोराशिषि गम्यमानायां वुच् भवति । चकार "त्यस्थऽचि क्यपीद्" इत्यादिना निरूपणार्थ । जीवतात्—इत्याशास्यमाना जीवक । नदक वद्धक । जनका । नदका । वद्धका ।

९८१ ॥ कर्मण्यण् । २ । २ । १ । कर्मणि वाचि धोरण् भवति । कुम्भ करोतीति कुम्भकार । छत्रधार । शरलाव । वेदाध्याय । चर्चापाद । कुम्भकारी । छत्रधारी इत्यादि ।

९८२ ॥ आत कोऽह्वावाम' । २ । २ । ३ । कर्मणि वाचि ह्वा वा मा वर्जितादाकारान्तात् धो का भवत्यणोऽपवाद । गां ददातीति गोद । कम्बलद । पार्ष्णित्र । सत्रज्ञ । क्षितिप । ब्रह्मज्य । अह्वावाम इति किं ? स्वर्गह्वाय । तन्तुवाय । धान्यमाय ।

९८३ ॥ प्रे । २ । २ । ४ । कर्मणि वाचि प्रशब्दे च धात को भवति । तत्प्रद । धर्मप्रज्ञ । सिद्धे सत्यारम्भो नियमार्थ । "प्र एव गो नान्यस्मिन्" इति–गोसदाय ।

९८४ ॥ दाज्ञः । २ । २ । ५ । कर्मणि प्रशब्दे च

वाचि दा मा इत्येताभ्यां को भवति । मोक्षप्रद । मार्गप्रज्ञ । अय मपि नियम । दाज्ञ एव नान्यस्मात्" इति—पाणिनिप्रत्याय ।

९८५ ॥ सुपि । २ । २ । ७ । सुपि वाचि धोरात को भवति । कच्छेन पिबतीति कच्छप । द्विप । पादप । समस्थ । विषमस्थ ।

९८६ ॥ गोत्वांवभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्कुमजिपुंजि-परमेबर्हिर्दिव्यग्ने स्थ. । ५ । ४ । ७५ । गवादिभ्य परस्य तिष्ठते सकारस्य षत्व भवति । गोष्ठ । अवाष्ठ । अम्बष्ठ । भूमिष्ठ । सव्यष्ठ । द्विष्ठ । त्रिष्ठ । कुष्ठ । शेकुष्ठ । शङ्कुष्ठ । अगुष्ठ । मजिष्ठ । पुंजिष्ठ । परमेष्ठ । बर्हिष्ठ । दिविष्ठ । अग्निष्ठा ।

९८७ ॥ नखमुचादय । २ । २ । ८ । नखमुच इत्ये वमादय शब्दा शिष्टप्रयोगात साधवो भवति । नखान् मुचति—अणोऽपवाद —नखमुचानि धनूंषि । मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथ । कौ मोदते—कुमुद । जल रोहति जलरुह ।

९८८ ॥ ओऽर्हे । २ । २ । १४ । कर्मणि वाचि अर्हते रत्यो भवति । इति पूजार्हो जिन । पूजार्हा प्रतिमा ।

९८९ ॥ धृञोऽसूत्रे । २ । २ । १५ । कर्मण्यसूत्रे वाचि धरतेरत्यो भवति । जल धरतीति जलधर । शरधर । चक्रधर । गणधर । असूत्रे इति किं ? सूत्रधार ।

९९० ॥ शम्यस्थो धो खौ । २ । २ । १६ । शमि वाचि स्थाजितान्धोरत्यो भवति खुसिपये । श भवति - शभव । शकर । अस्थ इति किं ? शस्था । शमीति किं ? सस्था । टाग्यजादित्वात् । खाविति किं ? शकरी जिनविद्या । इत्यादिना अट् ।

९९१ ॥ हेतुशीलानुलोम्येऽशब्दश्लोककलहगाथावैर चाटुसूत्रमन्त्रपदे । २ । २ । २७ । हेतु कारण । शील स्व भाव । आनुलोम्यमनुकूलता । एतेष्वर्थेषु गम्यमानेषु शब्दादिवर्जित कर्मणि कृञ्ञ धोरट् स्या भवति । तीर्थंकरा जिन । यशस्करी जिनविद्या । श्राद्धाकर । प्रेषणाकर । अशब्दादाविति किं ? शब्द कार । श्लोककार । इत्यादि ।

९९२ ॥ गमे स्वचूलड्डा । २ । १ । ५८ । कर्मणि [illegible] पि च प्रयासमन्न वाचि गमेर्धो खच् खड् ड इत्यते स्या भवति ।

९९३ ॥ मुमच । ४ । ३ । २३३ । पूर्वपदस्याजतस्याव गिदन्ते कृति धौ मुमागमो भवति । तुरगम । तुरग । तुरग । ▪ वपायो कचिद् गी,, इति भ । भुजगम । भुजग । भुजग ।

९९४ ॥ विहायो विह च । २ । २ । ५९ । विहायस् शब्दस्य वाचो विहादेशो भवति । गमे खच्एड्डा प्रागेव सिद्धा । विहायसा गच्छतीति विहगम । विहग । विहग ।

९९५ ॥ सुदुस्याधारे ड । २ । २ । ६० । सु दुस् इत्य तयोरवाचोगमेर्डो भवत्याधारे । सुखेन गम्यतेऽस्मिमिति सुगा दश । दुर्गो देश ।

९९६ ॥ आशिषि ह्न । २ । २ । ६३ । कर्मणि वाचि हन्तेराशिषि गम्यमानायां डो भवति । तिमिं हंन्विस्याशंसित तिमिह । शत्रुह । शापह ।

९९७ । कचिदपे । २ । । २ । ६४ । कर्मण्यपशब्दे च सुबंते वाचि हंते कचिड्डो भवति । केशमपहतातीति केशापह । तमापह । दुःखापह । कचिद्ग्रहण शिष्टप्रयोगानुसरणार्थं ।

९९८ ॥ हगमर्त्ये । २ । २ । ६६ । कर्मणि वाचि हतेष्टग् मन्त्यमर्त्ये कर्त्तरि । वात हति विनाशयति वातघ्नमारिक्त क्षीर । पित्तघ्न माहिष पय । श्लेष्मघ्न कटुक । जायाघ्नस्तिलक । पतिघ्नी पाणरेखा ।

९९९ ॥ जायापत्योर्लक्षणे । २ । २ । ६७ । जाया पति इत्येतयोर्वाचो हतेष्टग् भवति लक्षणे लक्षणवति कर्मकर्तरि मर्त्ये । लक्षण शुभाशुभसूचन तिलकालकादि । जायाघ्नो ब्राह्मण । येन तिलकादिलक्षणेन जाया हाति तद्वानित्यर्थ । एव—पतिघ्नी कन्या ।

१००० ॥ स्पृशोऽनुदक कि । २ । २ ।६८। स्पृशउद कवर्जिते सुबन्ते वाचि किस्या भवति । घृत स्पृशतीति घृतस्पृक् । मन्त्रेण स्पृशतीति मन्त्रस्पृक् । अनुदक इति किं ? उदकस्पर्श ।

१००१ ॥ ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चः । २ । २ । ७१ । ऋत्विक् दधृक् स्रक् दिक् उष्णिक् इत्यते शब्दा किस्यन्ता निपात्यते । अञ्चति युजि क्रुञ्च इत्येतेभ्य किभवति । ऋतौ ऋतु वा यजतीति ऋत्विक् । धृष्णोतीति दधृक् । किद्वित्व च । सृजति तामिति स्रक् । कर्मणि किरमागमश्च । दिशति तां—दिक् । कर्मणि कि । उत्स्निह्यतीति—उष्णिक् । यतश्च पत्व च निपात्य । अञ्चु—प्राङ् । दध्यङ् । युजि—युङ् । क्रुञ्च क्रुङ्, क्रुञ्चौ । निपातनादनख ।

१००२ ॥ कर्मणीवे त्यदाद्यन्यसमाने दृशष्टक् सक् च । २ । २ । ७२ । त्यदादाव यशब्दे समानशब्दे च कर्म णि इवार्थे उपमान वाचि दृश टक् सक् किश्च स्या भवति । त्य मिव पश्यति, स्य इव दृश्यते, त्यादृश । त्यादृक्ष । त्यादृक्

"आ , इत्यात्व । एव—तादृश , तादृक्ष , तादृक् । अन्यादृश । अन्यादृक्ष , अन्यादृक् । सदृश , सदृक्ष , सदृक् । " समानस्य धमादिषु,, इति सादेश ।

१००३ ॥ मनुक्वनूक्वनिब्विच क्वचित् । २ । १ । ७३ । सुपि धातोर्मनिन् क्वनिप् वनिप् विच् इत्येते स्युः क्वचिद् दृश्यते । क्वचिदिति बहुलार्थं । तेन—यथालक्ष्य लक्षणव्यवस्था । मन्—सुष्ठु शृणातीति सुशर्मा । सुष्ठु तरतीति सुतर्मा । शृणाति दु ख मिति शर्मा सुख । वृणोति शरीरमिति वर्म तनुत्र । हिनोति व्यवहारमिति हेम सुवर्ण । दधाति शोभामिति धाम । क्वचिद् प्रह णाभिरूपपदादपि स्य । वन्-विजायत इति विजावा । "वपो,, इत्यात्व । एवमग्रे गच्छतीत्यग्रेगावा । "च इति बहुल,, इतीपोऽनुप् । क्वनिप्—प्रातरेति प्रातरित्वा । करोतीति कृत्वा । स्त्रियादनपि स्त्वा-त् तुक् च भवत । ध्यायतीति धीवा । ध्यायो क्वनिपि-क्वचि द्य्वदेत" इति यण इत् । "हलो यणिक" इति दी । स्व-प्याय त इति पीवा । विच्-रिशतीति वट् । रिपतीति रेट् । पल्लजस्य । एवमिश्वकार । जागर्तीति जाग । अ यथा-"जागुरविणिणल्ङित्यति एवप्रतिषेध स्यात् । शुभमिति शि । शुभ यातीति । शुभया । कीलाल पिबतीति कीलालपा ।

१००४ ॥ क्विप् । २ । २ । ७४ । धो क्वचित् क्विप् दृश्यते । अन्तरीक्ष सीदतीति-अन्तरीक्षसत् । प्र—प्रसत् । अडसूते इति—अडस् । शतसू । मित्र द्वेष्टीति मित्रद्विट् । प्रद्विट् । द्विट् । मित्राय द्रुह्यतीति मित्रध्रुक् । गो दोग्धीति गोधुक् । प्रधुक् । अश्व युनक्ति युज्यतेऽनेन वा इति अश्वयुक् । प्रयुक् । युजीति पूर्ववत् । तत्त्व वेत्ति जानाति विंते विचारयति वा तत्त्ववित् । प्रवित् । निवृ

ति विदाने विंदति वा विद । तेषा वर –विदावर । वाक्य भिन त्तीति वाक्यभित् । प्रभित् । भित् । तमाङ्छिन् । प्रच्छिन् । छिन् । शत्रु जित् । प्रजित् । जित् । अग्रणी । प्रणा । नी । विराट् । सम्राट् । उखाश्रत् । पर्णध्वत् । वहाभ्रट् । पक् । या । हा । मित्रभू । प्रतिभू ।

१००५ ॥ भजो ण्विः । २ । २ । ७७ । सुबन्ते वाचि भजेर्ण्विर्भवति । णकार ऐवर्थे । इकार उच्चारणार्थ । वकार साति साम्ये बाधनार्थ । तेनेह क्विप् न भवति । अर्धं भजतीति-अर्द्धभाक् ।

१००६ ॥ शीलेऽजातौ णिन् । १ । २ । ७८ । जातिवर्जिते सुबन्ते वाचि धो णिन् भवति शीले गम्यमाने । यत्र फलनिरपेक्षा प्रवृत्तिस्तच्छील । उष्ण भुङ्क्ते इत्येव शील उष्णभोजी । उदासरतात्येव शीला उदासारिण्य । एव–प्रत्या- सारिण्य गाव । प्रस्थापी । प्रयायी । शील इति किं ? उष्ण भोज । अजाताविति किं ? शालीन् भोक्ता । तृचेव ।

१००७ ॥ कर्तरीवे । २ । २ । ७९ । कर्तृवाचि उप मान वाचि धोर्णिन् भवति । आयच्छीलार्थमिद । उष्ट्र इव क्रोश तीति—उष्ट्रक्रोशी । ध्वांक्षरावी । सिंहनर्दी । वृत्ताविवार्थान्तर्भूत इति तदप्रयोग ।

१००८ ॥ व्रताभीक्ष्ण्ये । २ । २ । ८१ । सुबन्ते वाचि धोर्णिन् भवति व्रत आभीक्ष्ण्ये गम्यमान । व्रत शास्त्रतो नियम । पार्श्वे एव शेष्य—पार्श्वशायी । स्थण्डिलशायी । अश्राद्धभोजी । 'अलवणभोजी । पुन पुनर्यद्भवतीति तदभीक्ष्ण । तस्य भाव आभीक्ष्ण्य । कषायमाभीक्ष्ण्य पिबन्तीति कषायपायिणा गान्धारय । क्षीरपायिण उशीनरा । सौवीरपायिणो बाह्लीका ।

१००९ ॥ मन्यात् । २ । २ । ८३ । सुरते वाचि मन्यतेर्णिन् भवति । शामनमानी ।

१०१० ॥ खश् स्वस्य । १ । २ । ८४ । स्वस्यात्मनो यत्सवरि सुवन्त तस्मिन् वाचि मन्यते खश् भवति । दर्शनीयमात्मानं मन्यते दर्शनीयमन्य । सर्वज्ञमन्य । खित्यामुम् । खित्वाद् विकरणश्च ।

१०११ ॥ जनोऽनौ ड । १ । २ । ९६ । कर्मण्यनु शब्दे च वाचि जनेर्डो भवति भूते । पुमांसमनुजात –पुमनुजात । पुमनुज । स्त्र्यनुज । "अकर्मका अपि धव सगय सकर्मका भव ति" इति–जनि सकर्मक ।

१०१२ ॥ ईपि । २ । २ । ९७ । ईपते वाचि जनेर्डो भवति भूते । उपशमे जात उपशमज । अप्सु जात —अप्सुज । सरसिज । "ईपोऽद्वल ,, इतीपोऽनुप् ।

१०१३ ॥ कायामजातौ । २ । २ । ९८ । जातिवर्जिते काते वाचि जनेर्डो भवति । बुद्धेर्जात —बुद्धिज सरकार । सक स्पज —काम । दु खज शाक । अजातावितिं किं ? अश्वाज्जात ।

१०१४ ॥ क्वचित् । २ । २ । ९९ । क्वचिदन्यस्मिन् वाचि जनेर्डो भवति भूते लक्ष्यानुरोधेन । किंजातन किंज । अलंजातेन–अलज । द्वाभ्यां जर्मनोपनयेन च जात –द्विज । न जात अज । प्रजाता प्रजा । स्त्रीभ्यो जात–स्त्रोजमनृत । अद्भ्यो जात—अब्ज । क्वचिद्यस्मादपि धो डा भवति । परमाहति पराह । परिखाता परिखा । उपखा । अटति, अततीति वा आ । कन-ति कायतीति वा क । खन्यते खनतीति वा ख । भातीति भ ।

१०१५ ॥ त्तः । २ । २ । १०० । घोभूते काल तसज्ञत्यो

भवति । "क्तक्तवतू त" इति तसंज्ञा । ककारोकारयोरित्संज्ञा । भूयते स्म भवति स्म इति वा विग्रहे–भूत । भूतवान् । शयित । शयितवान् । कृत । कृतवान् । कृतवती । णे च—भावित । भावितवान् । भावितवती । याचित । कारित । गमित । जनितमित्यादि ।

१०१६ ॥ इट् ते । ५ । १ । १०२ । निष्कुष इडागमो भवति तसंज्ञके परतः । निष्कुषित । निष्कुषितवान् ।

१०१७ ॥ शीयश्वीदिदुवेटोऽपततस्ते । ५ । १ । १२९ । शीय श्वि इत्येताभ्यामिकारेतो यस्मिन् कस्मिंश्चिद् विकल्पितेटश्च पततिवर्जिताद्धोस्तसंज्ञके परतो नट् भवति ।

१०१८ ॥ द्रान्तस्य तो नो दोऽमत्पृमूर्छः ॥ ५ । ३ । ८० । दकारान्ताद् रेफान्ताच्च मत्पृमूर्छवर्जिताद्धोः परस्य तसंज्ञकस्य तकारस्य नकारादेशो भवति तत्सन्निधाने दकारस्य च । "पूर्वस्य" इति वर्तमाने—

१०१९ ॥ ओदितः ।५। ३ ।८४। ओकारेतो धोः परस्य तत्तकारस्य नत्वं भवति । डीन । डीनवान् । श्यनिर्देशाद् भौवादिकस्य भवत्यनट् । डयित । डयितवान् । ओश्वि गतिवृद्ध्योः । स्वप्यशूयादेः किर्तीति साचो यणिक् । "हलो यणिक" इति दी । शून । शूनवान् । ईदित्—विजीओ भयचलनयोः । उद्विग्न । उद्विग्नवान् । लजीओ लस्जीओ व्रीडे । स्फादिसख । लग्न । लग्नवान् । नद् अपरद्ध । अपरद्धवान् । "ऊदिद्वा" इति विकल्पेन विकल्पितेट्त्वात् । गम्लृ सृप गतौ । "लोदिदच —इत्यादिना नेट् । "हमनू—" इत्यादिना कलं । गत । गतवान् । हनौ–हत । हतवान् । मच्छी पृष्ट । पृष्टवान् ।

१०२० ॥ आदितः । ५ । १ । १३६ । आदितो धोर्क्ते इट् न भवति । ञिमिदा–मिन्न । मिन्नवान् । ञिक्ष्विदा—क्ष्विण्ण । क्ष्विण्णवान् ।

१०२१ ॥ स्फादेरातो धोर्यण्वतोऽध्याख्य॰ । ५ । ३ । ८१ । ध्याख्यावर्जितात्माकारातात् स्फादयण्वतो धो परस्य ततकारस्य नत्व भवति । सस्त्यान । सस्त्यानवान् । निद्राण । निद्राणवान् । म्लान । म्लानवान् । स्फादेरिति किं ? यात । स्नात इति किं ? च्युत । धोरिति किं ? निर्यात । यण्वत इति किं ? स्नात । अध्याख्य इति किं ? ध्यात । ध्यातवान् । ख्यात । ख्यातवान् ।

१०२२ ॥ ल्वादेः । ५ । ३ । ८२ । ल्वादिभ्य परस्य ततकारस्य नत्व भवति । लून । लूनवान् । पून । पूनवान् ।

१०२३ ॥ ऋतश्च क्तेः । ५ । ३ । ८३ । ऋकारातेभ्यो ल्वादिभ्यश्च परस्य क्तेरतकारस्य नत्व भवति । इत्व दीर्घ च । कीर्णि । तीर्णि । शीर्णि । लूनि । पूनि । तकारस्य नत्व प्रागेव सिद्ध । कीर्ण्ण । कीर्ण्णवान् इत्यादि ।

१०२४ ॥ श्याञ्चुदिवोऽस्पर्शानपादानजये ।५।३।८७।
श्यै अञ्चु दिव् इत्येतेभ्य परस्य ततकारस्य अस्पर्शे अनपादान जये चार्थे नत्व भवति । अविश्यायते स्म प्रतिशीन । प्रतिशीनवान् । अभिशान । समच्यते स्म समक्नौ शकुने पक्षौ । आद्यून देवदत्त । अन्यत्र शीत वर्त्तते । उदक्तमुदक कूपात् । द्यूत वर्त्तत ।

१०२५ ॥ निर्वाणोऽवाते । ५ । ३ । ९० । निर्वाण इति निस् पूर्वात् वाते परस्य ततकारस्य नत्व भवति अवाते कर्त्तरि । नि-

र्वाणो मुनिः । निर्वाणः प्रदीपः । अन्यत्र निर्वातो वातः । निर्वातं वातेन ।

१०२६ ॥ शुष्पचोः क्वौ । ५ । ३ । ९२ । शुषि पच् इत्येताभ्यां परस्य ततकारस्य यथाक्रमं क व इत्येतावादेशौ भवतः । शुष्कः । शुष्कवान् । पक्वः । पक्ववान् ।

१०२७ ॥ क्षो मः । ५ । ३ । ९३ । क्षै जै सै क्षये । क्षा इत्येतस्मात् परस्य ततकारस्य मकारादेशो भवति । क्षामः । क्षामवान् ।

१०२८ ॥ मस्त्यो वा । ५ । ३ । ९३ । प्रपूर्वात् स्त्यायतेः परस्य ततकारस्य मत्वं भवति वा । प्रस्तामः । प्रस्तीमवान् । प्रस्तीतः । प्रस्तीतवान् ।

१०२९ ॥ दोसोमास्था त्किती त् । ५ । ३ । १५८ । द्यतिस्यतिमास्थानां तकारादौ त्ये परतः इकारादेशो भवति । निर्दितः । निर्दितवान् । अवसितः । अवसितवान् । प्रमितः । प्रमितवान् । उपस्थितः । उपस्थितवान् ।

१०३० ॥ धाञो हिः । ५ । २ । १६१ । धाञित्येतस्य हिरादेशो भवति तकारादौ त्ये परतः । निहितः । निहितवान् ।

१०३१ ॥ दो दद् घोः । ५ । २ । १६३ । दा इत्येतस्य घुसंज्ञकस्य दद् इत्ययमादेशो भवति तकारादौ किति परतः । दत्तः । दत्तवान् ।

१०३२ ॥ मरुद्रऽच । ५ । २ । १६३ । मरु उन्दादजन्तात् गे परस्य दा इत्येतस्य घुसंज्ञकस्य त्त इत्ययमादेशो भवति किति । मरुत्तः । मरुत्तवान् । प्रत्तः । प्रत्तवान् । परीत्तः । परीत्तवान् । तीति दीर्घत्वं ।

१०३३ ॥ न्विरुत्येऽदोऽग्रं जग्धिः । ५ । ४ । १२८

तकारादौ किति ये प्रत्यये परतो अदेर्जग्धिरादेशो भवति । जग्ध । जग्धवान् । प्रजग्ध्य ।

१०३४ ॥ पूङ्यजोः शान । २ । २ । १२१ । पूङो यजेश्च सत्यर्थे वर्तमानाद्धो शानस्त्यो भवति । पवमान । यजमान ।

१०३५ ॥ वयःशक्तिशीले । २ । २ । १२२ । धा मत्यर्थे वर्तमानात् वयसि शक्तौ शीले च गम्यमाने शानस्त्या भवति । वयो यौवनादिस्तत्र—कतीह शिखण्ड वहमाना । कतीह कवच पर्यस्यमाना । यस्मिन् शिखण्डवहनादि भवति तदिह वयो गम्यते । शक्ति सामर्थ्यं । तत्र—कतीह पचमाना । कतीह समश्नाना । कतीह पाके समासे च शक्ता इत्यर्थ । शील स्वभाव । तत्र—कतीहाजाना । कतीह मण्डयमाना । कतीहाजानादिशीला इत्यर्थ ।

१०३६ ॥ सुञ्द्विषर्हः सत्प्यरिशस्य । २ । २ । १२४ । सुञ् द्विष् अर्ह् इत्येतेभ्य सत्यर्थे वर्तमानेभ्यो यथाक्रम सत्रिणि अरौ शस्ये च कर्तरि शतृस्त्यो भवति । सर्वे सुन्वत सत्रिणा यजमाना इत्यर्थ । द्विषन् शत्रुरित्यर्थ । अर्हन् विद्या । अर्हन् पूजा । विद्यार्हतया प्रशस्यते कर्त्तेत्यर्थ ।

१०३७ ॥ शीलधर्मसाधौ तृन् । २ । २ । १२५ । शील धर्मे साधौ च सत्यर्थे वर्तमानाद्धा तृन् इत्ययं त्यो भवति । शीलमुक्तार्थ । धर्म कुलाचार । साधु शोभन । तत्र-शील—कर्त्ता कट । वदिता जनापवादान् । करण वदन च शीलमस्येत्यर्थ । धर्मे-वधूमूढां मुण्डयितार । के ते श्राविष्ठायना । श्राद्धे सिद्धेऽन्नम पहर्त्तार आहरका । मुण्डनाहरणादिरेव तेषामाचारानुप्रवृत्त इत्यर्थ । साधौ—कर्ता कट । गन्ता खेल । साधु करोति गच्छतीत्यर्थ ।

१०३८ ॥ भूभ्राज्यलङ्कृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृधुवृतुसहचर इष्णु ।२।२।१२६। भूवादिभ्य शीलादौ सत्यर्थे वर्तमानेभ्य इष्णुस्त्यो भवति । भवनशीलो भवन धर्मा साधु वा भवतीति भविष्णु । एव—भ्राजिष्णु । अलङ्करिष्णु । निराकरिष्णु । प्रजनिष्णु । उत्पचिष्णु । उत्पतिष्णु । उन्मदिष्णु । रोचिष्णु । अपत्रपिष्णु । वर्द्धिष्णु । वर्तिष्णु । सहिष्णु । चरिष्णु ।

१०३९ ॥ शम्या घिनिण् । २ । २ । १२९ । शमादिभ्यो-ऽष्टभ्यो धुभ्य शीलादौ सत्यर्थे वर्तमानेभ्यो घिनिण् भवति । घकार कुत्वार्थ । इकार उच्चारणार्थ । " न मोऽकमुवमुयमुरमुनमुगमु चम " इत्येषप्रतिषेध । शमी । दमी । तमी । श्रमी । भ्रमी । क्षमी । क्लमी । प्रमादी ।

१०४० ॥ दुहानुरुधदुषद्विषद्रुहयुजत्यजरजभजाभ्याम् [illegible] । २ । २ । १३० ॥ दुहादिभ्यो धुभ्य शीलादौ सत्यर्थे घिनिण् भवति । दोही । अनुरोधी । दोषी । द्वेषी । द्रोही । योगी । त्यागी । रागी । भोगी । अभ्याघाती । कल्याणभागी । रजेति निर्देशान्नख ।

१०४१ ॥ रुचलार्थाद्रनः । २ । २ । १४३ । रुशब्दे चल कंपे इत्येतदर्थेभ्यो विसङ्गकेभ्यो धुभ्य शीलादौ सत्यर्थेऽनस्त्यो भवति । रवण । आक्रोशन । चलन । चोपन । घेरिति किं ? रविता शाक । चलिता ग्राम ।

१०४२ ॥ हलाद्यतादकैदितोऽय्सूददीपदीक्षाणिद । २ । २ । १४४ । अकारेत ऐकारेतश्च हलादेर्हलंतात् धिसङ्गकाद्धो शीलादौ सत्यर्थेऽनो भवति यकारांत सूद् दीप् दीक्ष् णीद् इत्येतान्

वर्जयित्वा । वर्त्तन । वर्द्धन । स्पर्द्धन । जुगुप्सन । मीमांसन ।

१०४३ ॥ निद्रातन्द्राश्रद्धाशीङ्दयस्पृहिगृहिपतेरालु ॥ २ । २ । १५४ । तन्द्रादिभ्य सतर्थे शीलार्थे वालुभवति । द्रै स्वप्ने । निद्रालु । तन्द्रालु । ततो निपातनान्नत्वं श्रत्पूर्वाद्धात्र -- श्रद्धालु । शयालु । दयालु । स्पृहयालु । गृहयालु । पतयालु । एते चुरादिषु कथादय । तत्रात ख । तस्य " परेऽच प्राच " इति स्थानिवद्भावात् " ग्युक एप् ", उकोऽत ऐप् न भवति ।

१०४४ ॥ सन्भिक्षाशंसविदिच्छादु । २ । २ । १६२। सन्नन्तात् भिक्षादेश्च सत्यर्थे शीलादा उर्भवति । सन्--चिकीर्षु । जिहीर्षु । भिक्षि--याचायाम् । भिक्षु । आङ शसिव् इच्छायाम् । आशंसु । विद ज्ञाने । तस्य मानियोगे नकारागम । विंदु । इच्छति इच्छते छकार । इष इच्छायाम् । छकारो निपात्यते । इच्छु ।

१०४५ ॥ ञिम्मत्यर्चार्थशीलादिभ्य क्तः ।२।२।१८१। ञिद्भ्यो मत्यर्थेऽर्चार्थेभ्य शीलादिभ्यश्च धुभ्य सति काले क्तस्त्यो भवति । ञिमिदा--मिन्न । ञिक्ष्विदा--क्ष्विण्ण । मतिरिच्छा ज्ञानं च । तत्रेच्छार्थेभ्य --राज्ञा मत । राज्ञामिष्ट । ज्ञानार्थेभ्य राज्ञा बुद्ध । अर्चार्थेभ्य --राज्ञामर्चित । शील्यादिभ्य --

शीलितो रक्षित क्षान्त आक्रुष्टो जुष्ट उद्यत ।
श्रयित शमितस्तुष्टो दृष्टो रक्षित आशित ॥
• वातेऽभियापृतो हृष्टो रुष्टस्तुष्टो रत स्थित ।
लिप्तोऽथ दर्पित स्निग्ध इत्याद्या सति सम्मता ।

१०४६ ॥ उणादयो बहुल । २ । २ । १८२। उणादय स्त्या सति काले वर्तमानेभ्यो बहुल भवति ।

१ ॥ कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूदसनिजनिचरिभ्य उण् । कृ वा इत्येवमादिभ्यो धुभ्य उण् इत्यय त्यो भवति । कारु । वायु । पायु । जायु । मायु । स्वादु । साधु । आशु । दारु । सानु । जानु । चारु । आयु । चाटु ।

२ ॥ गमेर्डोः । गम् इत्येतस्य धोर्डो भवति । गो' ।

३ ॥ भ्रमेश्च डूः । भ्रम इत्येतस्य धो डूर्भवति । भ्रू ।

४ ॥ इतिश्तिपौ धुनिर्देशे । नदि । चिदि । मिदि । दरि । भवति । जुहोति । अस्तिरित्यादय । बहुलग्रहणाद् येभ्यो धुभ्यो यस्मिन्नर्थे य यथादृश्यते ते तेभ्यस्तस्मिन्नर्थे तथा भवति । ध्वर्थकार्यनियमसिद्धो भवति ।

यश्च याध्यतृष्णा (या) व्याप्त सूत्ततत्र प्रयत्नत ।
तदप्रत्येयमिहोणादौ रत्नाकरमिवागिल ॥ १ ॥

१०४७ ॥ पदरुजो घञ् । २ । ३ । १६ । पदिरुजिभ्यां घञ् त्यो भवति स च कर्त्तरि । पद्यतेऽसाविति पाद । रुज्यतेऽसाविति रोग । धित्वात् कुत्व ।

१०४८ ॥ सृः स्थिररुग्मत्स्यबले । २ । ३ । १७ । सर्त्तेर्धो स्थिरादिषु कर्तृषु घञ् भवति । सरतीति सार । चदनस्य सार - चदनसार । एव-खदिरसार । कालान्तरस्थायी पदार्थ उच्यते । अत सारो व्याधि । "धनिप्राय" इति दीन । विसारो मत्स्य । सारबल ।

१०४९ ॥ भावे । २ । ३ । १८ । धोर्भावे घञ् भवति । भवन भाव । पाक । त्याग । राग । कृदभिधेयो भावो लिंग सख्यावान् द्रव्यवत् भवति ।

१०५० ॥ अकर्त्तरि ।२।३।१९। कर्तुर्यस्मिन् कारके धोघञ्

भवति । प्रास्यते तमिति प्रास । प्रतुद्यतेऽनेन प्रतोद । दास्यतेऽस्मै इति दास । आहरति तस्मात्-इत्याहार । भुज्यतेऽस्मिन् भोग । इत्यादि ।

१०५१ ॥ इङ ।२।३।२०। इङो घोभावेऽकर्त्तरि घञ् भवति । अचोऽपवाद । अधीयते इति-अध्याय । उपेत्याधीयतेऽस्मात् इत्युपाध्याय । उपाध्यायी । उपाध्याया । वह्वादित्वाद्वा ङी ।

१०५२ ॥ इणोऽभ्रेषे ।२।३।३३। निपूर्वादिणो घोरभ्रेषे विषयऽर्थे वर्तमानादकर्त्तरि घञ् भवति । भ्रेष स्वरूपाच्चलन । एषोऽत्र न्याय । एतदत्र साधुरित्यर्थ । भ्रेषे-न्यय गत पाप । विशेष्यलिंगवचनात्रिन्न विशेषणानां ।

१०५३ ॥ ऋग्रहवृदृगमृवशृरणोऽच् । २ । ३ । ५४। इ उ ऋ इत्येतदन्तेभ्यो ग्रह् वृ दृ गम् वश् रण् इत्येतभ्यश्च धुभ्यो भावेऽकर्त्तरि अच् लो भवति, घञोऽपवाद । इ-चय । जय । क्षय । क्रय । उ नव । स्तव । पव । लव । ऋ-स्तर । धर । ग्रहादि-ग्रह । वर । आदर । गम । वश । रण ।

१०५४ ॥ स्थादिभ्य क । २ ।३ । ७० । स्थाप्रभृतिभ्यो धुभ्यो भावेऽकर्त्तरि कस्यो भवति । प्रतिष्ठतऽस्मिन् इति प्रस्थ । सतिष्ठतेऽस्यामिति सस्था । व्यवतिष्ठतेऽनयेति व्यवस्था । प्रक्षाल्य स्विन्निति प्रस्न । प्रपिवत्यस्मिन् इति प्रपा । विध्यतेऽनेनेति विध । " व्यधिज्यधि " इत्यादिना यण इक् । आविध्यतेऽस्मिन्निति-आविध । विहन्यतेऽस्मिन्ननेन वा विघ्न । आयुध्यतेऽनेनेति आयुध ।

१०५५ ॥ ड्वित त्रिक् ।२।३।७४। ड्वन्देतो धोभावेऽकर्तरि त्रिम्यो भवति । क्त्वयतस्य केवलस्याप्रयोगात् " भावादिम " इतीमपर एव प्रयुज्यते । डुपचौञ्—पाकेन निर्वृत्तमित्यस्य-पदेन निमद । पक्त्रिम् । डुवपौञ्—उप्त्रिम । डुयाचृ याचित्रिम ।

इुपाञ् विहित्रिम । डुकृञ्-कृत्रिम ।

१०५६ ॥ घो मा कि' । ३ । ३ । ७८ । घो वाचि मुसङ्कात् घोर्भाावेऽकर्त्तरि किर्भवति । प्रधान प्रधायते इति धेटो धात्रो था-प्रधि । एव निधि । निधि । उपाधि । समाधि । आदान आदायतेऽस्मात् इति दारूपाणा चतुर्णामन्यतमस्मात् कि । आदि ।

१०५७ ॥ कर्मण्याधार । ३ । ३ । ७९ । कर्मणि वाचि भारकर्त्तरि आधारे किर्भवति । जल धीयतेऽस्मिन्निति जलधि' । शराध । इषुधि । वारिधि ।

१०५८ ॥ युजयद्विच्छप्रच्छस्वप्रक्षो नङ् । ३ । ३ । ७६ । युज् यत् वि॒ङ् प्र॒ङ् स्वप् इत्यतेभ्यो भावेऽकर्त्तरि नङ् भवति । युजन—युञ्ज । यत्न । विश्न । प्रश्न । स्वप्न । रक्षण । विच्छेरनेवर्थ किरकरण ।

१०५९ ॥ याच्ञा । ३ । ३ । ७७ । याच्ञेति स्त्रियां भावेऽकर्तरि नङ् निपात्यते । याचन—याच्ञा ।

१०६० ॥ स्त्रियां क्तिः । ३ । ३ । ८० । स्त्रीलिंगे भावऽकर्तरि वतमानादो क्तिस्त्या भवति । घञादेरपवाद । दृश्-दृष्टि । सृज्—सृष्टि । चिति । कृति । भ्रांति । शाति । "कस्य शल्कया क्षिति" इति दास्त्र । कीर्णि ।

१०६१ ॥ शीण्विन्निषन्निपद्सुसुसमजः । ३ । ३ । ८९ । शीप्रभृतिभ्योऽकर्त्तरि स्त्रियां स्वौ क्यप् भवति । शेरतेऽस्या-मिति शय्या । यत्यस्यामनयेति था इत्या । विद'यस्यां तया या कमकामौ इति विद्या । निषदत्यस्यां निषद्या । निपतयतेऽस्या निपद्या । पतेऽनया म'या । सुनोत्यस्यां सुत्या । समजत्यस्यां समज्या ।

समिति । वित्ति । मति । सुति । इत्यादि बहुलवचनात् सिद्ध ।

१०६२ ॥ सपदादिभ्यः क्विप्क्ति । २ । ३ । ९१ ।
सपदादिभ्यो धुभ्यो भावेऽकर्तरि स्त्रियां क्विब्भवति क्तिश्च । सपत् । सपत्ति । निपत् । निपत्ति । आपत् । आपत्ति । परिपत् । परिपत्ति । आशी ।

१०६३ ॥ ण्यास्विद्श्रथिघट्टिवदोऽनः । २ । ३ ।९४।
णि आस् विद् श्रथि घट्टि वंद इत्येतेभ्य स्त्रियां भावेऽकर्तरि अनस्त्यो भवति । णि इति णिङ्णिचो सामान्यग्रहण । भावना । कामना । कारणा । हारणा । योजना। लक्षणा । आसना । वेदना । श्रथना । घट्टना । वदना ।

१०६४ ॥ त्यात् । २ । ३ । ९९ । त्यातेभ्यो धुभ्यो भावेऽकर्तरि स्त्रियामत्यो भवति । कित रोगापनयने ।

१०६५ ॥ क्त्विदुगुप्तिजः सन् भिषज्यादिनिंदाक्षमे । २ । १ । ३ । कित् गुप् तिज् इत्येतेभ्यो यथासख्य भिषज्यादौ निंदायां क्षमायां चार्थे वर्तमानेभ्य सन् इत्यय स्वो भवति स्वार्थे । चिकित्सा। गुपू रक्षणे।"गुपूधूपविच्छपनपणेराय "इत्याय । गोपाया। चिकीर्षा । पुत्रीया । पुत्रकाम्या । लोलूया । कडूया । अटाट्या ।

१०६६ ॥ सरोर्हल । २ । ३ ।१०० । सद रुणा वर्तमानात् हलतान्द्दो भावेऽकर्तरि स्त्रियामत्यो भवति । कुडिङ् दाहे । उपदेशावस्थायामेव " इदितोनुम् " इति नुम् । कुडा । हुडिङ् सपाते । हुडा । शिक्षा । भिक्षा । ईहा । ऊहा ।

१०६७ ॥ पिद्भिदादिभ्योऽङ् । २ । ३ । १०१ ।
पिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च भावेऽकर्तरि स्त्रियां अङ्त्या भवति। जृष्–।

१०६८ ॥ इशुरेप् ५ । २ । १४३ । इशे ऋवर्णांतानां च गुणासाङ्के परत एप् भवति । इत्वंप् । रतत्व । टाप् । जरा । त्रपूष्-त्रपा । क्षिप्-अयादेश । क्षया । क्षमूष्—क्षमा । घटादय षित । घटैप्—घटा । व्यथप्-व्यथा । प्रथैषे-प्रथा । भिदा विदारणे । भित्तिरन्या । भिदा द्वैधीकरणे । विदा विचारणे । वित्तिरन्या । क्षिपा प्रेरणे । क्षिप्ति । इत्यादि ।

१०६९ ॥ चितिपूजिकथिकुम्बिचर्चः । २ । ३ । १०२ । चित्यादिभ्यो भावेऽकर्तरि स्त्रियां अङ्प्रत्ययो भवति । चित्यादयो हि चुरादिण्यन्ता । णे ख । चिंता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा । भूषि-भिक्षिस्पृहिलोलिदोलिभ्यश्चेति वक्तव्य । भूषा । भिक्षा । स्पृहा । लोला । दोला ।

१०७० ॥ गावातः । २ । ३ । १०३ । आकारांताद्धो-र्भावेऽकर्तरि स्त्रियामङ्प्रत्ययो भवति । प्रज्ञायते अस्या-प्रज्ञा । प्रदीयते ऽस्यां प्रदा । प्रधीयतेऽस्या प्रधा । उपधा । "इटि चात्व" इत्यात्व । टाप् ।

१०७१ ॥ करणाधारे चानट् । २ । ३ । ११२ । करणे आधारे च भावे च धातोरनट् भवति । घञाद्यपवादः । टित्वात् स्त्रियां ङी । इध्म्यतेऽनेनेति इध्मव्रश्चन । इध्मानां व्रश्चन इध्मव्रश्चन । शात्य-तेऽनेनेति शातन । पलाशानां शातन -पलाशशातन । लूयतेऽने-नेति लवन । श्मश्रुकर्तन । आधारे-शेरतेऽस्मिन् इति शयन । आस्यतेऽस्मिन्निति आसन । अधिक्रियतेऽस्मिन्निति अधिकरण । गौर्दु-ह्यतेऽस्यामिति गोदोहनी । तिला पाड्यन्तेऽस्यामिति तिलपीडनी । सक्तुधाना । नन्भावे-हसन । जल्पन । शयन । आसन । वदन । भोजन । चन्दनानुलेपन ।

१०७२ ॥ पुखौ घ प्रायः । २ । ३ । ११३ । घो पुल्लिंगे खौ करणाधारयो घसयो भवति प्राय । कचिद्भवति कचिन्न भवतीत्यर्थ । घकार " छादघें " इत्यत्र विशेषणार्थ । करणे–प्रच्छाद्यतेऽनेनेति प्रच्छद । " छादेर्घे " इत्युष प्र. । उरश्छाद्यतेऽनेनेति उरश्छद । दताश्छाद्यतेऽनेनेति दतश्छद । प्लवतेऽनेनेति प्लाव । आगच्छन्त्यनेनेति आगम । कर । आधारे–एत्य कुर्वन्त्यस्मिन् इति–आकर । एत्य लुनन्त्यस्मिन्निति आलव । एत्य पुनन्त्यस्मिन्–आपव । पुखाविति किं ? प्रहरणो दड । पुग्रहण किं ? प्रदान । प्राय इति किं ? प्रासादन ।

१०७३ ॥ खनड्डरेकेकवकाश्च । २ । ३ । ११५ । खनेर्द्धौ करणाधारयो पुखो ड डर इक इकवक इत्येते त्या भवति । चकारात् घश्च । आखन्यतेऽनेनास्मिन् वा–आख । आखर । आखनिक । आखनिकवक । आखन ।

१०७४ ॥ घञ् । २ । ३ । ११६ । खने करणाधारेषु घञ् भवति । आखान । पृथग्वचनमुत्तरार्थं ।

१०७५ ॥ तृस्त्रोऽवे । २ । ३ । ११७ । तृ स्तृ इत्येताभ्या अवशब्दे वाचि करणाधारे पुखौ घञ् भवति । अवतार । समवतार । अवस्तार ।

१०७६ ॥ हल । २ । ३ । ११८ । हलन्ताद्धो करणाधारयो पुखौ घञ् भवति । घापवाद । वेद । चेष्ट । वेग । नेग । लेख । गड । वध । सग । निमार्ग । निमार्ग । अपामार्ग । " घञि प्राय " इति दी । आराम । प्रासाद ।

१०७७ ॥ स्त्रीपदुदुसि कृच्छ्राकृच्छ्रे ख० । २ । ३ ।

१२१ । करणाधारनिवृत्त । सु ईषत् दुस् इत्येतेषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु वाक्षु धो खो भवति घञाद्यपवाद । कृच्छ्र दु ख । अकृच्छ्र सुख । यथासंख्य विशेषण । सुखेन शय्यते इति सुशय भवता । ईषच्छय भवता । दुःखेन शय्यते इति दुश्शय भवता । एव-सुकर । दुष्कर । ईषत्कर कटो भवता ।सुबोध काव्य । ईषद्बोध नाटक । दुर्बोध व्याकरण।

१०७८ ॥ कर्तृकर्मणोर्भूकृञ्भ्यां च्वौ । २ । ३ ।१२२ । स्वीषद्दुस्सु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु वाक्षु कर्तृकर्मणोश्च च्व्यर्थे वर्तमानयो वाचोर्यथासंख्य भूकृञ्भ्या खो भवति । सुखेनानाढ्यन आढ्येन भाव्य मिति विग्रहे-ख " खित्यदो कृति, मुमच " इति मुम् । स्वाढ्यं-भव भवता । ईषदाढ्यभव भवता । दुराढ्यभव भवता । सुखेना-नाढ्य आढ्य क्रियते स्वाढ्यकरो जिनदत्त । ईषदाढ्यकर । दुरा-ढ्यकरो भवान् ।

१०७९ ॥ आतोऽनः । २ । ३ । १२३ । स्वीषद्दुस्सु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थे वाचि धोराकारातादनस्यो भवति । खापवाद । सुखेन ग्लायते इति सुग्लान । ईषद्ग्लान । दुर्ग्लान । सुज्ञान । ईषद्ज्ञान । दुर्ज्ञान तत्त्व ।

१०८० ॥ शासयुधधृषमृषदृशोऽते । २ । ३ । १२४ । पूर्वयोगापेक्षयोति दुसि कृच्छ्रार्थे वाचि शास् युध् धृष् मृष् दृश् इत्येतेभ्यो धुभ्योऽनस्यो भवति । दुःशासन । दुर्योधन । दुर्धर्षण । दुर्मर्षण । दुर्दर्शनो राजा ।

१०८१ ॥ निषेधेऽलखल्वो क्त्वा । २ । ४ । ४ । निषेधवृत्त्योरलखल्व इत्येतयार्वाचोर्धो क्त्वात्यो वा भवति । अल कृत्वा । खल्वकृत्वा । अल वाले रुदित्वा रुदितेन रोदनन । पक्षे-ऽनद् च ।

१०८२ ॥ परकालैककर्तृकात् । २ । ४ । ७ । पर कालो यस्या सा परकाल्या क्रिया तयैक कर्ता यस्य स तथा। तस्माद् सत्रविशब्दात् पूर्वकालवाचिनो धो क्त्वारयो भवति वा। स्नात्वा भुङ्क्ते। भुक्त्वा व्रजति। व्रजित्वा करोति। कृत्वा शेते।

१०८३ ॥ मृदमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वि । १ । १ । ९९ । मृडादीनां क्त्वाले परे किद्वत्कार्यं भवति नान्येषा।

१०८४ ॥ रुदविदमुषग्रहस्वपप्रच्छां सनि च । १ । १।९७। रुदादीनां सनि क्त्वाले किद्वद् भवति। रुदित्वा। विदित्वा। मुषित्वा। गृहीत्वा। सुप्त्वा। पृष्ट्वा।

१०८५ ॥ नोद्धस्थफवञ्चिलुञ्च्यृतितृषमृषकृशः क्त्वि । १ । १ । ११० । नकारोऽन्त्यस्थकारफकारान्तस्य धोर्वञ्चि लुञ्चि ऋति तृषि मृषि कृश इत्येतेषां किद्वद् कार्यं भवति क्त्वि परे। श्रथित्वा, श्रथित्वा। गुफित्वा, गुफित्वा। वचित्वा। वञ्चित्वा। लुचित्वा। लुञ्चित्वा। ऋतित्वा। अर्तित्वा। तृषित्वा। तर्षित्वा। मृषित्वा। मर्षित्वा। कृशित्वा, कर्शित्वा।

१०८६ ॥ व्युदोऽवो हलः सनक्त्वोः। १। १। १११। उकारोको धोरिकारोऽन्त्यानकारान्तस्य हलादेस्सेटि सनि क्त्वाले च किद्वद् भवति वा। द्युतित्वा, द्योतित्वा। लिखित्वा, लेखित्वा।

१०८७ ॥ नशजोर्वा । ४ । ४ । ३२ । नशो जकारस्य च गोरुणो मकारस्य ख वा भवति क्त्वाले परे। नष्ट्वा। नड्वा। मक्त्वा, मङ्क्त्वा।

१०८८ ॥ वोदित । ५ । १ । ११० । उदितो धो परस्य क्त्वाल्यस्य वा इट् भवति। देवित्वा। वर्चित्वा। ध्वसित्वा

पक्षे-ऊठादि । यूत्वा । शृत्वा । ध्वस्त्वा । "दोसोमास्था ति कित्यादू" इतीत्व । सित्वा । मित्वा । दो ददृमो इति ददादेश । दत्त्वा । "धाञो हि" हित्वा ।

१०८९ ॥ हाक क्त्वि । ५ । २ । १६१ । हाको हिरादेशो भवति क्त्वाऽऽये । हित्वा राज्य । 'क्तित्प्येऽदो जग्धि" इति जग्ध्वा ।

१०९० ॥ प्याऽस्तिवाक्से क्त्वः । ५ । १ । ३१ । तिसे वाक्से क्वारपस्य प्यादेशो भवति । प्रस्तुत्य । प्रकृत्य । अधिकृत्य । उच्चैःकृत्याचष्टे । नानाकृत्य गत । तिवाक्से इति किं ? अकृत्वा । परमकृत्वा ।

१०९१ ॥ प्ये । ४।४।४० । हनादीना प्ये परे खख भवति । प्रहत्य । प्रमत्य । प्रनत्य । प्रतत्य ।

१०९२ ॥ वा मः । ४ । ४ । ४१ । मकारान्ताना हनादीना प्ये परे ख भवति वा । नियत्य, नियम्य । निरत्य, निरम्य । आगत्य, आगम्य ।

१०९३ ॥ प्ये च । ४ । ३ । १० । दीङ्‌ा नित्यमात्व भवति प्ये एप्विषये च । उपदाय ।अवदाय । उपदाता ।

१०९४ ॥ मिञ्मीञोरखाचि । ४ । ३ । ५० । मिञ् मीञ् इत्येतयोरात्व भवति प्ये खाज्वर्जिते एप्विषये च । निमाय गत । प्रमाय गत ।

१०९५ ॥ वा लीङ्लिनात्योः । ४ । ३ । ५१ । लिङ्लिनात्यो आत्व भवति वा प्ये खाज्वर्जिते एप्विषये च । विलाय, निलीय ।

१०९६ । णे' । ४ । ४ । ५७ । ण ख भवत्यगे । प्रकाश्य । उत्ताय । उपभोज्य । अनुमाव्य । अध्याप्य । प्रस्थाप्य । प्रतिपाद्य ।

१०९७ ॥ ल्येऽप् विपूर्वात् । ४ । ४ । ६० । विपूर्वात् वर्णात् परस्य णेरयादेशो भवति ल्ये परत । प्रविभिदय्य । प्रचिच्छिदय्य । प्रशमय्य । प्रतमय्य । प्रकथय्य । प्रगणय्य गत ।

१०९८ ॥ पूर्वाग्रप्रथमाभीक्ष्ण्ये खमुञ् २ । ४ । ८ । पूर्व अग्र प्रथम इत्येतेषु वाक्षु आभीक्ष्ण्ये च न्तर्योगाधौ गम्यमाने परकालैककर्तृकाद्धो खमुञ् भवति । पूर्वभोज । पूर्व भुक्त्वा । अग्रेभोजं । अग्रेभुक्त्वा । प्रथमभोज । प्रथम भुक्त्वा व्रजति । आभीक्ष्ण्ये--

१०९९ ॥ प्राग्भृशाभीक्ष्ण्याविच्छदे । ५ । २ । ३ । क्रियाया साकल्यमवयवक्रियाणां वा कात्स्न्यं भृशार्थ । पुन पुनरावृत्तिराभीक्ष्ण्य । सातत्यमविच्छेद । एतेषु यत्पद वाक्य वा वर्तते तस्य प्रागासिखाद्वकाद सवस्य द्वे रूपे भवत । भोजभोज । भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजति । पाय पाय । पीत्वा पीत्वा व्रजति ।

> ईक्षमीक्ष तदा बाले रोध रोध च मामनु ।
> आयमाय निवृत्ता या जीवदेवाकिनी कथ ॥

११०० ॥ कर्मण्याक्रोशे । २ । ४ । ११ । कर्मणि वाचि करोतेरेककर्तृकात् खमुञ् भवति आक्रोशे गम्यमाने । चारकार, चोर कृत्वा क्रोशति । चौरोऽसीत्याक्रोशतीत्यर्थ ।

११०१ ॥ समर्थास्त्यर्थशकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हे तुम् । २ । ४ । ४७ । समर्थार्थेषु अस्त्यर्थेषु शकादिषु च वाक्षु धोस्तुम् भवति । समर्थो भोक्तु । पर्याप्तो भोक्तु । अस्ति भोक्तु । भवति भोक्तु । शक्नोति भोक्तु । धृष्णाति भोक्तु । जानाति भोक्तु । ग्लायति भोक्तु । घटते भोक्तु । आरभते भोक्तु । आलभते भोक्तु । प्रक्रमते भोक्तु । सहते भोक्तु । अर्हति भोक्तु ।

११०२ ॥ कृत् कर्तर्यसंज्ञिः । २ । ४ । ४८ । शिवार्जिता कृत कर्तरि भवति । कारक । कर्त्ता । कुम्भकार । असंज्ञिरिति किं ? कर्तुं भजति । कर्तुमिच्छति । कारकार भजति । अनिर्दिष्टार्थास्तुमादय स्वार्थे भावे भवति ।

११०३ ॥ जन्भूगो यो वा । २ । ४ । ५१ । जन्भूगा इत्येतेभ्यो यस्यो वा कर्तरि भवति । जन्यो देवदत्त । जन्य देवदत्तेन । भव्यो देवदत्त । भव्य देवदत्तेन । गेयो देवदत्त गाथानां । गेया गाथा देवदत्तेन ।

११०४ ॥ श्लिष्शीङ्स्थास्वस्जनरुहजृणारभात् क्त । २ । ४ । ५४ । श्लिष्यादिभ्यो धुम्य आरमार्थेभ्यश्च यः क्त स कर्तरि वा भवति । आश्लिष्टो भवान् कन्यां । आश्लिष्टा कन्या भवता । शीङ्—अतिशयितो गुरु । अतिशयितो गुरुर्भवता । स्था—उपस्थितो गुरु भवान् । उपस्थितो गुरुर्भवता । आस्—उपासितो गुरु भवान् । उपासितो गुरुर्भवता । वस्—अनूषितो गुरु भवान् । अनूषितो गुरुर्भवता । जन्—अनुजात कन्यां भवान् । अनुजाता कन्या भवता । रुह्—आरूढो वृक्ष भवान् । आरूढो वृक्षो भवता । जृष्—अनुजीर्णो वृषलीं भवान् । अनुजीर्णा वृषली भवता । आरभ —प्रकृत कटं भवान् । प्रकृत कटो भवता । प्रकृत भवता ।

११०५ ॥ तयोर्व्यक्तखार्थः । २ । ४ । ५८ । तयो कर्मभावयो व्यक्तख्यार्थो भवति । कर्तव्य कट । कार्य कट । कृत कट । सुकर । सुशाने त्वया भवता । भावे—शयितव्य । शयित । सुशय । सुग्लान भवता । सकर्मकात् कर्मणि अकर्मकात् भावे यथा स्युरेते इति व्यवस्थार्थस्तयोरिति ।

बहुलमिति बहुलवचनात् अन्यत्रापि ल्यानटो भवति। ज्ञानमावृणोति आव्रियतेऽनेनेति वा ज्ञानावरणीयं। एवं दर्शनावरणीयं। वेदनीयं। मोहनीयं कर्म। स्नानीयं चूर्णं। दीयतेऽस्मादिति दानीयोऽतिथिः। निरदति तदिति निरदनं। राज्ञा भुज्यते राजभोजनाः शाल्यः। सम्प्रदीयतेऽस्मा इति सम्प्रदानं। अपादीयतेस्मादिति-अपादानं। अत एवाऽयेऽपि कृतोऽन्यत्रापि भवति। पादाभ्यां ह्रियते इति पादहारकः। गलेन चुप्यते गलचोपकः। अत्र कर्मणि ण्वु। चरोऽडुक्त। मनसि हृत्रोऽपि। मनोहरतीति मनोहारी।

इति प्रक्रियावतारे कृद्विधिः पष्ठः समाप्तः।
समाप्तेयं प्रक्रिया।

सत्सन्धिं दधते समासमभितः ख्यातार्थनामोन्नतं
निर्धातं बहुतद्धितं क्रममिहाख्यातं यशःशालिना।
सैषा श्रीगुणनंदितानितवपुः शब्दार्णवं निर्णयं
नावत्याश्रयतां विविक्षुमनसां साक्षात् स्वयं प्रक्रिया॥१॥

दुरितमदेभनिशुम्भकुम्भस्थलभेदनक्षमोऽमनखैः।
राजन्मृगाधिराजो गुणनंदी भुवि चिरं जीयात्॥२॥

सन्मार्गे सकलसुखप्रियकरे सज्ञापिते सद्धने
प्राग्वासस्सुचरित्रदानमलकः ख्यातो विवेकी प्रियः।
सोऽयं य श्रुतकीर्तिदेवयतिपो भट्टारकोत्तंसको,
रंरम्यान्मम मानसे कविपतिः सद्राजहंसश्चिरं॥३॥

